

Національна академія правових наук України
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого

ВІСНИК

НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

Науковий юридичний журнал

Заснований у 1993 році
Періодичність випуску – 4 номери на рік

Том 31, № 4
2024

Харків
«Право»
2024

УДК 34
DOI: 10.31359/1993-0909-2024-31-4

ISSN 1993-0909
E-ISSN 2663-3116

*Рекомендовано до друку вченою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 5 від 19 грудня 2024 р.)*

*Науковий юридичний журнал
«Вісник Національної академії правових наук України» внесено до:*
Переліку наукових фахових видань України з юридичних наук
(наказ Міністерства освіти і науки України від 29 червня 2021 р. № 735)
Реєстру суб'єктів у сфері друкованих медіа – Ідентифікатор медіа R30–02413
(рішення Національної Ради України з питань телебачення і радіомовлення
від 21 грудня 2023 р. № 1799)
Міжнародної наукометричної бази даних
Index Copernicus International (Польща) (з 2016 р.)

Вісник Національної академії правових наук України / редкол.: В. Журавель та ін. – Харків : Право, 2024. – Т. 31, № 4. – 232 с.

Засновники:

Національна академія правових наук України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Видавець:

Національна академія правових наук України

Відповідальний за випуск

В. Журавель

Адреса редакційної колегії: 61024, Харків, вул. Пушкінська, 70, Національна академія правових наук України.

Офіційний сайт: visnyk.kh.ua

e-mail: visnyk_naprnua@ukr.net

© Національна академія правових наук
України, 2024

National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Yaroslav Mudryi National Law University

JOURNAL

OF THE NATIONAL ACADEMY
OF LEGAL SCIENCES OF UKRAINE

Scientific Legal Journal

Founded in 1993

Periodicity – 4 issues per year

Volume 31, Issue 4
2024

Kharkiv
«Pravo»
2024

UDC 34

DOI: 10.31359/1993-0909-2024-31-4

ISSN 1993-0909

E-ISSN 2663-3116

*Recommended for publication by the academic Council
Yaroslav Mudryi National Law University
(Protocol No. 5 dated 19 Dezember 2024)*

Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine is included in:

List of specialized scientific publications of Ukraine on legal sciences

(Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated June 29, 2021 No. 735)

Register of entities in the field of print media – Media identifier R30–02413

(decision of the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting
dated December 21, 2023 No. 1799)

International scientometric database

Index Copernicus International (Poland) (since 2016)

Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine / editorial board:
V. Zhuravel et al. – Kharkiv : Pravo, 2024. – Vol. 31, № 4. – 232 p.

The founders:

National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Yaroslav Mudryi National Law University

Publisher:

National Academy of Legal Sciences of Ukraine

Responsible for the release of

V. Zhuravel

The Editorial Board address: 61024, Kharkiv, 70 Pushkinska Street, National Academy of Legal Sciences of Ukraine.

Official website: visnyk.kh.ua

e-mail: visnyk_naprunu@ukr.net

© 2024 National Academy of Legal
Sciences of Ukraine

НАУКОВА РАДА

Вячеслав Борисов – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (голова наукової ради) (Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, Україна);

Юрій Барабаш – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Валентина Борисова – кандидат юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Володимир Гарашук – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Володимир Голіна – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Вячеслав Комаров – кандидат юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Олександр Кручан – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, Україна);

Микола Кучерявенко – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Василь Лемак – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Конституційний Суд України, Україна);

Сергій Максимов – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Олена Орлюк – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Державна організація «Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій», Україна);

Володимир Пилипчук – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України», Україна);

Сергій Прилипко – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Національна академія правових наук України, Україна);

В'ячеслав Рум'янцев – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Олександр Святоцький – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Видавництво «Право України», Україна);

Анатолій Селіванов – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Національна академія правових наук України, Україна);

Інна Спасибо-Фатєєва – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Володимир Тихий – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Національна академія правових наук України, Україна);

Юрій Шемшученко – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАН України та НАПрН України (Інститут держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України, Україна);

Михайло Шульга – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Володимир Журавель – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (голова редакційної колегії) (Національна академія правових наук України, Україна);

Олександр Бандурка – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (заступник голови редакційної колегії) (Національна академія правових наук України, Україна);

Наталія Кузнецова – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (заступник голови редакційної колегії) (Національна академія правових наук України, Україна);

Флаувіс Антоній Байас – професор (Бухарестський Університет, Румунія);

Владислава Батиргарєєва – доктор юридичних наук, професор (Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, Україна);

Вільям Еліот Батлер – професор (Школа права, Університет штату Пенсильванія, США);

Юрій Баулін – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Серджио Биешу – доктор юридичних наук, професор (Факультет права, Молдавський державний університет, Молдова);

Станіслав Бука – професор (Балтійська міжнародна академія, Латвія);

Єрмек Бурібаєв – доктор юридичних наук, професор (Казахський національний педагогічний університет імені Абая, Республіка Казахстан);

Олександр Буханевич – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, Україна);

Чаба Варга – професор (Інститут правових досліджень, Угорська академія наук, Угорщина);

Марина Великанова – доктор юридичних наук, доцент (Інститут правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України, Україна);

Анатолій Гетьман – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Євген Гетьман – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національна академія правових наук України, Україна);

Андрій Гриняк – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Інститут правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України, Україна);

Костянтин Гусаров – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Наталія Гуторова – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Україна);

Томас Давуліс – професор (Вільнюський державний університет, Литва);

Руслан Джабраїлов – доктор юридичних наук, професор (Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова Національної академії наук України», Україна);

Ольга Дмитрик – доктор юридичних наук, професор (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Оксана Капліна – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Фархад Карагузов – доктор юридичних наук, професор (Інститут приватного права Каспійського університету, Республіка Казахстан);

Емануель Кастелляран – професор (Університет Страсбурга, Франція);

Танел Керімає – професор (Школа права, Талліннський технічний університет, Естонія);

Рольф Кніпер – професор (Університет Гете, Німеччина);

Тетяна Комарова – доктор юридичних наук, професор (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Олексій Кот – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Інститут правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України, Україна);

Олена Кохановська – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна);

Райнер Кульмс – професор (Інститут іноземного та міжнародного приватного права імені Макса Планка, Німеччина);

Дмитро Лук'янов – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Вища рада правосуддя, Україна);

Снеголе Матюльєне – професор (Університет імені Миколаса Ромеріса, Литва);

Катерін Меа – професор (Лісабонський університет, Португалія);

Василь Настюк – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Наталія Оніщенко – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Інститут держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України, Україна);

Олександр Петришин – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Конституційний Суд України, Україна);

Світлана Серьогіна – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України, Україна);

Ізабела Скомерська-Муховська – професор (Лодзинський університет, Польща);

Олександр Скрипнюк – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Інститут держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України, Україна);

Жанна Хамзіна – доктор юридичних наук, професор (Казахський національний університет імені Абая, Республіка Казахстан);

Галія Чанишева – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний університет «Одеська юридична академія», Україна);

Віктор Шевчук – доктор юридичних наук, професор (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Валерій Шепітько – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна);

Ханс Іоахім Шрамм – професор (Інститут Східного права Університету технології, бізнесу і дизайну, Німеччина);

Раймундас Юрка – професор (Університет Миколаса Ромеріса, Литва);

Олег Ярошенко – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна).

SCIENTIFIC COUNCIL

Viacheslav Borysov – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Chairman of the Scientific Council) (Scientific and Research Institute for Study of Crime Problems named after Academician V. V. Stachys of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine);

Yurii Barabash – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Valentyna Borysova – Phd (Law), Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Volodymyr Garashchuk – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Volodymyr Golina – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Viacheslav Komarov – Phd (Law), Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Oleksandr Krupchan – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Scientific and Research Institute of Private Law and Entrepreneurship named after Academician F. G. Burchak of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine);

Mykola Kucheriavenko – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Vasyl Lemak – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (The Constitutional Court of Ukraine, Ukraine);

Sergii Maksymov – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Olena Orliyk – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (The State Organization «Ukrainian National Office for Intellectual Property and Innovation», Ukraine);

Volodymyr Pylypchuk – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (State Scientific Institution «Institute of Information, Security and Law of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine», Ukraine);

Sergii Prylypko – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine);

Viacheslav Rumiantsev – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Oleksandr Sviatotskyi – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Publishing House «Law of Ukraine», Ukraine);

Anatolii Selivanov – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (The National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine);

Inna Spasybo-Fateieva – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Volodymyr Tykhyi – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (The National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine);

Yurii Shemshuchenko – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine and National Academy of Legal Sciences of Ukraine (V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine);

Mykhailo Shulga – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine).

EDITORIAL BOARD

Volodymyr Zhuravel – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Chairman of the Editorial Board) (The National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine);

Oleksandr Bandurka – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Vice-chairman of the Editorial Board) (The National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine);

Nataliia Kuznietsova – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Vice-chairman of the Editorial Board) (The National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine);

Flavius Antoniu Baias – Professor (The University of Bucharest, Romania);

Vladyslava Batyrgareieva – Doctor of Law, Professor (Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems National Academy of Law Sciences of Ukraine, Ukraine);

William Eliot Butler – Professor (The School of Law, University of Pennsylvania, USA);

Yurii Baulin – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Sergiu Băieșu – Doctor in Law, University Professor (Faculty of law of Moldova State University, Moldova);

Stanislav Buka – Professor (Baltic International Academy, Latvia);

Yermek Buribayev – Doctor of Law, Professor (Abai Kazakh National Pedagogical University, Kazakhstan);

Oleksandr Bukhanevych – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Leonid Yuzkov Khmelnytsky University of Management and Law Khmelnytskyi, Ukraine);

Csaba Varga – Professor (The Institute of Legal Studies, Hungarian Academy of Sciences, Hungary);

Maryna Velykanova – Doctor of Law, Associate Professor (Institute of Law-Making and Scientific-Legal Expertise of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine);

Anatolii Getman – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Yevhen Hetman – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (The National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine);

Andriy Hryniak – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Institute of Law-Making and Scientific-Legal Expertise of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine);

Konstantyn Gusarov – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Nataliia Gutorova – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Poltava Law Institute of the Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Tomas Davulis – Professor (Vilnius State University, Lithuania);

Ruslan Dzhabrailov – Doctor of Law, Professor (State organization V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine);

Olga Dmytryk – Doctor of Law, Professor (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Oksana Kaplina – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Farkhad Karagusov – Doctor of Law, Professor (The Institute of private law of Caspian university, Republic of Kazakhstan);

Emanuel Castellarin – Professor (The University of Strasbourg, France);

Tanel Kerikmäe – Professor (The School of Law, Tallinn Technical University, Estonia);

Rolf Knieper – Professor (Coethe University Frankfurt, Germany);

Tetyana Komarova – Doctor of Law, Professor (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Oleksii Kot – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Institute of Law-Making and Scientific-Legal Expertise of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine);

Olena Kokhanovska – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine);

Rainer Kulms – Professor (Max Planck Institute of the foreign and international private law, Germany);

Dmytro Lukianov – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (High Council of Justice, Ukraine);

Snieguolė Matulienė – Professor (The University of Mykolas Romeris, Lithuania);

Catherine Maia – Professor (The University of Lisbon, Portugal);

Vasyl Nastyuk – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Natalia Onishchenko – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine);

Oleksandr Petryshyn – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (The Constitutional Court of Ukraine, Ukraine);

Svitlana Serohina – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine (Scientific and Research Institute of State Building and Local Government of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine);

Isabela Skomerska-Mukhovska – Professor (The University of Lodz, Poland);

Oleksandr Skrypniuk – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine);

Zhanna Khamzina – Doctor of Law, Professor (Abai Kazakh National Pedagogical University, Kazakhstan);

Galiya Chanysheva – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (National University «Odesa Legal Academy», Ukraine).

Viktor Shevchuk – Doctor of Law, Professor (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Valerii Shepitko – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine);

Hans Joachim Schramm – Professor (The Institute of Eastern Law of the University of Technology, Business and Design, Germany);

Raimundas Jurka – Professor (The University of Mykolas Romeris, Lithuania);

Oleg Yaroshenko – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine).

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПРАВА

ОНИЩЕНКО Н. М.

Правовий розвиток та правознавчі запити суспільства15

ГРИЦАЙ С. О.

Об'єкт і предмет юридичної науки: сутність, зміст, визначення,
співвідношення27

МЕРНИК А. М.

Громадський контроль в умовах воєнного стану46

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

БУРДІН М. Ю., НЕВЗОРОВ І. Л., СЕЗОНОВА О. М.

Дигіталізація законодавчої влади в Україні63

ГРЕЧЕНКО В. А., БАНДУРКА С. С.

Протидія злочинності в Україні у середині 1960-х років: досвід, уроки86

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО. ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ

СИНЕГУБОВ О. В.

Правові рамки превентивної реструктуризації в ЄС: досвід для України
на сучасному етапі101

ТУРЛОВА Ю. А., ТЕРНАВСЬКА А. А., ПОЛІЩУК Г. С.

Іноземний досвід кримінально-правового забезпечення
радіоекологічної безпеки128

ПРОБЛЕМИ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

СТЕЦЕНКО С. Г.

Завдання адміністративного судочинства України: змістовний аналіз151

БЕЗЗУБОВ Д. О., КОВАЛЬ М. В.

Ціннісні виміри адміністративного права в системі національної безпеки167

ПРОБЛЕМИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

БАТИРГАРЕЄВА В. С.

Діджиталізація інфоагресії як об'єкт кримінологічного осмислення180

СЛОВО МОЛОДИМ НАУКОВЦЯМ

ВОЛОШИН М. В.

Доктринальний плюралізм характеристики поняття та різновидів правового регулювання та його прояв у релігійних відносинах.....202

ЧЕРЕПОВСЬКИЙ К. В.

Положення галузі міжнародного інвестиційного права в системі міжнародного права: сучасні погляди215

CONTENTS

LEGAL THEORY AND METHODOLOGY

ONISHCHENKO N. M.

Legal Development and Law Requests of Society15

HRYTSAI S. O.

Object and subject of the general theory of law: essence, content,
definition, correlation27

MERNYK A. M.

Public Control under the Conditions of Marital State.....46

CONSTITUTIONAL RIGHT. DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN STATE

BURDIN M. Y., NEVZOROV I. L., SEZONOVA O. M.

Digitalization of the Legislative Authority in Ukraine63

GRECHENKO V. A., BANDURKA S. S.

Combating Crime in Ukraine in the Mid-1960s: Experience, Lessons86

INTERNATIONAL LAW. COMPARATIVE JURISPRUDENCE.

EUROPEAN INTEGRATION

SINEGUBOV O. V.

Legal Framework of Preventive Restructuring in the EU: Experience
for Ukraine at the Modern Stage.....101

TURLOVA YU. A., TERNAVSKA A. A., POLISHCHUK H. S.

Foreign Experience Regarding the Criminal Law Framework
for Radioecological Safety.....128

PROBLEMS OF PUBLIC LAW

STETSENKO S. H.

Tasks of Administrative Justice in Ukraine: a Substantive Analysis151

BEZZUBOV D. O., KOVAL M. V.

Value Dimensions of Administrative Law in the National Security System.167

PROBLEMS OF PREVENTION AND FIGHTING OF CRIME

BATYRGAREIEVA V. S.

Digitalization of Infoaggression as an Object of Criminology
Understanding180

A WORD TO THE YOUNG SCIENTISTS

VOLOSHYN M. V.

Doctrinal Pluralism Characteristics of the Concept and Types
of Legal Regulation and its Manifestation in Religious Relations202

CHEREPOVSKYI K. V.

Status of the Branch of International Investment Law Within
the System of International Law: Modern Points of View.....215

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПРАВА

УДК 340.1

DOI: 10.31359/1993-0909-2024-31-4-15

Наталія Миколаївна Оніщенко

Інститут держави і права імені
В. М. Корецького НАН України
Київ, Україна

Національна академія правових наук України
Харків, Україна

ПРАВОВИЙ РОЗВИТОК ТА ПРАВОНАВЧІ ЗАПИТИ СУСПІЛЬСТВА

Анотація. Метою статті є прогностичне дослідження запитів громадянського суспільства щодо теоретико-прикладних практик сучасного правового розвитку. Для досягнення сформульованої мети в дослідженні застосовуються загальнонаукові та спеціальні методи та способи наукового пізнання. В основу дослідження покладено діалектичний підхід, з урахуванням якого було використано низку принципів і методів наукового пізнання, серед яких принцип об'єктивності, принцип взаємозв'язку, системний, логічний, порівняльний та прогностичний методи. У статті проаналізовано легітимні очікування представників громадянського суспільства в контексті підвищення ефективності й якості нормопроєктувального процесу, поєднання теоретичних і прикладних практик, у тому числі в умовах повномасштабного вторгнення РФ в Україну. Окремий вектор розгляду пов'язаний з розглядом співвідносності категорій «ефективність» та «якість» нормативно-правових актів. Окремий вектор викладу складає взаємопов'язаність правової активності членів громадянського суспільства та їх обізнаність у праві. У статті виокремлюються процеси по вдосконаленню правовиховної роботи, характеристика необхідності правового всеобучу та прогностичного дослідження потенцій правової обізнаності. Задані параметри правового розвитку проаналізовані в контексті євроінтеграційних умов майбутньої розбудови України. Отримані за підсумками проведення дослідження наукові положення, а також сформульовані пропозиції спрямовані на 1) організаційно-правове забезпечення дослідження проблем правотворчості у сфері публічно-правових відносин; 2) аналіз напрямів і тенденцій розвитку правової системи України в контексті ефективності й якості нормативно-правових актів, особливо в умовах воєнного стану; 3) аналіз перспективних форм і методів правового забезпечення процесів правового виховання, правового всеобуча, правової обізнаності, в тому числі ролі провідних наукових центрів та інституцій цих процесів; 4) моніторинг легітимних очікувань представників громадянського суспільства щодо євроінтеграційних процесів і векторів європейського розвитку.

Ключові слова: правовий розвиток, правознавчі запити, теоретичні та прогностичні дослідження, прикладні висновки, ефективність нормативних актів, правове виховання, правовий всеобуч, правова обізнаність, нормопроєкування.

Nataliia M. Onishchenko

V. M. Koretsky Institute of State and Law
of the National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine

National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine

LEGAL DEVELOPMENT AND LAW REQUESTS OF SOCIETY

Abstract. *The purpose of the article is a prognostic study of the requests of civil society regarding the theoretical and applied practices of modern legal development. To achieve the formulated goal, general scientific and special methods and methods of scientific knowledge are used in the research. The research is based on a dialectical approach, taking into account a number of principles and methods of scientific knowledge, including the principle of objectivity, the principle of interconnection, systematic, logical, comparative and prognostic methods. The article analyzes the legitimate expectations of representatives of civil society in the context of increasing the efficiency and quality of the normative design process, combining theoretical and applied practices, including in the conditions of a full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine. A separate vector of consideration is related to the consideration of the correlation between the category «efficiency» and «quality» of normative legal acts. A separate vector of the presentation is the interconnectedness of the legal activity of members of civil society and their awareness of the law. The article highlights the processes of improving legal educational work, the characteristics of the need for legal comprehensive education and prognostic research on the potential of legal awareness. The given parameters of legal development are analyzed in the context of European integration conditions for the future development of Ukraine. The scientific provisions obtained as a result of the research, as well as the formulated proposals, are aimed at 1) organizational and legal support for the study of law-making problems in the field of public-legal relations; 2) analysis of directions and trends in the development of the legal system of Ukraine in the context of the effectiveness and quality of normative legal acts, especially in the conditions of martial law; 3) analysis of prospective forms and methods of legal support for processes of legal education, legal education, legal awareness, including the role of leading scientific centers and institutions in these processes; 4) monitoring of legitimate expectations of representatives of civil society regarding European integration processes and vectors of European development.*

Key words: *legal development, legal inquiries, theoretical and prognostic studies, applied conclusions, effectiveness of normative acts, legal education, legal education, legal awareness, normative design.*

ВСТУП

Серед останніх десятиліть (протягом декількох, а можливо й значно більше) то-читься постійне протистояння представників теоретичних кіл і практичних спря-мувань. Так, теоретики вважають, що практики дещо відірвані від наукового

«насичення» самої тканини юриспруденції, а практики, у свою чергу, звинувачують теоретиків у надмірній затеоретизованості одержаного знання та його досить часто не прикладного спрямування.

Відразу хочемо акцентувати увагу на тому, чому підтримуємо й уособлюємо той здоровоглуздий сегмент, представники якого вважають недоцільним, дещо «застарілим» і явно не на часі та не в тренді з'ясування подібних позицій.

Так, зауважимо (з огляду на необхідність подальшого викладу), що абсолютного приросту знань на користь самої людини не гарантують ні теоретичні дослідження, ні суто практичні напрацювання. Більше того, давно вже зрозумілі дещо «штучні» підвалини означеного діалогу, оскільки на наше глибоке переконання, не суть в якому колі (теоретики чи практики) заявлена тема дослідження, важливим є тільки те, наскільки індекс її використання може задовольняти очікування представників громадянського соціуму, особливо в умовах воєнного стану й подальшої відбудови та розбудови держави.

Отже, суперечки наскільки важливішими є теоретичні дослідження або суто практичні висновки, цікаві тільки з урахуванням того, наскільки вони демонструють коефіцієнт корисної дії (ККД) якісного й ефективного розвитку охорони та захисту прав людини.

Ще однією з позицій, на якій хочемо закцентувати увагу, є очікування професійної юридичної спільноти від ініційованого нормативно-правового акту, його потенційної регулюючої сили або здатності задовольняти ті чи інші потреби в різних сферах життєдіяльності людини. Про це дещо детальніше нижче.

Таким чином, наші наукові напрацювання повинні проводитися під кутом прогностичного дослідження, що означатиме певну варіантність де-абсолютизації дії того чи іншого нормативно-правового акту. Тобто досягнення певного розуміння чому регулююча спроможність того чи іншого нормативно-правового акту може не відповідати або не зовсім відповідати запитам громадянського загалу, і, що це може обґрунтовуватися багатьма суб'єктивними й об'єктивними чинниками, які повинні бути класифікованими та систематизованими. Передбачення таких процесів якраз і є відповідальністю експертного середовища, а отже і його головним завданням. У цьому контексті ще декілька слів щодо «бачення на перспективу». Мовиться про співвідношення категорій «ефективність» та «якість» щодо дієвості нормативно-правового акту.

Певними аспектами даної проблематики в різний час цікавилися С. В. Бобровник, Н. С. Кузнецова, Н. М. Оніщенко, О. В. Петришин, О. В. Скрипнюк, С. Г. Стеценко та ін.

Метою статті є прогностичне дослідження запитів громадянського суспільства щодо теоретико-прикладних практик сучасного правового розвитку.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Для досягнення сформульованої мети в дослідженні застосовуються як загальнонаукові, так і спеціальні методи та способи наукового пізнання. Це дозволило

найбільш повно проаналізувати всі питання стосовно очікувань представників громадянського суспільства в контексті підвищення ефективності й якості нормопроектувального процесу, поєднання теоретичних і прикладних практик, у тому числі в умовах повномасштабного вторгнення РФ в Україну.

В основу даного дослідження покладено діалектичний підхід, який надає можливість проаналізувати та визначити сутність понять «ефективність законодавства», «правова обізнаність», «правовий всеобуч», «правове виховання» та «правова активність», а також охарактеризувати динаміку розвитку системи законодавства сучасної України в умовах викликів воєнного стану. Діалектичний підхід надає можливість дослідити параметри ефективності законодавства та правової обізнаності в контексті існуючих в Україні трансформацій суспільно-державного життя.

З урахуванням діалектичного підходу в статті використано низку принципів та методів наукового пізнання, серед яких: принцип об'єктивності, принцип взаємозв'язку, системний, логічний, порівняльний та прогностичний методи.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Деякі пояснення щодо вищенаведених положень. Так, на сьогодні у вітчизняному правовому полі існує чимало дефініцій «ефективність законодавства». Не вдаючись до їх хрестоматійного переліку, пропонуємо розуміти під ефективністю законодавства «оптимальне співвідношення між досягнутим результатом упорядкування правом суспільних відносин і тими цілями, задля яких та чи інша норма приймалася». У даному розрізі хотілося б погодитись із виступом Голови Верховної Ради України паном Русланом Стефанчуком (перше засідання Науково-консультативної ради при Голові Верховної Ради України 21 січня 2022 року) щодо того, що ефективність тих чи інших нормативних положень повинна спиратись на відповідну ресурсозабезпеченість, де важливими серед інших є: 1) економічна ресурсозабезпеченість, 2) людський потенціал та 3) часовий ресурс. Тобто можна констатувати, що ефективність – це певний процес по досягненню якості, тобто ефективність законодавства може бути продемонстрована відповідним індексом або точніше «відсотковим» показником, як то 50, 60 тощо «відсотків ефективності» (зрозуміло, що такі дані є досить спрощеними). Або констатацією з урахуванням попереднього викладу: норма виявилася неефективною, не дивлячись на значні зусилля законодавця та інплементаторів норми в регуляторну політику сьогодення. Отже, при низькій ефективності стає зрозумілим, що говорити про якісне законодавство навряд чи можливо.

Ми б могли припустити (хоча точка зору може бути й дискусійною), що ефективне на певному етапі життєдіяльності людини законодавство, може просто не «перейти» в якість «якісне законодавство». Отже, ефективне (реагентне на виклики часу в конкретних умовах) ще не означає якісне з огляду всіх пред'явлених критеріїв і необхідних вимог.

Ще раз зазначимо, що якісне законодавство завжди ефективне (це одна з вимог якості), але ефективна на конкретному етапі розвитку норма може не набути всіх ознак якості в майбутньому, хоча б внаслідок швидкоплинної зміни суспільних відносин.

На сьогодні з урахуванням багатьох складових і чинників нашого життя (умови воєнного стану), що було багато в чому виправданим для поточної ситуації, навряд чи буде здаватися завжди таким, що створює необхідну відповідну якість законодавства. Зрозуміло, що механізми, які повинні забезпечувати базову ефективність відразу повинні аналізуватися (наукова аналітика, прогностика, моніторинг) у контексті прогнозованої в майбутньому якості нормативного припису. Ілюстративним щодо цих роздумів можна вважати й словниковий довідниковий екскурс. Так, термін «ефективний» означає той, який приводить до потрібних результатів [1, с. 160]. Крім того, «ефективний» – часто асоційований з «дійовим» [2, с. 265]. Термін «якість» визначається як сукупність характеристик щодо задоволення, встановлення та передбачуваності певних потреб [2, с. 685]. (ключове – «передбачуваності»). Якість – це також сукупність характеристик продукції або послуг щодо її здатності задовольнити встановлені та передбачувані норми (ключове – *передбачувальні норми*) [3, с. 1647]. Якість більш інструментально визначається як наявність істотних ознак, властивостей, особливостей [3, с. 845].

Можливо існуюча «миттєва» необхідність швидкого прийняття норм в умовах революційного (рідше еволюційного) розвитку правових систем, до деякої міри можна пояснити, але не може виправдати, враховуючи відсутність багатьох, закладених у нормі вимог до чинного законодавства (якщо ми прагнемо працювати не тільки на сьогоднішню ефективність, а й на майбутню якісність законодавчих норм).

З урахуванням вищезазначеного можемо акцентувати: якість законодавства – це досягнута *taxita* в конкретних умовах (час, простір) по регулюванню суспільних відносин. Також слід не забувати, що обов'язковою властивістю «якості» є суспільна корисність, пролонгована в часі, що може бути позитивним вектором впливу на постійну стійку тенденцію зміни законодавчих приписів [4, с. 24].

Для того, щоб систематизувати вищенаведене, хочемо акцентувати на проблематиці штучного інтелекту. Всі або переважна частина науковців і практиків хоча б побіжно торкалися цієї проблеми. Тим більше не зрозуміло, чому до цього часу не йдеться на рівні серйозних монографічних викладів про можливості та потенції ШІ в сферах нормопроектування, нормотворчості, правотворчості та законотворчого процесу. Декілька міркувань із площини теоретичних знань

Так, у Бельгії в Інституті соціального права на вимогу Уряду розробляється нормопроектувальна система під назвою «SOLON» для визначення якості законодавства, яка передбачає критерій матеріальний (зміст нормативно-правових актів) і формальний (структура, спосіб оформлення тощо). Більше того, така ідея не є ноу-хау, адже подібні системи вже застосовуються в Королівстві Нідерландів

(LEPA, OBW) в Італійській Республіці (Lexidit, Lexeditior IRI_AI, Arianna, Norma). Існує навіть ціла наука «*legimatics*», яка вивчає й досліджує можливості комп'ютерної техніки в сфері нормопроектування. Учені Інституту соціального права виділяють такі переваги системи «SOLON»: 1) сприяє нормопроектуванню уникнути помилок; 2) допомагає створювати законопроекти швидше та у більш високопродуктивний спосіб; 3) застосовує керівні принципи при нормопроектуванні, які не дозволяють проєктувальникам норм права змінювати послідовність дій; 4) відіграє важливу роль, оскільки галузеві експерти часто не мають юридичної освіти. Своєю чергою нормотворчість у Королівстві Нідерландів привертає увагу існуванням і застосуванням алгоритмів створення правових норм, які перетворюють формули в юридичні норми, що значно спрощує й прискорює процес нормотворчості (нормопроектування), але при цьому потребує спеціальних математичних знань та знання інформатики. Цей досвід успішно започаткований у вітчизняних закладах вищої освіти, зокрема досвід Харківського національного університету радіоелектроніки, де до повномасштабного вторгнення активно розроблявся інформаційний (технічний) чинник створення та апробації правових норм. Своєю чергою у Латвії традиційно дві установи відповідальні за вдосконалення нормопроектувальної техніки, якості нормотворчості у сфері державного управління – Міністерство юстиції та Державна канцелярія. Відповідні положення щодо порядку розроблення нормативних актів закріплені в кількох документах. Так, першим із них є постанова Кабінету міністрів Латвії «Про правила розробки проєктів нормативних актів» від 03.02.2003. Прийняття зазначених Правил, на думку місцевих фахівців, по-перше, забезпечує єдність у застосуванні техніки нормопроектування, а по-друге, закріплює обов'язкові вимоги в сфері нормотворчості. Проте одним із недоліків, на їх думку, є відсутність указівки на використання належних інструментів нормопроектувальної техніки у випадку існування альтернативних можливостей у нормопроектуванні. Другим документом є посібник для підготовки нормативних актів, який має значну практичну цінність, адже розкриває теоретичні та практичні аспекти використання її засобів і прийомів, а також указівки щодо додержання мовних, стилістичних вимог, правил граматики нормативно-правових актів. Хоча, на жаль, він має лише рекомендаційний характер [5].

Окрема увага в цьому контексті може бути присвячена нормопроектувальній діяльності в Канаді, де вона вважається «мистецтвом», а не буденною справою, якою там займається близько 100 осіб. На нашу думку, до цих правил варто було б додати необхідність залучення як представників правової доктрини, так і юридичної практики. Певні спроби щодо цього неодноразово виникали в різних державних інституціях, зокрема в Міністерстві юстиції України, про що неодноразово йшлося ще до повномасштабного вторгнення РФ в Україну. І що надзвичайно посилює цю необхідність (щодо нормопроектувальної діяльності) сьогодні. Дещо складніше – з вивченням питання, яке пов'язане з сутнісним змістовим

аспектом нормопроєктувальної діяльності. Про філософське значення сутнісних характеристик нормопроєктувальної діяльності йшлося, зокрема, у дослідженнях Р. К. Бержерона, де виокремлювався ряд правил нормопроєктувальної діяльності: 1) фіксація ключового філософського положення про взаємовідповідність змісту на форми проєкту; 2) автор правил нормопроєктування пропонує врахувати часовий чинник такої діяльності, вважаючи, що недостатній час може впливати на якість розробки й саму якість нормативно-правового акта; 3) Е. К. Бержерон звертає увагу на важливість професійного підходу до такої діяльності (фактор професіоналізації); 4) увага обов'язково повинна зосереджуватися на можливому негативному результаті нормопроєктування (фактор негативізації нормопроєктування); 5) також констатується, що правила нормопроєктування не є й ніколи не будуть абсолютними (фактор деабсолютизації), оскільки не можуть охопити всю сукупність розробки й оформлення нормативних текстів (про це йшлося вище); 6) обов'язково повинні враховуватися телеологічні доміанти нормопроєктування (телеологічний фактор) [6, с. 24]. Крім того, слід зауважити, що вивчення досвідних практик різних правових систем не виключає тих завдань, які стають рельєфними щодо вітчизняної спільноти: 1) створення українського стилю нормотворення, в першу чергу щодо мовних стандартів; 2) підвищення ефективності поточних консультацій з іноземними радниками; 3) підвищення якості процесу щодо узгодження українського законодавства із законодавством Європейського Союзу; 4) поглиблення існуючого розуміння в суспільній думці принципів демократії, конституціоналізму, етики та справедливого правління та застосування їх у нормотворчому процесі. Наведені міркування також можуть слугувати цікавою базою для того, щоб серед сутнісних характеристик нормопроєктувальної діяльності виокремити той досвід України, якого на сьогодні немає в жодній країні світу [7, с. 20].

Зрозуміло, що така увага до нормопроєктних процесів обумовлюється і тим, що якість нашого життя залежить від якісного законодавства.

Втім робота комітетів, її природа, сутність і значення потребують сьогодні підвищеної уваги як представників доктрини, так і представників юридичної практики, що, безумовно, стане предметом і платформою багатьох наукових напрацювань і найближчою перспективою наукового дискурсу, оскільки сприятиме підвищенню прозорості, передбачуваності, ефективності та відкритості процесу роботи Верховної Ради України.

Вважаємо за потрібне акцентувати увагу на тому, що одним із напрямів юридичного буття сьогодення є, на наш погляд, переосмислення таких категорій, як «правове виховання», «правовий всеобуч», «правова обізнаність».

Як свідчать численні соціологічні виміри, проведені сучасними вченими, рівень правової поінформованості громадян та представників владних структур далеко не завжди відповідає сучасним потребам правового розвитку суспільства і не забезпечує високоефективного використання особистістю правових засобів

для задоволення різноманітних приватних і публічних інтересів. Незнання власних прав, засобів і механізмів їх здійснення, способів захисту тощо, є причиною пошуку людиною неправових засобів реалізації своїх інтересів, що, як правило, суперечать закону. Звідси випливає, як зазначають учені, необхідність докорінного поліпшення роботи, пов'язаної з підвищенням правової поінформованості особистості. Саме цим цілям і відповідає налагоджена система правового виховання й правового всеобучу.

З розвитком європейських інтеграційних процесів, їх поширення на всі сфери суспільного життя, появою нових складніших інтеграційних систем, пов'язаних як із поглибленням інтеграції, так і з розширенням самого інтеграційного об'єднання, активізувалися спроби теоретичного й практичного пошуку нових освітніх програм. Зміни, що відбуваються в Україні та світі, а також динаміка сучасного соціокультурного розвитку, вимагають від суспільства певної мобільності й адекватної відповіді на сучасні вимоги до освіти.

Пріоритетними завданнями освіти має стати створення таких умов розвитку суспільства, які забезпечили б у майбутньому його готовність жити й успішно діяти у світі гуманістичних європейських цінностей.

Правова освіта – це необхідний елемент правової культури, умова правової вихованості особи. Правовий всеобуч може розглядатися як система виховних і навчальних дій, спрямованих на створення умов для формування поваги до права; власних уявлень і настанов, заснованих на сучасних правових цінностях суспільства; концепцій, достатніх для захисту прав, свобод і законних інтересів особи та правомірної реалізації її громадянської позиції [8].

Ці загальні цілі правового навчання конкретизуються й реалізуються засобами цілеспрямованого формування в освітньому процесі здатності особистості до дій у складних життєвих ситуаціях, здібностей до аналізу соціальних і правових норм щодо конкретних умов їх реалізації й аналізу власного місця і позицій стосовно тих чи інших практичних ситуацій; комунікативних здібностей; систематизованих знань у сфері права, що забезпечують актуалізацію зазначених здібностей і таких, що складають основу соціальних навичок; конкретних умінь у соціальній сфері.

У такий спосіб правовий всеобуч слід розглядати як умову формування індивідуальних здібностей і навичок соціального функціонування. Це передбачає створення особливих навчальних курсів, побудованих у формі соціальної практики, що включають правові знання.

Окремо хочемо продемонструвати те положення, що до повномасштабного вторгнення при стабільному перебігу суспільних відносин, як нам видається, дещо зменшувалася потреба в регулюванні постійних просвітницьких заходів (проведення лекцій і семінарів). У таких умовах на перший план (дослідницький, у т.ч.) потрапляє категорія «правова обізнаність».

Ця співвідносність дещо змінюється в умовах воєнного стану, коли власний правовий досвід не може формуватися в умовах спокійного, стабільного вивчен-

ня й засвоєння юридичного матеріалу. Тому необхідність консультативних популяризаційних публічних заходів зростає в пропорційності до запитів суспільних осередків, а отже зростає роль головних наукових юридичних центрів держави, таких як Національна академія правових наук України, Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, Львівській університет імені Івана Франка, Навчально-науковий інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого тощо, які можуть здійснювати консультування на відносно постійній основі. Потреба в таких заходах продиктована євроінтеграційним курсом України, необхідністю вивченням джерельної бази ЄС, засад правового регулювання, у тому числі в сфері національної безпеки й оборони (ст. 42 Договору про ЄС) тощо. Про це та про інші важливі аспекти йшлося на засіданні науково-консультативної ради при Голові Верховної Ради України 24 жовтня 2024 року.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного дослідження можна зробити кілька ключових висновків, які підкреслюють основні чинники та проблеми сучасного правового розвитку, що втілені в правознавчих запитах суспільства.

Доволі давно обговорюється теза про те, що законодавство потребує постійного оновлення, а процес нормопроєктування, нарешті, повинен зазнати позитивних змін, що означає його ефективність і результативність. Особливо рельєфною видається ця теза після повномасштабного вторгнення рф в Україну. Своєю чергою це означає заклик до наукової спільноти розмежовувати процеси, які існували «до» і «після», застосовувати нові підходи, використовуючи той досвід, який існував, той новий досвід, який існує «від сьогодні» в Україні. Зокрема, таким підходом можна вважати застосування нормопроєктувальних систем щодо покращення якості законодавчого масиву.

Проблематика ефективності й якості законодавства містить теоретичні концепти, як-то: 1) розуміння, що ці категорії наукової дійсності є близькими, але не ідентичними поняттями; розгляд і розуміння ефективності як обов'язкового, але не єдиного чинника, показника якості законодавства; 2) визначення якості законознавства, як досягнута «*maxima*» у конкретних умовах (час, простір) по регулюванню суспільних відносин; 3) акцентування на тому, що обов'язковою властивістю «якості» є суспільна корисність, пролонгована в часі, що може бути позитивним вектором впливу на постійну стійку тенденцію зміни законодавчих приписів.

Правова активність є передумовою, засадою демократичної розбудови держави. Зрозуміло, що будь-яка правова активність громадян спрямована саме на результат, на виникнення відповідних правовідносин, регулювання відповідних суспільних відносин, розробку актів правотворчості, створення необхідних структурних ланок або скасування деяких в існуючому механізмі держави, з ме-

тою забезпечення права народу на належне урядування в умовах суспільного прогресу.

Отже однією з важливих прикмет реформування й оновлення правової системи можна вважати серед інших і процеси, що спрямовуються по вдосконаленню «обізнаності в праві» кожної людини.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Отримані за підсумками проведення дослідження наукові положення, а також сформульовані пропозиції спрямовані на 1) організаційно-правове забезпечення дослідження проблем правотворчості у сфері публічно-правових відносин; 2) аналіз напрямів і тенденцій розвитку правової системи України в контексті ефективності й якості нормативно-правових актів, особливо в умовах воєнного стану; 3) аналіз перспективних форм і методів правового забезпечення процесів правового виховання, правового всеобуча, правової обізнаності, в тому числі ролі провідних наукових центрів та інституцій цих процесів; 4) моніторинг легітимних очікувань представників громадянського суспільства щодо євроінтеграційних процесів і векторів європейського розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Загнітко А. П., Щукіна І. А. Великий тлумачний словник. *Сучасна українська мова від А до Я*. Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2008. 704 с.
- [2] Куньч З. Й. Універсальний словник української мови. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. 848 с.
- [3] Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
- [4] Оніщенко Н. М. Ефективність та якість законодавства у фокусі відбудови України. *Альманах права*. 2022. № 13. С. 23–27.
- [5] Петришина М. О., Мала Т. С. Нормопроектувальна техніка як засіб формування системи дієвого та ефективного законодавства в Україні: теоретико-правовий підхід. *Актуальні питання публічного та приватного права*. 2014. № 3. С. 256–263.
- [6] Чернолуцький Р. Правила нормопроектування Р. К. Бержерона та їх значення для становлення й розвитку національної системи нормопроектування в Україні. *National law journal: Theory and Practice*. 2015. С. 22–27.
- [7] Оніщенко Н. М. Нормопроектувальна діяльність: сутнісні характеристики в нових реаліях. *Альманах права*. Вип. 15. 2024. С. 18–22.
- [8] Оніщенко Н. М., Сунегін С. О. Правове виховання та обізнаність з правом як умови сучасної соціалізац. *Scientific Community: Interdisciplinary Research: Scientific Collection «InterConf» (September 26–28, 2020)*, 129–136.

REFERENCES

- [1] Zagnitko, A. P., & Shchukina, I. A. (2008). Great explanatory dictionary. *Modern Ukrainian from A to J*. Donetsk: LLC VKF «BAO».
- [2] Kunch, Z. Y. (2005). *Universal Dictionary of the Ukrainian Language*. Ternopil: Educational Book – Bogdan.

- [3] The Great Interpretive Dictionary of Modern Ukrainian (with Annex and Suppl.). (2005). In V. T. Busel (Ed.) Kyiv; Irpin: Perun VTF.
- [4] Onishchenko, N. M. (2022). Efficiency and quality of legislation in the focus of reconstruction of Ukraine. *Almanac of law*, 13, 23–27.
- [5] Petryshina, M. A., & Mala, T. S. (2014). Normo-projecting technique as a means of forming a system of effective and effective legislation in Ukraine: theoretical and legal. *Topical issues of public and private law*, 3, 256–263.
- [6] Chornolutsky, R. (2015). Rules of norm -projecting RK Berzheron and their importance for the formation and development of the national system of normproject in Ukraine. *National Law Journal: Theory and Practice*, 22–27.
- [7] Onishchenko, N. M. (2024). Normodrafting activity: essential characteristics in new realities. *Almanac of law*, 15, 18–22.
- [8] Onishchenko, N. M., & Sunegin, S. O. (2020). Legal education and awareness of law as a condition of modern socialization. *Scientific Community: Interdisciplinary Research: Scientific Collection «InterConf» (September 26–28, 2020)*, 129–136.

Наталія Миколаївна Оніщенко

Доктор юридичних наук, професор

Дійсний член (академік) Національної академії правових наук України

Національна академія правових наук України

61024, вул. Григорія Сковорода, 70, Харків, Україна

Заступник директора

Інститут держави і права ім. В. М. Корецького

Національна академія наук України

01011, вул. Трьохсвятительська, 4, Київ, Україна

Nataliia M. Onishchenko

Doctor of Law, Professor

Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine

National Academy of Legal Sciences of Ukraine

61024, 70 Hryhoriy Skovoroda St., Kharkiv, Ukraine

Deputy Director of the V. M. Koretsky Institute of State and Law of the

National Academy of Sciences of Ukraine

01011, 4 Trykhsvyatytelska St., Kyiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Оніщенко Н. М. Правовий розвиток та правознавчі запити суспільства. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Том 31. №4. С. 15–26.

Suggested Citation: Onishchenko, N. M. (2024). Legal Development and Law Requests of Society. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 31(4), 15–26.

Стаття надійшла / Submitted: 01/11/2024

Доопрацьовано / Revised: 01/12/2024

Схвалено до друку / Accepted: 19/12/2024

Сергій Олександрович Грицай

Кафедра галузевого права та загальноправових дисциплін

Інститут права та суспільних відносин

Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

Київ, Україна

ОБ'ЄКТ І ПРЕДМЕТ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ ПРАВА: СУТНІСТЬ, ЗМІСТ, ВИЗНАЧЕННЯ, СПІВВІДНОШЕННЯ

Анотація. *Плюралізм підходів у поглядах на зміст юридичної науки через категорії «об'єкт» та «предмет», як одного з примітних явищ у юриспруденції, формує тенденції щодо сприйняття «об'єкту» та «предмету» правового регулювання та їх співвідношення. Перша, загальнотеоретичного напрямку, що безпосередньо обумовлена наявністю плюралізму поглядів на існування цих категорій. Друга, практичного напрямку, яка має вираз у змішуванні, ототожненні, підміні або заміщенні поняття «об'єкт» на «предмет» при описі юридичних конструкцій у правовій літературі, наукових роботах, нормативних документах галузевого права. Ототожнювання предмету та об'єкту загальної теорії права призводить до ототожнювання разом із ними методологічної функції правових понять і категорій із методом цієї науки. Метою дослідження є конкретизація особливостей «об'єкту» та «предмету» в загальній теорії права з порозумінням їх співвідношення. Висновки. 1) предмет загальної теорії права, як цілісна сукупність (взаємозалежна, взаємодоповнююча) закономірностей і тенденцій у еволюції його об'єкту (формування (становлення), розвиток (зміни) та зникнення (занепад)), що уособлюється в юридичній доктрині та догмі, сталої практики й обґрунтованих прогнозах; 2) порозуміння об'єктивної реальності (явища) є доцільним із позиції її функціоналу, як такої що дає можливість досліднику. І з цього погляду потрібно розуміти сутність об'єкту в меншому сенсі як «вихідне начало», а в більшому як «точка повернення», щоб мати можливість очищення від хибного знання або навіть і об'єктивного знання, для можливості сприйняття його під іншим кутом зору (дослідити іншу грань); 3) об'єкт загальної теорії права – це безпосередньо право (буття права) і його закономірні праксеологічні аспекти й опосередковано емпіричні дані суспільних відносин (інші соціальні явища і процеси) у тій частині, в якій вони обумовлюють закономірну еволюцію правових явищ і процесів: їх формування (становлення), розвиток (зміни) та зникнення (занепад); 4) об'єкт і предмет загальної теорії права є самодостатніми й повинні мати окремі позиції, як категорії науки. Поряд із цим об'єкт і предмет загальної теорії права є взаємообумовленими, взаємозалежними, взаємодіючими.*

Ключові слова: *загальна теорія права, правознавство, юриспруденція, об'єкт, предмет, сутність права, закономірності, юридична практика.*

Serhii O. Hrytsai

Department of Sectoral Law and General Legal Disciplines
The Institute of Law and Social Relations
Open International University of Human Development «Ukraine»
Kyiv, Ukraine

OBJECT AND SUBJECT OF THE GENERAL THEORY OF LAW: ESSENCE, CONTENT, DEFINITION, CORRELATION

Abstract. *The pluralism of approaches to the content of legal science, through the categories of «object» and «subject», as one of the notable phenomena in jurisprudence, forms trends in the perception of the «object» and «subject» of legal regulation and their correlation. The first one is of a general theoretical nature, which is directly related to the pluralism of views on the existence of these categories. The second is the practical trend, which is expressed in mixing, identifying, substituting or replacing the concept of «object» with «subject» when describing legal structures in legal literature, scientific papers, and regulatory documents of sectoral law. The identification of the subject and object of the general theory of law leads to the identification of the methodological function of legal concepts and categories with the method of this science. The purpose of the study is to specify the specific features of «object» and «subject» in the general theory of law with an understanding of their correlation. Conclusions. 1) The subject matter of the general theory of law as an integral set (interdependent, complementary) of patterns and trends in the evolution of its object (formation (formation), development (change) and disappearance (decline)), which is embodied in legal doctrine and dogma, sustainable practice and reasonable forecasts; 2) Understanding of objective reality (phenomenon) is expedient from the point of view of its functionality, as such, which enables the researcher. And from this point of view, it is necessary to understand the essence of the object in a lesser sense as an «initial principle» (according to V. M. Syrykh), and in a greater sense as a «return point» in order to be able to purify it from false knowledge or even objective knowledge, to be able to perceive it from a different angle (to explore another facet); 3) The object of the general theory of law is directly law (the existence of law) and its natural praxeological aspects and indirectly empirical data of social relations (other social phenomena and processes), insofar as they determine the natural evolution of legal phenomena and processes: their formation (formation), development (change) and disappearance (decline); 4) The object and subject of the general theory of law are self-sufficient and should have separate positions as categories of science. At the same time, the object and subject of the general theory of law are interrelated, interdependent and interacting.*

Keywords: *general theory of law, jurisprudence, jurisprudence, object, subject, essence of law, regularities, legal practice.*

ВСТУП

Можна констатувати, що на сьогодні в юридичній науці присутній плюралізм підходів у поглядах на зміст юридичної науки через категорії «об'єкт» і «предмет». Через те, що відношення вчених до категорії «об'єкт» і «предмет» у науковому світі різняться. І такі погляди можна умовно поділити на три групи.

Перша група вчених, яка до 70-х років ХХ ст. складала однозначну більшість або навіть єдність поглядів у науковій позиції, яка зводиться до не доречності їх поділу на окремі категорії, та задовольняється наявністю «предмету» або ототожнюючи «об'єкт» і «предмет». Як приклад, Р. З. Лівшиць у підручнику з «Теорії права» (1994) визначає: «Предмет науки – це об'єкт її вивчення. Охарактеризувати цей предмет означає показати, що конкретно вивчає дана наука». Друга група вчених, яка почала формуватися з початку 70-х років ХХ ст., мають відмінну власну точку зору на це питання й виділяють «об'єкт» і «предмет», як окремі й самостійні категорії науки. Як приклад, В. М. Сирих «Матеріалістична теорія права: обране» (2011) стверджує що «визнання об'єкта загальної теорії права в якості її самостійного елемента, відмінного від того, що розуміється під предметом цієї науки, має важливого значення. Бо за допомогою даної категорії визначається коло явищ і процесів об'єктивної реальності, з пізнання яких починається складний, суперечливий і загрозовий помилками та непорозуміннями процес пізнання предмета науки». Окрему, і найменшу з усіх груп, складають деякі вчені, що виділяють у своїх роботах існуючі доктрини, як теоретичні знання про право (наукові поняття, категорії, концепції, теорії, що відображають сутність, принципи та закономірності соціально-правових явищ, що досліджуються в рамках юриспруденції – прим. авт.), як третій компонент змісту юридичної науки, поряд із її предметом і об'єктом.

У зв'язку з присутністю наведеного вище плюралізму підходів у поглядах на зміст юридичної науки через категорії «об'єкт» і «предмет»; одним із примітних явищ у юриспруденції є дві тенденції щодо сприйняття «об'єкту» і «предмету» правового регулювання та їх співвідношення. Перший, загальнотеоретичного напрямку, що безпосередньо обумовлений наявністю плюралізму поглядів на існування цих категорій у загальній теорії права. Другий, практичного напрямку, який має вираз у змішуванні, ототожненні, підміні або заміщенні поняття «об'єкт» на «предмет» при описі юридичних конструкцій у правовій літературі, наукових роботах, нормативних документах галузевого права. Ототожнювання предмету й об'єкту загальної теорії права, а разом з ними методологічну функцію правових понять і категорій із методом цієї науки. Усе разом підкреслює наявність розв'язання цієї проблеми не в повному обсязі, у розрізі двох напрямків: по-перше, сучасна юридична наука характеризується невизначеністю та відсутністю однозначності в поглядах на характерні риси в понятті предмету й об'єкту загальної теорії права; по-друге, є не остаточно вирішеним питання розрізнення предмету й об'єкту загальної теорії права.

Метою дослідження є конкретизація особливостей «об'єкту» та «предмету» в загальній теорії права з порозумінням їх співвідношення.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

З погляду на мету дослідження сформовано ряд задач: 1) сформулювати поняття предмету загальної теорії права; 2) визначити сутність об'єкту загальної теорії

права через розуміння його *провідної* функції в процесі наукового пізнання; 3) сформулювати поняття *об'єкту* загальної теорії права через розуміння структури його змісту; 4) сформулювати розуміння співвідношень «*об'єкту*» та «*предмету*» в загальній теорії права через призму існуючих визначень їх понять.

Цілі зумовлюють методологію їх досягнення, рівно як поставлені задачі визначають методи їх вирішення. Методологічна основа дослідження включала в себе сукупність філософських, загальнонаукових і спеціальних правових методів наукового пізнання.

Загальнофілософський (універсальний) метод пізнання застосовувався на всіх етапах дослідження. Діалектичний метод із системно-структурним підходом застосовувався до вивчення наукової літератури та правового матеріалу. Історичний метод при проведенні дослідження дозволив урахувати особливості розвитку сформованої проблематики. Арістотелівський метод був корисний при аналізі змісту наукових тестів. Метод порівняльного аналізу використовувався для дослідження і виявлення найкращого з запропонованих варіантів вирішення проблематики дослідження в науковому світі. Міждисциплінарний підхід до вивчення різнопланових аспектів, сприяв належному обґрунтуванню запропонованих рекомендацій щодо пошуку шляхів досягнення поставленої мети.

Використовувалася наступна система методів наукового пізнання: а) загальнонаукова – дедукція й індукція, синтез та аналіз, наукова абстракція, аналогія, аналітична та діалектична, системний підхід; б) спеціально-юридичні методи пізнання, як-то формально правовий, правове прогнозування, ретроспективний і порівняльно-правовий метод, метод порівняння, системно-структурний; в) методологічне обґрунтування сутності, природи та структури термінології, що є об'єктом дослідження. Разом це мало забезпечити отримання науково достовірних та об'єктивних результатів, а також досягнення сформульованої мети й виконання завдань дослідження.

Обрана джерельна база та методологія її дослідження відповідає сформульованій меті та вирішенню поставлених завдань і загалом сприяє створенню оптимальної структури отриманих висновків.

Структурування дослідження. Поставлена мета дослідження потребувала поглибленого вивчення окремих її складових, для чого результативна частина дослідження розбивається на ряд етапів з метою формування необхідної послідовності висновків: «2. Результати. 2.1. Поняття «предмет» у загальній теорії права; 2.2. Поняття «об'єкт» у загальній теорії права; 2.2.2. Поняття «об'єкт»: структура змісту; 2.3. Співвідношення поняття «об'єкт» та «предмет» у загальній теорії права».

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Наука, як що кажучи коротко – це пізнавальна діяльність людини (у т.ч. й соціально-культурна), або кажучи ширше – це область людської діяльності, направ-

лена на розробку й систематизацію об'єктивних знань (логічно-послідовних, причинно-послідовних) про дійсність, і *результатом* якої є сукупність знань, серед іншого про закономірності виникнення й розвитку явищ і процесів реально існуючого світу в усьому різноманітті його зв'язку та залежності.

Мета будь-якої науки – не просто здобувати нові знання, розкривати таємниці природи, а й ставити їх на службу людству. Головним у цих знаннях є виявлення закономірностей, законів як стійких, повторюваних явищ, зумовлених тими чи іншими причинами, об'єктивних, які тягнуть за собою певні наслідки [1].

Поняття будь-якої науки можна розкрити через розуміння його *об'єкту, предмету, методології (методу) і функцій*. *Предмет* та *об'єкт* дослідження в загальній теорії права дають можливість окреслити коло явищ і відносин, які вивчаються та досліджуються нею. Ці поняття мають самостійні визначення й характеризуються рядом ознак і властивостей залежно від поглядів учених які їх вводять і пояснюють.

2.1. Поняття «предмет» у загальній теорії права

Кожна наука має свій предмет дослідження, під яким розуміється досліджувана нею *сторона об'єктивної дійсності*. Іншими словами предмет науки – це ті явища й процеси реального світу, які досліджуються нею. *На що направлене наукове пізнання*. Наука вивчає перш за все закономірності розвитку природи й суспільства [2].

Предмет теорії держави і права не є винятком. А сама *теорія держави і права як юридична наука є системою об'єктивних знань* про ці загальні та специфічні закономірності, їх окремі елементи й органічно пов'язані з ними соціальні явища та процеси. *Юридична наука*, вивчаючи певну сторону суспільного життя, користується своїми власними поняттями та категоріями, в яких знаходять своє закріплення здобуті нею знання про різні сторони державно-правового життя суспільства, про виникнення, розвиток і функціонування таких суспільних інститутів, як держава і право [2].

Головне призначення теоретичної юриспруденції (юридичної науки) – бути науковим орієнтиром для практики державного й правового будівництва на підґрунті пізнання й усвідомлення відповідних суспільних процесів та явищ [3].

Костецький М. В., Чмиля Б. Ф., Бандура О. О. та ін. у навчальному посібнику «Філософія права» (2000) зазначають, що *юриспруденція* як наука вивчає *правову реальність (об'єкт* – прим. авт.) – діяльність людей, яка потребує правового регулювання, юридичну форму відносин у суспільстві. Юридичні проблеми трансформуються в пізнавальні (*предмет* – прим. авт.), а потім здійснюється теоретичне опанування відповідних соціальних явищ. До сутнісної основи права долучається вся система просторово-часових характеристик правової дійсності, його соціальна й історична обумовленість, його реальні зв'язки, залежності, взаємодії всіх правових чинників не лише між собою, а й з тими економічними, політични-

ми, культурними, моральними й психологічними факторами, котрі складають середовище життєдіяльності права [4].

Сирих В. М. у «Логічне обґрунтування загальної теорії права: Елементарний склад» (2000) запропонував наступне визначення: «*предмет* загальної теорії права є системою загальних закономірностей права як тотального цілого (*об'єкт* – прим. авт.), а також соціологічних, економічних, політичних та інших закономірностей, які впливають на дію та розвиток права, його закономірностей та системі закономірностей пізнання предмета даної науки»

Скакун О. Ф. у підручнику «Теорія держави і права» (2001) визначає як *предмет* юридичної науки – об'єктивні властивості права і держави (*об'єкт* – прим. авт.) в їх поняттєва-юридичному розумінні й вираженні, загальні й окремі закономірності виникнення, розвитку й функціонування держави та права в їх структурній багатоманітності. Якщо предмет юридичної науки – це поняття права в усіх аспектах його теоретико-пізнавального прояву й вираження, то предмет кожної окремої юридичної науки – якийсь певний елемент юридичної дійсності [3].

Петришин О. В., Погребняк С. П., Смородинський В. С. та ін. у підручнику «Теорія держави і права» (2015) дають наступне визначення: «*предметом* науки теорії держави і права є основні та найбільш загальні закономірності й тенденції виникнення, розвитку і функціонування державних та правових явищ і процесів (*об'єкт* – прим. авт.), а також загальні для всієї юридичної науки поняття» [1; 5].

Загальні юридичні поняття. Це такі поняття, як право, держава, державний суверенітет, норми та принципи права, правове регулювання, правосвідомість, правовідносини, правопорушення, нормотворчість, нормативно-правовий акт, правозастосування, тлумачення правових актів, верховенство права тощо. Використання універсальних для всієї юриспруденції понять забезпечує її внутрішню узгодженість, інтегрованість юридичних наук в єдину систему, ефективність юридичної практики [5].

Оскільки і держава, і право у своїй появі, існуванні й розвитку проходять складний процес, який характеризується цілим рядом загальних і специфічних особливостей, юридична наука складається з цілого ряду окремих, відносно самостійних наук (однією з яких є теорія держави і права), *кожна з яких має свій предмет*. Предмет теорії держави і права створюється практично всією системою юридичних наук, що пояснюється тим, що галузеві й інші юридичні науки вивчають окремі аспекти держави і права, їх історію й не дають узагальнених теоретичних знань про елементи і складові держави та права. [2]

Крім того, *предмет* теорії держави і права перебуває в постійному розвитку. Це відбувається як на базі суспільних і юридичних наук, так і спеціальної науки, де *предмет* включає у сферу наукового пізнання нові явища (*об'єкт* – прим. авт.), забезпечує рух науки від пізнання менш глибокої до більш глибокої сутності явищ (*об'єкт* – прим. авт.), насамперед держави і права. *Предмет* науки теорії держави та права є історичним. Він змінюється в міру залучення до сфери пізнання

нових властивостей і явищ правової та державної дійсності, а також вилучення всього того, що виявляється ілюзією, помилкою, оманною [2].

Крестовська Н. М. й Матвеева Л. Г. у «Теорія держави і права: Елементарний курс» (2008) узагальнюючи структуру *предмета* теорії держави і права виділяють наступні її елементи:

- 1) сутність і соціальне призначення державних і правових явищ;
- 2) закономірності та випадковості виникнення, функціонування та розвитку держави і права;
- 3) систему понять і категорій, що використовуються в юриспруденції (право, держава, їхня сутність, функції, форми; норми права, правовідносини, реалізація права, правопорядок тощо);
- 4) правові принципи, аксіоми, презумпції, фікції, що були вироблені та використовуються юридичною теорією та практикою;
- 5) теоретичні моделі правотворчої, правозастосовної та інтерпретаційної практики;
- 6) прогнози та практичні рекомендації щодо вдосконалення та розвитку права і держави [6].

Ми вважаємо, що перелічені елементи структури змісту поняття «*предмет*» загальної теорії права, якщо їх цілком помістити у визначення його поняття будуть не тільки його розширювати, однак і обтяжувати його розуміння. Тому пропонуємо замість більшості з зазначених елементів ввести до визначення поняття узагальнюючий існуючий термін, як «догма права» («юридична догма») та «правова доктрина» («юридична доктрина»).

Догма права – це структурний компонент права, що існує поряд із ціннісною та статусною характеристикою права й становить сферу юридичної науки (догматична юриспруденція), юридичної практики й юридичної освіти у вигляді діючої системи позитивного права та правових категорій і понять, у яких ця система відображена. Догма права є одним із пластів правової реальності, існуючи на рівні індивідуальної правосвідомості, системи правових нормативів і системи правового порядку [7].

Юридичною енциклопедією надається визначення правової доктрини, «як сукупності (системи) наук, знань про певне правове явище» [8]. Словник термінів по теорії держави і права трактує правові доктрини, як систематизоване вчення про право, логічно зв'язана система положень щодо правових інститутів, правовідносин законодавства, законності й т.п [9]. Однак більш розгорнуто поряд із наведеними визначеннями дає В. С. Нерсисянц у підручнику «Загальна теорія права та держави» (2010): «юридична доктрина – це розроблені й обґрунтовані вченими-юристами позиції, конструкції, ідеї, принципи та судження про право, які в тих чи інших системах права мають обов'язкову юридичну силу» [10].

Узагальнюючи всі оглянуті поняття «*предмету*» можна стверджувати, що: 1) *предмет науки* – це певний зріз (частина) об'єкта пізнання; 2) усі ви-

значення поняття «предмет» тим чи іншим чином містять у собі опис об'єкту.

Тому відповідь на суперечки щодо єдиного чи відокремленого сприйняття категорій «предмет» та «об'єкт» є очевидною й обумовлена як необхідністю їх окремого наукового дослідження, так і очевидністю представлених поглядів.

Представлення власного погляду на визначення поняття «предмет» ми будемо робити виходячи з вище сформованих висновків. Тобто потрібно формувати визначення поняття *предмета* науки тільки з опосередкованим згадуванням *об'єкту* науки, окрім більш зрозумілого його сприйняття, це підкреслить розуміння сприйняття їх як окремі категорії науки й поряд із цим продемонструє їх співвідношення.

Ми пропонуємо наступне власне бачення на **предмет загальної теорії права, як цілісна сукупність (взаємозалежна, взаємодоповнююча) закономірностей і тенденцій у еволюції його об'єкту (формування (становлення), розвиток (зміни) та зникнення (занепад)), що уособлюється в юридичній доктрині та догмі, сталі практики й обґрунтованих прогнозах.**

2.2. Поняття «об'єкт» у загальній теорії права

Оскільки теорія держави та права є найбільш абстрактною і найбільш загальною базовою науковою дисципліною в галузі юриспруденції, то її *об'єкт* є також найбільш загальним. Для теорії держави і права – це *державно-правова реальність*, яка складається з двох взаємозв'язаних *об'єктів* або одного *подвійного об'єкта* – держави та права [1].

Під *об'єктами* маються на увазі конкретні сфери (сторони) об'єктивної дійсності (явища).

Теорія держави і права, а саме її складові (державна, право), не ізольовані галузі знань, а єдина наука. Але залишаючись цілісною наукою, вона поділяється на дві відносно самостійні *структурні частини*: теорію держави – державознавство; теорію права – правознавство (юриспруденція) [2]. *Юриспруденція* або *правознавство* – спеціалізована галузь знань у сфері суспільствознавства. Якщо суспільствознавство – це наука про суспільство взагалі, то *правознавство* – система знань у галузі права. Термін «*правознавство*» тотожний терміну «*юриспруденція*». Термін «*юриспруденція*» виник у Стародавньому Римі наприкінці IV – на початку III ст. до н.е. (лат. *jurisprudencia* – знання права) і зараз вживається в значеннях: науки про право і державу, тобто юридичної науки, інакше – теоретичної діяльності в галузі права; професійної практичної діяльності юриста (суддя, прокурор, слідчий, нотаріус, адвокат тощо) [3].

Юриспруденція та *юридична наука* інколи ототожнюють і вказують на вивчення разом теорії держави і теорії права (без поділу на *структурні частини* – прим. авт.) [1, 2]. При цьому *юриспруденція* має ширше значення, ніж *юридична наука*, адже вона визнає ще й використання напрацьованих *юридичною наукою* знань

про державу і право в практичній юридичній діяльності. *Відповідно, правова реальність є найбільш загальним об'єктом для всіх юридичних наук [1].*

Об'єктами юридичної науки є держава і право – фактично два об'єкти. Проте юриспруденція, як і кожна наука має один предмет вивчення. Вихідним для визначення поняття юриспруденції є право, що включає в себе правове поняття держави. Держава і право пізнаються й досліджуються як складові моменти єдиного об'єкта юридичної науки [3].

І саме тому залежно від обраного й конкретизованого об'єкта юридичної науки виділяються різні галузі юридичних знань: публічне право, приватне право, міжнародне право.

2.2.1. Поняття «об'єкт»: розуміння сутності як шлях до самовиразу у теорії держави і права

Потреба відокремлення *об'єкта* науки від її *предмета* була викликана аж ніяк не честолюбним бажанням філософів відкрити нову категорію, а об'єктивними причинами – наявністю гносеологічних проблем, задовільне пояснення яких у рамках традиційного розуміння предмета науки було неможливо, на що наголошував В. М. Сиріх у «Логічне обґрунтування загальної теорії права: Елементарний склад» (2000). Науковець у своїй монографії «Метод правової науки. Основні елементи, структура» (1980), обґрунтовуючи сутність поняття «*об'єкт*» і доцільність його введення визначав проблематику як «*йдеється насамперед про проблему початку наукового пізнання*», а безпосередньо сутність поняття «*об'єкт*» науки визначив наступним чином: «*Об'єктивна реальність, яка виступає початком теоретичного пізнання та протистоїть пізнаним закономірностям як своєї блідой, неповної, а іноді й спотвореної копії, відбитої у формі понять, категорій та інших абстракцій, розуміється як об'єкт науки*». Саме з потреби суворого відокремлення пізнаних закономірностей від самої об'єктивної реальності, де ці закономірності діють, а також послідовного застосування матеріалістично витлумаченої *проблеми початку в науковому пізнанні* в гносеології формується принцип, що вимагає послідовного та суворого відмежування *об'єкта* науки від її *предмета*.

Вважаємо вчений вдало започаткував процес порозуміння сутності поняття «*об'єкт*» та доведення його необхідності відокремлення від поняття «*предмет*» у теорії права, через формування проблематики з погляду двох аспектів: філогенетичний і онтогенетичний. Однак він це зробив не в повному обсязі, залишивши поза увагою розкриття цієї проблематики з точки зору *визначного функціоналу об'єкту*, що, на нашу думку, є більш вдалим шляхом для доведення доцільності відмежування *об'єкту* від *предмету* в теорії права.

Об'єкт у теорії держави і права потрібно розглядати в меншому значенні, як «*вихідне начало*» (за версією В. М. Сиріх), та у більшому значенні, як «*точка повернення*» для науковців при заходженні дослідження «у глухий кут» (розуміння хибності вибраного напрямку або пошуку іншого куту погляду на об'єктивне

знання), і його відновлення в іншому векторі. Цей підхід до розуміння необхідності існування поняття «об'єкт» у теорії держави і права, по-перше, має природу функціонального пояснення, а, по-друге, має своє об'єктивне історичне підтвердження в колись існуючих (потім зниклих), сформованих і розвиваючих (які змінюються на цьому шляху) правових підходах, концепцій, поглядів, теорій, як приклад, у праворозумінні. Якщо використовувати метафору, то *об'єкт* це коріння, яке дає нову паросль на кущі науки, як загалом для нових гілок, так і заміщуючи застарілі або хворі гілки (предмет), і тому *об'єкт* нами інтерпретується в меншому значенні як «вихідне начало» й у більшому як «точка повернення» і відновлення наукового дослідження (в якості його нового або альтернативного вектору).

Частково й безпосередньо дослідження В. М. Сирих розділяє вірність наших тверджень щодо доцільності й необхідності порозуміння сутності поняття «об'єкт» з точки зору його функціоналу, в яких він наголошував: «Тому у філогенетичному плані (*історичний розвиток юридичної науки як системи знань про закономірності функціонування та розвитку правових явищ* – прим. авт.) наука, її теоретико-понятійний апарат є не початок, а результат мисленнєвої діяльності людини, підсумок її багатовікового розвитку, в ході якого багато гіпотетичних, помилкових положень спростовувалися новими теоретичними даними чи практичної діяльністю людини»

2.2.2. Поняття «об'єкт»: структура змісту

Зазначимо, що цією проблематикою займаються вчені, які нами віднесені до другої групи, тобто, які відрізняють, а не поєднують поняття «об'єкт» і «предмет» у теорії права.

2.2.2.1. Наведемо у хронологічному порядку генезис найпримітних, на наш погляд, шляхів вирішення цієї проблематики серед учених.

Так, Шабалин В. А. у своїй науковій праці «Методологічні проблеми правознавства» (1972) зробив одну з перших помітних спроб у юридичній науці розглянути *об'єкт* теорії права, як її самостійний компонент, звернувши увагу на необхідність розуміння *об'єкта*, як безпосереднього буття права та соціального процесу, «який і треба спробувати бачити таким, яким він є: у русі та взаємодії з суб'єктом, визначаючим свою точку зору на нього, цілі пізнання й практичного використання». Він зробив спробу розкрити структурний зміст об'єкту у вигляді ієрархії з трьох поверхів, які тісно пов'язані з іншими соціальними явищами та процесами.

Рабінович П. М. у своїй науковій праці «Зміцнення законності – закономірність соціалізму» (1975) підтримав ідею чіткого розмежування *предмета* та *об'єкта* юридичної науки, однак не приділив увагу змісту та структурі об'єкту, а більше зосередився на *предметі* юриспруденції, детально обґрунтував його розуміння як систему закономірностей про право [11].

Сирих В. М. у монографії «Метод правової науки. Основні елементи, структура» (1980) запропонував розуміння *об'єкту* правової науки, її окремих галузей як сукупності норм права, юридичної практики та соціальної практики в тій частині, в якій вона зумовлює формування та розвиток права.

Козлов В. А. у своїй науковій праці «Проблеми предмета та методології загальної теорії права» (1989) вже більш детально приділивши увагу змісту та структурі *об'єкту* в теорії права визначав її як *правову дійсність*, що є гранично широка категорія, що охоплює все різноманіття соціально-правових явищ і процесів, окремі сторони та моменти якої в даний час можуть бути й не порушені увагою правової науки. Охарактеризував її через систему *юридичних та неюридичних явищ і процесів*, пов'язаних між собою та підпорядкованих закономірностям розвитку ширшого системного (соціального) цілого. Включав до основних елементів *об'єкта* правового пізнання: систему юридичних норм, установлених державою, поведінку учасників суспільних відносин та суспільні відносини, врегульовані правом. Особливо важливе значення він надавав *суспільним відносинам*, як найважливіший бік правової реальності, без розуміння якої неможливо визначити системну цілісність *об'єкта* правопізнання.

Попондопуло В. Ф., зазначаючи, що нерідко предмет юридичної науки включають також *випадкові процеси*, водночас вважає, що численні в суспільному житті *випадкові процеси* становлять *об'єкт* юридичної науки, але не її предмет. Він же відносить до *об'єкту* юридичної науки реальні соціально-правові явища та процеси, що вивчаються юридичною наукою під час пізнання її *предмета*, а саме: 1) соціально-економічне середовище права як зовнішній фактор, що зумовлює його виникнення та розвиток (економіка, політика та інші сфери життя суспільства); 2) власне право як самостійна сфера життя суспільства. Окрім цього до *об'єкту* юридичної науки, на його думку, слід віднести й юридичну практику та доктрину, які виявляють себе як джерела права, як форми висловлювання права. А саме існуючі теоретичні знання про право, як елемент об'єктивної реальності для дослідника права, результатом чиеїсь наукової діяльності (нехай навіть спірним науковим висновком), виступають *об'єктом* юридичної науки.

Аналізуючи надану позицію В. Ф. Попондопуло щодо структури об'єкту теорії права, можемо зазначити наступне. Ми не можемо погодитися щодо включення *юридичної доктрини* до *об'єкту* теорії права як структурного елементу. Автору, включаючи юридичну доктрину до *об'єкту*, як мінімум потрібно було висловити свою позицію по структурі *предмета*, й тому ми можемо тільки догадуватися, що юридична доктрина ним була виключена з розуміння *предмета* теорії права, як сталий результат наукового пізнання. Бо інакше, це буде подвійне включення такого елементу (юридичні доктрини) і до *об'єкту*, і до *предмету* теорії права, що є абсурдним. Все інше, що зазначено як структурні елементи *об'єкту* теорії права з боку В. Ф. Попондопуло є у загальному вигляді повторен-

ням визначення надане раніше В. М. Сирих у науковій праці «Метод правової науки. Основні елементи, структура» (1980).

Підсумовуючи вище наведений хронологічно-правовий аналіз вирішення поставленої проблематики можна представити його в наступному узагальнюючому вигляді:

– у своїй науковій праці П. М. Рабінович, хоча й підтримував поділ на *об'єкт* і *предмет* теорії права, але приділяв увагу тільки розкриттю поняття «предмет»;

– робота В. М. Попондопуло, яка відносить «*випадкові процеси*» до *об'єкту* в цілому, протирічить центричному погляду на наявність закономірностей у предметі теорії прав, як об'єктивного знання. Також вона відчувається як не закінченою, через відсутність пояснень щодо *предмету* в разі визначення ним місця «*юридичної догми*» в *об'єкті*;

– наукова праця В. А. Козлова заснована на фундаменті «*правової дієвості*», в яку він включає як правомірні (законні), так і не правомірні (незаконні) явища й процеси. Що, на нашу думку, хибне в частині не правомірних (незаконних) явищ і процесів, так як вони не мають закономірних зв'язків із правом (законом) й тому не повинні бути елементом структури поняття *об'єкту* теорії права. З приводу чого ще Г. Гегель, засновник діалектичної філософії, зазначав «на відміну від голого явища, дійсність як передусім єдність внутрішнього й зовнішнього так мало протистоїть розуму, що вона, навпаки, наскрізь розумна, й те, що нерозумно, саме тому не слід розглядати як дійсне»;

– запропоноване В. А. Шабаліним розуміння *об'єкта* правової науки на перший погляд збігається з точкою зору його розуміння В. М. Сирих, а саме на перехресті «*реального буття права*», однак саме останній зводить зміст *об'єкту* теорії права більше до «*юридичної та соціально-політичної практики*», що включає весь спектр, перелічених В. А. Шабаліним тільки як «*явища і процеси*».

2.2.2.2. З огляду на отримані узагальнені результати вище проведеного хронологічно-правового аналізу дослідження поставленої проблеми, надалі зосередимося на аналізі найбільш вдалого, на наш погляд, визначення поняття *об'єкту* теорії права через розуміння його структури, як відправної точки для формування вже власного погляду на поняття *об'єкту* теорії права через розуміння його структури.

1. На наш погляд фраза «*соціально-політична та інша (неюридична) практика*» перенавантажена, так як не має сенсу зазначити один вид практики, вказуючи поряд на іншу не визначену їх кількість. При цьому, не пояснюючи перевагу виділеної практики серед усіх інших. Тим паче що соціально-політична практика не є домінуючою, як приклад, перед соціально-економічною. Доцільніше відразу вказати на не визначену кількість неюридичних практик, що обумовлює формування та розвиток правових явищ і процесів.

2. Сучасні погляди на понятійний апарат з часом змінюються, як правило вдосконалюючись. У зв'язку з цим вважаємо доцільним використовувати замість

виразу «інша (неюрідична) практика» більш точно словосполучення «емпіричні дані». Окрім його сучасності, воно є доречним у цьому контексті, так як воно більш точно виражає саме, що доцільніше використовувати з неюрідичної практики для формування апостеріорного знання, яке протиставляється апіорному, й уже має вираз у наявному першому елементі структури визначення поняття об'єкту, – слові «право». Саме емпіричні дані в більшій мірі й мають свій потенціал (цінність для юридичної науки) у вивченні неюрідичної практики. Частково на це вказував і сам В. М. Сиріх: «під час конкретно-соціологічних досліджень юрист неминуче використовує теоретико-понятійний апарат та емпіричну інформацію інших соціальних наук». Це пояснює його позицію в застосуванні слово «практика». Однак, ми зважено й переконливо стверджуємо, що не можемо погодитися з тим, що в *об'єкт* теорії права входить теоретико-понятійний апарат інших соціальних наук (предмет?!), навіть у завуальованому вигляді. І тому цей недолік потрібно виправити шляхом конкретизації саме на використання емпіричних даних інших соціальних наук (явищ і процесів).

3. Використане словосполучення «правова практика» у більшості може асоціюватися саме, як і в попередньому поясненні, з емпіричними даними. Однак у цьому випадку, це вже в меншій мірі чисті дані, а у більшій – опрацьований у дії юридичний матеріал. Тому більш вдалим, з погляду повноти, є застосування слова «праксеологія». Праксеологія або праксіологія (*від давн.-грец. πράξις «діяльність, практика» + λογία «наука, вчення»*) дослівно це поняття можна трактувати як «пізнання практики», а у нашому випадку «пізнання правової практики».

4. Щодо фрази «що обумовлює формування та розвиток правових явищ та процесів», не має пояснення чому В. М. Сиріх вибрав тільки два етапи існування права. Хоча він же повинен був, і розумів, недосконалість свого виразу, так як сам зазначав у своїх наукових працях: «Таким чином, юридична практика охоплює всю предметно-практичну діяльність суспільства та держави щодо створення норм права та їх переведення на рівень конкретних правовідносин. До неї входять процеси правотворчості та формування права, правозастосування та реалізації норм права діями громадян та інших суб'єктів громадянського суспільства, спрямованими на виникнення, зміну чи припинення конкретних правовідносин. Розуміється подібним чином, вона і становить ту правову реальність, яка виступає безпосереднім об'єктом правознавства зокрема, та загальної теорії права». Ми вважаємо необхідним і доцільним виправити цей недолік у визначенні В. М. Сиріх поняття *об'єкт* теорії права й включити всі три етапи еволюції права: формування (становлення), розвиток (зміни), зникнення (занепад). Саме охоплення усіх етапів існування права забезпечить повноту *об'єкту* наукового пізнання в теорії права, – що є логічним і самодостатнім твердженням, яке не потребує доказування в доцільності її введення (додання).

5. На наш погляд, також є зайвим додавання в кінці визначення поняття *об'єкт* «та інших галузей права» поряд зі згадкою про загальну теорію права. Так, як за-

гальна теорія права апріорі є фундаментальною юридичною наукою для всіх галузей права і визначення поняття *об'єкт* теорії права буде базовим для розуміння *об'єкту* на галузевому рівні.

6. При формування поняття *об'єкт*, ми не повинні забути про недосконалість позиції В. А. Козлова в частині включення ним до *«правової дійсності»* не правомірних (незаконних) явища і процесів, – і конкретизувати, що до *об'єкту* теорії права включаються тільки ті явища й процеси, що висвітлюють закономірні праксеологічні аспекти права та обумовлюють закономірну еволюцію права.

7. Окрім цього доречним буде розмежувати філософські категорії «буття права» та «правова дійсність» саме у відокремленні й визначенні поняття *«об'єкт»* від *«предмету»* теорії права, керуючись логікою Г. Гегеля, як засновника діалектичної філософії, що розкриває діалектику пізнання, руху від одного рівня знань до іншого, вищого й конкретнішого, категорія «дійсність» слідує пізніше категорій *«буття і сутності»*. Тобто об'єкт у теорії права – це «буття права», а предмет уже «правова дійсність».

8. Всі разом зазначені й проаналізовані нами аспекти визначення поняття *об'єкту* теорії права з точки зору його структурних елементів можна й потрібно поділити на безпосередні (право і його праксеологічні аспекти) і на опосередковані (інші).

Ураховуючи вищенаведені факти ми пропонуємо на розгляд власну трактовку поняття *«об'єкт теорії права»* через розуміння її структури в наступному вигляді.

Об'єкт загальної теорії права – це безпосередньо право (буття права) і його закономірні праксеологічні аспекти й опосередковано емпіричні дані суспільних відносин (інші соціальні явища і процеси) у тій частині, в якій вони обумовлюють закономірну еволюцію правових явищ і процесів: їх формування (становлення), розвиток (зміни) та зникнення (занепад).

Визначаючи та відокремлюючи об'єкт теорії права ми перш за все поглиблюємо знання про системний устрій теорії права.

2.3. Співвідношення поняття «об'єкт» та «предмет» у загальній теорії права
Правовий аналіз співвідношення *предмета* та *об'єкта* науки теорії держави і права належить до теоретико-пізнавальних проблем. Існує багато позицій учених у правовій дискусії щодо визначення та співвідношення категорій *«об'єкт»* і *«предмет»* науки теорії держави і права.

Деякі науковці, визначаючи й відрізняючи поняття *«об'єкт»* і *«предмет»*, використовують порівняння з філософськими категоріями, такими як «форма і зміст» або «частина й ціле» [12].

Нерсесянц В. С. у підручнику *«Загальна теорія права та держави»* (1999) підкреслює, що об'єктом пізнання є те, що ми знаємо про нього до вивчення, а предметом є досліджений об'єкт і те, що ми знаємо про нього після пізнання.

Боруленков Ю. П. у своєму дослідженні «Об'єкт та предмет юридичного пізнання» (2015) виділяє, що *об'єкт* можна охарактеризувати як те, що пізнається, тобто те, на що націлені гносеологічні дії суб'єктів, а *предмет* як теоретичну модель реальності, яка існує завдяки *об'єкту* й створена за допомогою досліджень.

Розв'язання проблеми співвідношення поняття «*об'єкт*» і «*предмет*» у теорії держави і права ускладнюється існуючою термінологічною невизначеністю (однозначності в поглядах), адже серед теоретиків-догматів відсутнє єдине уявлення про те, що є *предметом* і *об'єктом* науки в цілому.

Спробуємо обґрунтувати власне бачення на проблему співвідношення *об'єкт* і *предмет* теорії держави та права наступним чином (філософський підхід). Якщо уявити первинно взятий до будь-яких досліджень *об'єкт* (*об'єктивне явище: держава та право*) за відправну точку при формуванні *предмета* (як вибір вектору наукового пізнання цього явища (*об'єкту*)) на всьому етапі пізнавального процесу (як шлях у вигляді певної лінії), то можна зрозуміти, що *предмет* взагалі забезпечує напрямок (*вектор*) пізнавального процесу (*формування шляху – певна лінія*) багатогранності *об'єкту* (*початкової точки*). І тоді абстрагуючись та ідеалізуючи умови уявити, що кожна нова межа в позиції *точки* на *відрізку пройденого шляху* (*наукове пізнання*) за певним *вектором* (*предмет*), це є *сукупність точок* (*охарактеризований об'єкт*) на шляху наукового пізнання (*шляху – певна лінія*) як квінтесенція *предмету* та *об'єкту*, тобто той самий удосконалений *об'єкт* (який слугував відправною точкою на цьому шляху пізнання, як взагалі початкового явища, так і окремого етапу його наукового пізнання) з доданим знанням про нього (*сума всіх точок на лінії* (*пізнання*)), що має форму побудовану за обраним *вектором* (*предмет*)).

Інакше, спробуємо виразити застосовану нами фразу *квінтесенції предмету й об'єкту* для розуміння їх співвідношення в теорії держави і права у вигляді метафори «*сніжний ком*», (що згадувалася нами вище у представленому баченні щодо пояснення співвідношення *об'єкт* і *предмет* у теорії держави та права) у наступному вигляді: первісна сніжинка (*об'єкт – ідеалізований*), від якої дослідник вибирає напрямок руху (*предмет – ідеалізований*), щоб накатати сніжний ком (*об'єктивні знання – ідеалізовані*) й передати його, як естафету (межа отриманих знань кожним) іншим дослідникам.

Разом все це дає можливість говорити про недоречність роздумів щодо ототожнення «*об'єкт*» та «*предмет*» у теорії держави і права, так як ці дві категорії науки утворюють квінтесенцію, яка сприяє формуванню всього наукового пізнання.

ВИСНОВКИ

1. *Визначення поняття «предмет» загальної теорії права.* Предмет загальної теорії права, як цілісна сукупність (взаємозалежна, взаємодоповнююча) закономірностей і тенденцій у еволюції його об'єкту (формування (становлення), розвиток (зміни) та зникнення (занепад)), що уособлюється в юридичній доктрині

та догми, сталої практики й обґрунтованих прогнозів.

Доречно формувати поняття «предмету» через опосередковане згадування «об'єкту», а не перелічуючи його структурні елементи змісту, вказуючи на їх взаємозв'язок і дослідження закономірностей, як це вбачається у більшості вже сформованих варіацій понять «предмету» загальної теорії права. Таке становище може пояснюватися наявністю плюралізму підходів до єдиного чи роздільного сприйняття категорії «об'єкт» і «предмет». Однак, по-перше, сама згадка про «об'єкт», навіть опосередковано через «об'єктивну сторону», вже вказує на роздільне існування цих категорій і визнання цього факту навіть з боку противників цієї тенденції (заперечують те, на що самі посилаються); по-друге, це переважжує безпосередньо саме поняття «предмету», а слідом і його порозуміння, і все це також додатково схиляє до необхідності сприйняття роздільного існування категорій «об'єкт» і «предмет» у загальній теорії права.

2. Сутність «об'єкту» загальної теорії права. Порозуміння об'єктивної реальності (*явища*) є доцільним із позиції її функціоналу, як такої що дає можливість досліднику. І з цього погляду потрібно розуміти сутність *об'єкту* в меншому сенсі як «*вихідне начала*» (за поглядом В. М. Сирих), а в більшому як «*точка повернення*», щоб мати можливість очищення від хибного знання або навіть і об'єктивного знання, для можливості сприйняття його під іншим кутом зору (дослідити іншу грань), тобто даючи постійну можливість почати процес пізнання в науковому дослідженні з «*білого паперу*» використовуючи *чисте явище (буття)* й пов'язану з нею *емпірику*, тим самим, при необхідності, не зашурочуючись накопиченим досвідом попередників, – саме так і повинно розумітися сутність *об'єкту* науки, що додатково доводить необхідність його відокремлення від її *предмету* в загальній теорії права.

3. Визначення поняття «об'єкт» загальної теорії права: *Об'єкт* загальної теорії права, це безпосередньо право (буття права) і його закономірні праксеологічні аспекти й опосередковано емпіричні дані суспільних відносин (інші соціальні явища й процеси) у тій частині, в якій вони обумовлюють закономірну еволюцію правових явищ і процесів: їх формування (становлення), розвиток (зміни) та зникнення (занепад).

Визначаючи та відокремлюючи об'єкт теорії права, ми перш за все поглиблюємо знання про системний устрій загальної теорії права

4. Співвідношення «об'єкту» і «предмету» загальної теорії права. Виходячи з наведеного вище аналізу сутності та формувань власного бачення на визначення понять «об'єкт» та «предмет» у загальній теорії права, можемо зробити ряд висновків щодо їх співвідношення.

Об'єкт і *предмет* загальної теорії права є самодостатніми й повинні мати окремі позиції, як категорії науки з огляду на наступне:

з точки зору діалектичної філософії *об'єкт* у загальної теорії права – це «буття права», а *предмет* – «правова дійсність»;

«об'єкт» і «предмет» загальної теорії права є окремими самостійними категоріями наукового пізнання, що обумовлено феноменом, що ними характеризуються;

об'єкт і *предмет* загальної теорії права виконують різні функції в науці: перший дає розуміти від чого відштовхуватися («вихідне начало») і куди можна відкотитися («точка повернення») в процесі наукового дослідження;

об'єкт є ширшим за *предмет* загальної теорії права, так як предмет дослідження це тільки якась частина повного розуміння *об'єкту*, яку взагалі не можливо визначити з позиції сьогоденних досягнень науки, яка має постійний розвиток. Тобто «об'єкт» охоплює невизначену кількість сторін (*предмет*) державно-правових явищ;

об'єкт загальної теорії права втілює її багатоаспектний характер наукового пізнання, з одного боку, обумовлює її самостійність, як науки, а, з іншого, взаємодію та взаємодоповнення між іншими з групи історико-теоретичних юридичних наук (філософія права, історія держави і права, історія політичних і правових знань);

предмет загальної теорії права втілює її вузько-аспектний характер наукового пізнання, з одного боку, також обумовлює її самостійність, як науки, однак, з іншого, маючи дуалістичний вплив, по-перше, відокремлює (індивідуалізує) її від інших із групи історико-теоретичних юридичних наук, по-друге, саме предмет наукового пізнання і обумовлює її входження до групи історико-теоретичних наук.

Поряд із цим *об'єкт* і *предмет* загальної теорії права є *взаємообумовленими, взаємозалежними, взаємодіючими* з погляду на наступне:

– *предмет* науки – це певний зріз (частина) *об'єкта* пізнання у співвідношенні розуміння їх як «форма і зміст» або «частина і ціле»;

– *об'єкт* є «вихідним началом» у формуванні *предмета* на шляху пізнавального процесу;

– *об'єкт* є «точкою повернення» при розумінні хибності *предмета* на шляху пізнавального процесу або необхідності його формування під іншим кутом наукового зору;

– *предмет* взагалі забезпечує пізнавальний процес (шлях) багатогранності *об'єкту*, а сукупність точок на відрізку пройденого шляху пізнання, втілює *квінсістенцію об'єкту та предмету* (збагачення *об'єкту* завдяки досягненням *предмету*), яка безпосередньо сприяє формуванню наукового пізнання;

– *об'єкт* постійно перебуває в процесі конкретизації завдяки динаміці *предмету* наукового пізнання;

– *об'єкт* і *предмет* загальної теорії права дає змогу постійної інтерпретації змісту наукового пізнання через формування завдань та визначальних напрямків для нього.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Теорія держави та права України : підручник / [Головко О. М., Передерій О. С., Слинко Д. В. та ін.] ; за ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2018. 436 с.

- [2] Теорія держави і права як наука: поняття, предмет, функції та методи. *Освіта. UA*. 09.09.2010. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/law/9538/> (дата звернення: 02.09.2024).
- [3] Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с.
- [4] Бандура О. О., Бублик С. А., Зайнчковський М. Л. Філософія права : навч. посіб. / за ред. М. В. Костицького, Б. Ф. Чміля. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 333 с.
- [5] Теорія держави і права : підручник / за ред. : О. В. Петришина, С. П. Погребняка, В. С. Смородинського. Харків : Право, 2015. 368 с.
- [6] Крестовська Н. М., Матвеева Л. Г. Теорія держави і права : елементарн. курс. 2-ге вид. Харків : Одиссей, 2008. 432 с.
- [7] Сидоренко Н. М. Догма права у правовому житті. *Новітні кримінально-правові дослідження*. 2015. С. 183–186.
- [8] Юридична енциклопедія : в 6 т. / за ред. Ю. С. Шемшученка ; Укр. енцикл., 1998. 768 с.
- [9] Словник термінів по теорії держави і права. 2-ге вид. допов. і виправ. / за ред. М. І. Панова. Харків : Основа, 1997. 190 с.
- [10] Семеніхін І. В. Правова доктрина: поняття та особливості. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2009. № 18. С. 127–139.
- [11] Рабінович П. М. Зміцнення законності – закономірність соціалізму. Львів : Вищ. шк., 1975. 260 с.
- [12] Курс податкового права : в 6 т. / за ред. М. П. Кучерявенко. Харків : Пегас. Т. 3. Фінансове право України, 2005.

REFERENCES

- [1] Holovko, O. M., Perederii, O. S., Slynko, D. V., & al. (2018). *Theory of State and Law of Ukraine*. In O. Bandurka (Ed.). Kharkiv: Maidan.
- [2] *Theory of State and Law as a Science: Concept, subject, functions and methods*. *Osvita. UA* (2010, September 9). Retrieved from <https://osvita.ua/vnz/reports/law/9538/>
- [3] Skakun, O. F. (2001). *Theory of State and Law*. Kharkiv: Consua.
- [4] Bandura, O. O., Bublik, S. A., & Zainchkovsky, M. L. (2000). *Philosophy of Law: Study Guide*. In M. V. Kostytsky, & B. F. Chmil (Ed.). Kyiv: Yurinkom Inter.
- [5] *Theory of state and law*. (2015). In O. V. Petryshyn, S. P. Pogrebnyak, & V. S. Smorodinsky (Ed.). Kharkiv: Pravo.
- [6] Krestovskaya, N. M., & Matveeva, L. G. (2008). *Theory of State and Law: an Elementary Course* (2nd ed.). Kharkiv: Odyssey. 432 p.
- [7] Sidorenko, N. M. (2015). Dogma of law in legal life. *Novelty Criminal Law Studies*, 183–186.
- [8] *Legal encyclopedia*: in 6 vol. (1998). In Y. S. Shemshuchenko (Ed.). Ukrainian encyclopedia.
- [9] *Dictionary of terms on the theory of state and law*. 2nd ed. (1997). In M. I. Panov (Ed.). Kharkiv: Osнова.
- [10] Semenikhin, I. V. (2009). Legal doctrine: Concept and features. *State Building and Local Self-Government*, 18, 127–139.
- [11] Rabinovich, P. M. (1975). *Strengthening of the rule of law-Legality of socialism*. Lviv: Vysshaya shkola.
- [12] *Course of tax law*: in 6 vol. (2005). In M. P. Kucheryavenko (Ed.). Kharkiv: Pegasus, 3. Financial law of Ukraine. Retrieved from https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/KucherNalogPravoT4.pdf

Грицай Сергій Олександрович

Кандидат юридичних наук, доцент

Професор кафедри галузевого права та загальноправових дисциплін

Інститут права та суспільних відносин

Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

04071, вул. Львівська, 23, Київ, Україна

Serhii O. Hrytsai

Candidate of Law (Ph.D. in law), Associate Professor (title)

Professor at the Department of Sectoral Law and General Legal Disciplines

Institute of Law and Social Relations

Open International University of Human Development «Ukraine»

04071, 23 Lvivs'ka St., Kyiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Грицай С. О. Об'єкт і предмет юридичної науки: сутність, зміст, визначення, співвідношення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Т. 31. №4. С. 27–45.

Suggested Citation: Hrytsai, S. O. (2024). Object and subject of the general theory of law: essence, content, definition, correlation. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 31(4), 27–45.

Стаття надійшла / Submitted: 13/11/2024

Доопрацьовано / Revised: 13/12/2024

Схвалено до друку / Accepted: 19/12/2024

Анастасія Муслімівна Мерник

Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України
Харків, Україна

ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті наголошується на тому, що в контексті воєнного стану, коли уряди країн мають широкі повноваження для забезпечення безпеки та стабільності, громадяни часто стикаються з обмеженням своїх прав та свобод. Проте важливо зазначити, що саме в таких умовах необхідність ефективного громадського контролю стає критичною. Він виступає як інструмент забезпечення прозорості, відкритості та відповідальності влади перед громадянами. У рамках статті ставиться ціль розглянути різні аспекти громадського контролю в умовах воєнного стану, проаналізувати його роль, механізми та інструменти здійснення. Розгляд цієї теми є важливим для розуміння та підтримки принципів демократії та прав людини в умовах надзвичайних обставин. Для досягнення поставленої мети в роботі використовується система методів наукового пізнання, зокрема загальнонаукові (аналізу, синтезу), приватні (порівняльний, кількісного й якісного аналізу, апроксимації), а також спеціально-юридичні (формально-юридичний, порівняльно-правовий). Наголошується на тому, що громадський контроль дозволяє забезпечити відповідальність влади перед громадянами, навіть в умовах, коли традиційні механізми демократичного нагляду можуть бути тимчасово обмежені. Він допомагає запобігти зловживанням, корупції та неефективному використанню ресурсів, що в умовах воєнного стану набуває особливого значення, враховуючи потребу в максимальній концентрації зусиль на захисті держави. За результатом дослідження зроблено висновок, що незважаючи на обмеження, введені воєнним станом, важливість громадського контролю залишається незмінною. Це вимагає від держави збереження діалогу з громадськістю та забезпечення механізмів для її участі та контролю, навіть у такий непростий час. Забезпечення прозорості, законності й ефективності діяльності сектору безпеки і оборони не повинно ігнорувати демократичні принципи і громадський контроль, які є основою розвиненої демократичної держави. Проте специфіка цієї сфери в контексті національної безпеки змушує законодавство: по-перше, істотно обмежувати доступ до значної частини відомостей, що стосуються діяльності органів безпеки; по-друге, надавати додаткові повноваження державним органам, включаючи військове керівництво та адміністрації, для обмеження або призупинення діяльності деяких суб'єктів громадського моніторингу; по-третє, реорієнтувати зусилля громадських організацій з контролю на сприяння зміцненню державної оборони та захисту громадян.

Ключові слова: громадський контроль, воєнний стан, національна безпека, обмеження прав.

Anastasiia M. Mernyk

Scientific Research Institute of State Building and Local Government
of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine

PUBLIC CONTROL UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

Abstract. *The article emphasizes that in the context of martial law, when national governments wield broad powers to ensure security and stability, citizens often face restrictions on their rights and freedoms. However, it is important to note that it is in such conditions that the need for effective public control becomes critical. It acts as a tool for ensuring transparency, openness and accountability of the government to citizens. The article aims to consider various aspects of public control under martial law, to analyze its role, mechanisms and tools of implementation. Consideration of this topic is important for understanding and upholding the principles of democracy and human rights under extraordinary circumstances. To achieve the goal, the work uses a system of methods of scientific knowledge, including general scientific (analysis, synthesis), private (comparative, quantitative and qualitative analysis, approximation), as well as special legal (formal-legal, comparative-legal) methods. It is emphasized that public control allows to ensure the accountability of the government to citizens, even in conditions when traditional mechanisms of democratic supervision may be temporarily limited. It helps to prevent abuse, corruption and inefficient use of resources, which in the conditions of martial law acquires special importance, given the need for maximum concentration of efforts on the defense of the state. Based on the results of the study, it was concluded that despite the restrictions imposed by martial law, the importance of public control remains unchanged. This requires the state to maintain dialogue with the public and provide mechanisms for its participation and control, even in such difficult times. Ensuring transparency, legality and efficiency of the security and defense sector should not ignore democratic principles and public control, which are the basis of a developed democratic state. However, the specificity of this area in the context of national security forces the legislation to: first, significantly limit access to a large part of information related to the activities of security agencies; secondly, to provide additional powers to state bodies, including military leadership and administrations, to limit or suspend the activities of some public monitoring entities; thirdly, to reorient the control efforts of non-governmental organizations to support the strengthening of state defense and protection of citizens.*

Key words: *public control, martial law, national security, restriction of rights.*

ВСТУП

Воєнний стан, введений у країні, має на меті мобілізацію ресурсів для захисту держави, однак він також змінює звичний порядок діяльності органів влади та обмежує деякі права й свободи громадян. У цей час особливо актуальним стає забезпечення балансу між необхідністю ефективної оборони держави та дотриманням основних принципів демократії та прав людини.

Статті Конституції України [1], такі як ст. 5, що проголошує носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в Україні народ, та ст. 38, що надає громадянам

право участі в управлінні державними справами, у тому числі через громадські ініціативи, залишаються непорушними й в умовах воєнного стану. Саме тому питання громадського контролю за діяльністю органів влади, забезпечення прозорості та відкритості їхніх рішень стає ще більш актуальним.

Громадський контроль дозволяє забезпечити відповідальність влади перед громадянами, навіть в умовах, коли традиційні механізми демократичного нагляду можуть бути тимчасово обмежені. Він допомагає запобігти зловживанням, корупції та неефективному використанню ресурсів, що в умовах воєнного стану набуває особливого значення, враховуючи потребу в максимальній концентрації зусиль на захисті держави.

В умовах воєнного стану важливо знайти оптимальні форми та методи громадського контролю, які б дозволили зберегти активну участь громадян у житті держави, не ставлячи під загрозу її обороноздатність. Це можуть бути онлайн-платформи для обговорення важливих рішень, прозорі механізми звітності органів влади щодо використання ресурсів та проведення антитерористичних операцій, а також залучення громадських радників та спостерігачів до моніторингу ключових рішень.

Здійснення нагляду громадою за роботою органів управління та їх представників становить ключовий елемент взаємодії між населенням та органами влади, відіграючи значущу роль у залученні громадян до активної участі в соціально-політичному житті. Для органів державної влади та місцевого самоврядування велике значення має громадська думка й оцінка, які впливають на прийняття їх ефективності, допустимість порушень серед керівництва та їх відповідальність.

Таким чином, громадський контроль в умовах воєнного стану стає не лише засобом забезпечення демократії та прав людини, а й важливим елементом зміцнення обороноздатності й єдності українського суспільства перед обличчям зовнішньої агресії.

Громадський контроль в умовах воєнного стану не слід розуміти лише як механізм взаємодії громадськості та військових. Хоча дослідження на тему цивільно-військових відносин загалом, і громадського контролю в умовах воєнного стану зокрема, є досить рідкісними [2]. А сама концепція демократичного контролю над армією є, м'яко кажучи, складною та багатогранною [3]. Мовиться скоріше про демократичний контроль над усією владою країни з боку громадськості в умовах дії особливих правових режимів. А контроль над збройними силами слід розуміти як складовий елемент більш ширшого поняття. При цьому слід пам'ятати, що армія володіє засобами насильства, тому збройні сили можуть становити серйозну загрозу демократичному політичному порядку, як це неодноразово доводилося в усіх частинах світу. Військові перевороти були звичайною практикою в міжвоєнний період у Європі та всьому світі, а у 1979 році в Латинській Америці дев'ятнадцять урядів у країнах континенту – від Аргентини до Мексики – очолювали військові офіцери [4]. Саме тому в державі окрім громадського контролю

має бути демократичний контроль над збройними силами, як політичний контроль над армією з боку легітимної, демократично обраної влади держави [5, с. 30].

1. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Окремі аспекти права громадського контролю в умовах воєнного стану розглянути в роботах В. Урбеліс та Т. Урбонос [2, с. 108], А. Котей [3, с. 2], Л. Гудмен [4], А. Гріціуса і К. Паулаускаса [5, с. 29], Б. Ванковська [6], М. Кайнлен [7, с. 437], Дж. К. Жірально [8], Х. Борн [9] І. Шопіна [10], Ю. Вичалківська [12, с. 112], В. Роквич [13, с. 675], С. Полторак [14, с. 214], Г. Гончаренко [15, с. 160], Л. Міщенко [16, с. 169], С. Денесюк [17, с. 39], А. Мерник [18, с. 12], С. Алфьоров [19, с. 101] та ін.

Гріціуса А. й Паулаускаса К. наголошують на тому, що після розпаду Варшавського договору та самого Радянського Союзу на початку 1990-х років країни Центральної та Східної Європи (ЦСЄ), включаючи країни Балтії, зіткнулися з важким викликом переходу до демократії. Однією з головних проблем, пов'язаних із перехідним періодом, була пострадянська спадщина збройних сил і всередині них. Країни Балтії, які були колишніми радянськими республіками, мали менше проблем із установленням цивільного контролю над своїми військовими, ніж країни колишнього Варшавського договору, які були, здебільшого, суверенними націями. Країни Балтії просто не мали жодних національних збройних сил до 1990 року [5, с. 29]. Автори наголошують, що в різні історичні етапи розвитку Литовської держави відносини між військовими та суспільством склалися по-різному. Але позитивну роль у налагодженні їх взаємодії відіграли ЗМІ; радіо, газети, журнали, які надавали суспільству велику кількість інформації про збройні сили, умови їхнього життя, військову техніку тощо. Багато соціальних подій (особливо у сферах спорту та культури) також сприяли зближенню між військовими та суспільством.

Ванковська Б. наголошує на важливості принципу верховенства права при здійсненні демократичного контролю за владою в умовах війни. Підкреслює, що конституційні та законодавчі положення щодо компетенції та відповідальності різних державних інститутів у сфері оборони, механізмів нагляду та підзвітності мають вирішальне значення для будь-якої демократичної держави [6]. Кайнлен М. зазначає, що в демократичних країнах збройні сили, як правило, мають повну підзвітність главі держави як втіленню нації [7]. Україна не є виключенням, бо конституційні норми передбачають положення, що саме є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України. Дж. К. Жірально виправдано підкреслює залежність військових від уряду в фінансовому плані та необхідності брати до уваги їх вимоги. Автор зазначає, що «влада гаманця надає цивільним особам ключовий важіль контролю над військовими: зауваження уряду, швидше за все, будуть взяті до уваги, коли вони підкріплені наданням або припиненням ресурсів» [8].

Гудмен Л. вважає, що основною причиною багатьох проблем щодо взаємовідносин між органами влади та військовими при здійсненні контролю є нестача експертів і радників, наприклад, у народних депутатів, оскільки небагато цивільних осіб у більшості перехідних демократій мають знання та розуміння військової справи, щоб служити цивільними експертами з політики оборони [4]. Борн Х. підкреслює суттєву роль, яку мають відігравати парламенти в забезпеченні демократичного контролю за сектором безпеки, зокрема у сфері оборонної реформи, водночас підкреслюючи, що не існує універсальної моделі, як цього можна досягти. У той час як демократії мають спільні принципи та цінності, парламентська практика формується під впливом конкретних національних традицій і культури, що деталізує підхід кожного парламенту до спільних викликів демократичного захисту.

Шопіна І. визначає поняття та особливості об'єкта громадського контролю (нагляду) як елемента демократичного цивільного контролю [10]. Розкриваючи три основні підходи до розуміння об'єкта контролю у вітчизняній правовій науці [11, с. 80]. Вичалківська Ю. наголошує, що надійний демократичний цивільний контроль над сектором безпеки і оборони позитивно впливає на міжнародний імідж держави, політика якої є стабільною й передбачуваною [12, с. 112]. Роквич В. розкриває процес демократизації цивільно-військових відносин і механізм здійснення демократичного контролю над збройними силами в Республіці Сербія [13, с. 675]. Полторак С. досліджує сутність громадського контролю над військовопромисловим комплексом в Україні з позиції функціональності, зокрема визначає його роль у формуванні й реалізації державної політики у сфері безпеки й оборони [14, с. 214]. Гончаренко Г. наголошує на тому, що законодавче регулювання питань реалізації громадського контролю у сфері національної безпеки України, започатковане у 2003 році, далеко не повною мірою враховує динаміку суспільних відносин і пов'язані з цим правові проблеми [15, с. 160]. Міщенко Л. розкриває правові засади громадського контролю за діяльністю поліції в Україні [16, с. 169]. Денесюк С. наголошує, що ефективність діяльності інститутів громадянського суспільства щодо контролю за правоохоронними органами є ознакою реальної демократії, слугує перепусткою до входження держави до європейського співтовариства [17, с. 39]. Мерник А. обґрунтовує висновок, що в умовах сьогодення саме інституції громадянського суспільства можуть створити міцну конструкцію розвитку демократичного соціуму та правової держави [18, с. 12]. Алфьоров С. аналізує громадський контроль в умовах формування громадянського суспільства в період суспільно-політичного розвитку України в 2014 році, що характеризувалася лібералізацією з боку держави щодо пошуку відповідного діалогу з суспільством [19, с. 101].

2. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Для здійснення дослідження було застосовано систему методів наукового пізнання, зокрема загальнонаукові (аналізу, синтезу), приватні методи наукового пізнання.

ня, що застосовуються в галузях багатьох наук (порівняльний, кількісного й якісного аналізу), а також спеціально-юридичні (формально-юридичний, порівняльно-правовий). Загальнофілософський (універсальний) метод пізнання авторка використовувала на всіх етапах пізнавального процесу.

За допомогою методу аналізу розкриті характерні ознаки та вивчені окремі особливості громадського контролю в умовах воєнного стану. Порівняльний аналіз надав можливість виявити різні підходи до поняття «громадський контроль». За допомогою методу узагальнення виділено фактори, які впливають на особливості здійснення громадського контролю в умовах сьогодення. Метод дедукції надав можливість на основі доктринальних поглядів науковців вивести загальний висновок щодо характерних ознак громадського контролю в умовах воєнного стану. Індуктивний метод пізнання норм чинного законодавства щодо засад громадянського контролю в Україні надав можливість одержати загальний висновок щодо характерних ознак можливих порушень у цій сфері правового регулювання. Історичний метод пізнання посприяв розкриттю передумов формування норм права щодо громадянського контролю в умовах військової загрози (на прикладі країн Балтії). У статті застосовувалися також і спеціально-юридичні методи, зокрема формально-юридичний і системно-структурний, які було використано під час розробки та вивчення термінологічного апарату цієї роботи, а саме при з'ясуванні змісту категорій «громадський контроль», а також для розкриття особливостей зазначеної дефініції.

Нормативна база для цього дослідження включає закони України «Про державну таємницю» [20], «Про медіа» [21], «Про національну безпеку України» [22], «Про інформацію» [24], «Про основи національного спротиву» [25], «Про оборону України» [26] та наказ Центрального управління Служби безпеки України «Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю» [23]. Окрім цього, у роботі використовуються доктринальні джерела, що розкривають різні аспекти громадського контролю в умовах воєнного стану, його роль, механізми й інструменти здійснення.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Громадський контроль є ключовим аспектом будь-якої демократичної системи, оскільки він гарантує прозорість, відкритість та відповідальність влади перед суспільством. Визначення громадського контролю охоплює широкий спектр аспектів, що включають у себе активну участь громадян у владних процесах, нагляд за діяльністю владних структур і механізми забезпечення відкритості та прозорості. Передусім громадський контроль визначається як активна участь громадян у визначенні політичних, економічних і соціальних рішень у суспільстві. Це включає в себе участь у виборах, громадських дискусіях, підписуванні петицій, звернення до владних структур із вимогою змін, а також активний протест та цивільний непокір. Друге визначення громадського контролю полягає в нагляді

за діяльністю владних структур та органів влади. Це означає, що громадяни та громадські організації мають право та можливість контролювати дії та рішення владних осіб, перевіряти їх відповідність закону та вимагати відповідальності за порушення прав і законів. Нарешті, громадський контроль означає забезпечення відкритості та прозорості владних структур. Це включає в себе доступ до інформації про діяльність влади, публічне обговорення й оцінку прийнятих рішень, а також створення механізмів звітності перед суспільством.

У світлі цих визначень можна зрозуміти, що громадський контроль забезпечує взаємодію між владою та суспільством, сприяє зміцненню правової держави та гарантує захист прав і свобод громадян. Тому важливо постійно підтримувати та розвивати громадський контроль як один із основних принципів демократії.

Роль громадського контролю в демократичному суспільстві важлива й багатогранна, вона включає в себе різноманітні аспекти, що сприяють зміцненню демократії та захисту прав і свобод громадян. Передусім громадський контроль забезпечує відкритість і прозорість діяльності владних структур. Це означає, що громадяни мають право на доступ до інформації про діяльність влади, процеси прийняття рішень та використання грошових коштів. Через громадський контроль суспільство може відстежувати, як влада виконує свої функції, чи діє відповідно до закону та чи враховує інтереси громадян. Далі громадський контроль сприяє збільшенню відповідальності владних осіб перед суспільством. Освічена й активна громадськість створює середовище, де влада змушена пояснювати свої дії та прийняті рішення, а також брати на себе відповідальність за свої дії. Це сприяє підвищенню ефективності влади та перешкоджає можливості корупції та зловживанням владою. Крім того, громадський контроль забезпечує здатність суспільства впливати на прийняття рішень та формування політики. Через громадські обговорення, петиції, протести та інші форми вираження громадської думки громадяни можуть впливати на процеси прийняття рішень, виступати за свої права й інтереси, а також сприяти розвитку суспільства у відповідності з власними цінностями та потребами.

У цілому роль громадського контролю в демократичному суспільстві надзвичайно важлива. Він забезпечує взаємодію між владою та громадянами, сприяє відкритості й прозорості владних структур, зміцнює відповідальність влади перед суспільством і забезпечує можливість громадян впливати на формування політики та прийняття рішень. Тому громадський контроль є важливим фактором у забезпеченні демократії та захисту прав людини в сучасному світі.

Для ефективного здійснення громадського контролю існують різноманітні механізми, які включають у себе законодавчі, інституційні, соціальні та технологічні засоби. По-перше, законодавчі механізми відіграють важливу роль у забезпеченні громадського контролю. Це включає прийняття законів, що гарантують доступ громадян до інформації, право на публічне обговорення та участь у прийнятті рішень, а також створення механізмів звітності та відповідальності владних

структур перед суспільством. По-друге, інституційні механізми відіграють важливу роль у забезпеченні громадського контролю. Це включає в себе незалежні органи державної влади, такі як аудиторські палати, омбудсмени, комісії з прав людини, які мають за завдання наглядати за діяльністю влади та забезпечувати додержання законів і стандартів. По-третє, соціальні механізми відіграють важливу роль у забезпеченні громадського контролю. Це включає участь громадян у громадських обговореннях, петиціях, масових протестах, а також активну роль громадських організацій та незалежних медіа в розкритті корупції, порушень прав людини та інших проблем. На останньому місці технологічні засоби стають усе більш важливими для забезпечення громадського контролю. Інтернет, соціальні мережі та інші цифрові інструменти дозволяють громадянам швидко обмінюватися інформацією, організовувати кампанії та протести, а також створювати громадські платформи для моніторингу діяльності влади.

Всі ці механізми спільно сприяють забезпеченню громадського контролю в сучасному світі. Вони забезпечують можливість громадянам бути активними учасниками політичного процесу, контролювати дії влади та забезпечувати відкритість і прозорість у суспільстві. Тому важливо постійно розвивати та підтримувати ці механізми для зміцнення демократії та правової держави.

Громадський контроль можна розглядати як інструмент забезпечення законності в діях виконавчих органів влади, відзначаючи його відмінність від інших видів контролю. Основна ідея полягає в тому, що суб'єкти громадського контролю представляють інтереси громадськості, а не держави, тому їх контрольні функції не мають юридичного та владного характеру.

Воєнний стан є однією з найбільш серйозних ситуацій, що можуть виникнути в суспільстві, й відображає період воєнного або надзвичайного стану, коли зазвичай використовуються виняткові заходи для забезпечення безпеки та порядку в країні. Це поняття має свої основні характеристики, які дозволяють розуміти його сутність і вплив на життя суспільства. Першою й найважливішою характеристикою воєнного стану є призначення влади спеціальних повноважень для забезпечення безпеки та захисту країни в період загрози військової агресії або інших серйозних загроз для національної безпеки. Ці повноваження можуть включати зміну внутрішньої політики, обмеження прав та свобод громадян, мобілізацію ресурсів для військових цілей тощо. Другою характеристикою є обмеження прав і свобод громадян. У період воєнного стану зазвичай введені додаткові обмеження, такі як обмеження на свободу слова, зборів, руху, право на приватне життя тощо. Ці обмеження можуть бути необхідними для забезпечення безпеки й ефективного управління у воєнній ситуації, проте вони також можуть порушувати права людини й основні принципи демократії. Третьою характеристикою є мобілізація ресурсів для військових цілей. У період воєнного стану зазвичай введені спеціальні заходи для мобілізації економічних, людських та інших ресурсів для забезпечення військових потреб. Це може включати мобі-

лізацію військових сил, розподіл продуктів і ресурсів, введення воєнного господарства тощо.

Характеристики воєнного стану відображають його серйозність і важливість для забезпечення безпеки та стабільності в суспільстві в умовах воєнної загрози або конфлікту. Водночас важливо забезпечити, щоб заходи, вжиті в період воєнного стану, були обмеженими за межі необхідного, й щоб вони не порушували основні права й свободи громадян.

Введення воєнного стану є однією з найважливіших і найскладніших рішень, які може прийняти держава. Це поглиблене заходи безпеки, які вживаються у випадку серйозної загрози національній безпеці або воєнного конфлікту. І хоча введення воєнного стану зазвичай є останнім заходом, його необхідність може бути обґрунтована кількома ключовими причинами.

Воєнний стан нерідко вважається найефективнішим способом забезпечення безпеки та порядку в умовах надзвичайних ситуацій, таких як воєнні загрози, терористичні напади, природні катастрофи тощо. Введення воєнного стану дозволяє владі мобілізувати всі ресурси й інструменти, необхідні для вирішення кризової ситуації та захисту громадян.

Воєнний стан може бути обґрунтований необхідністю забезпечити швидке та координоване реагування на непередбачені загрози, що можуть виникнути у віддалених або важкодоступних районах країни. Введення воєнного стану дозволяє уряду швидко вжити заходів для мобілізації ресурсів та координації дій усіх відповідних структур.

Воєнний стан може бути обґрунтований потребою забезпечити безпеку та стабільність у випадку великих масових заворушень або громадських виступів, які загрожують національній безпеці та порядку. У таких ситуаціях введення воєнного стану дозволяє владі вжити ефективних заходів для припинення непорозумінь і відновлення порядку.

Звісно, введення воєнного стану є серйозним заходом, який повинен бути обґрунтований серйозною загрозою для національної безпеки та має бути суворо обмеженим за межі необхідного. Однак у певних випадках воєнний стан може бути єдиним ефективним засобом забезпечення безпеки, стабільності та захисту прав і свобод громадян.

Відповідно до положень Конституції України структури, що відповідають за безпеку та оборону держави перебувають під наглядом, який відповідає демократичним стандартам. Такий нагляд реалізується відповідно до принципів верховенства права, дотримання законності, обов'язкової підзвітності, відкритості дій, а також ефективності. Відкритість передбачає беззаперечне надання інформації про фінансове забезпечення цих структур для гарантування раціонального використання бюджетних коштів, звісно, з дотриманням умов Закону України «Про державну таємницю» [20].

Поняття демократичного цивільного нагляду над армією та оборонними структурами є складним і багатовимірним [5, с. 29]. У загальноприйнятій міжнародній термінології поняття «цивільний» указує на специфічний формат стратегічного керування військовою сферою, що реалізується через державні структури, які не є частиною військової системи, іншими словами, відображається як антонім до «військового». В інших контекстах «цивільний» часто тлумачиться як «суспільний» або «громадський», коли йдеться про нагляд із боку громадянського суспільства та його організацій [10, с. 196]. Аналіз чинного законодавства дозволяє констатувати, що в структурі демократичного цивільного нагляду також присутній елемент громадського моніторингу. Таким чином, громадський моніторинг, як форма недержавного нагляду, є ключовою складовою демократичного цивільного нагляду. Активність та залучення громадськості залишаються критично важливими для забезпечення прозорості, відповідальності й ефективності місцевого самоврядування, а також для подолання викликів, які постають перед громадами в умовах надзвичайних ситуацій.

У період дії воєнного стану з'являються значні обмеження в сфері засобів масової інформації та громадського контролю. Зокрема, права на свободу думки та слова, закріплені в статті 34 Конституції України, піддаються певним обмеженням в інтересах національної безпеки, що є вимогою часу, але водночас потребує збалансованого підходу, щоб не допустити надмірного обмеження основних свобод.

Стаття 4 Закону України «Про медіа» [21] вказує на неприпустимість зловживання свободою слова для пропаганди, що набуває особливої актуальності в умовах воєнного стану, коли інформаційна безпека стає частиною національної безпеки. Водночас заходи воєнного стану дозволяють військовому командуванню та адміністраціям обмежувати свободи поширення, обміну й отримання інформації на підставі закону, якщо це є необхідним у демократичному суспільстві, а відповідне обмеження є пропорційним (ненадмірним) щодо поставленої мети. Окрім цього медіа можуть використовувати для військових потреб, але вимагає чітких рамок, щоб уникнути зловживань.

Медіа відіграють критичну роль у забезпеченні прозорості та відкритості в суспільстві, особливо в умовах воєнного стану, коли доступ до об'єктивної та достовірної інформації стає особливо важливим. У таких умовах медіа стають важливим інструментом громадського контролю, що дозволяє громадянам відстежувати дії влади, розкривати порушення прав людини та інші негативні аспекти воєнного конфлікту. Медіа можуть забезпечувати широкий доступ до інформації про поточну ситуацію в умовах воєнного стану. Це може включати новинні повідомлення, репортажі з місця подій, аналітичні статті та інші матеріали, що дозволяють громадянам краще розуміти ситуацію та виразити свої думки та погляди.

Важливою функцією медіа є розкриття порушень прав людини та інших злочинів, що можуть мати місце в умовах воєнного конфлікту. Журналісти можуть використовувати свої розслідування та репортажі для викриття випадків зловживання владою, воєнних злочинів, порушень міжнародного гуманітарного права та інших правопорушень.

Також аспект полягає у використанні медіа як платформи для громадського обговорення та дискусії щодо політичних, соціальних та етичних аспектів воєнного конфлікту. Статті, коментарі, програми обговорювання та інші формати можуть сприяти формуванню громадської думки, мобілізації громадян та впливу на політичні рішення.

Однак важливо враховувати, що мас-медіа також можуть стати об'єктом маніпуляцій та пропаганди в умовах воєнного стану. Влада може використовувати медіа для поширення односторонньої інформації, приховування негативних аспектів конфлікту та маніпулювання громадською думкою. Тому важливо, щоб медіа залишалися незалежними й об'єктивними, а громадяни були критичними до отриманої інформації та шукали додаткові джерела й думки.

Медіа відіграють важливу роль як інструмент громадського контролю в умовах воєнного стану. Вони дозволяють громадянам отримувати доступ до інформації, викривати порушення прав і свобод, обговорювати й аналізувати події та впливати на політичні процеси.

Згідно з Основним Законом України (ст. 64) права на звернення громадян до державних інституцій, як на індивідуальному, так і колективному рівнях не підлягають обмеженню; нормативні документи, що регламентують права й обов'язки громадян, повинні бути оголошені відповідно до встановленого порядку. Таким чином, відповідно до п. 1 ст. 10 Закону України «Про національну безпеку України» [22] забезпечується право громадян на пряме звернення до органів влади, яке залишається недоторканим навіть під час воєнного стану. Однак, як підкреслюється в законодавстві, можливості для громадського моніторингу можуть бути скорочені відповідно до Закону України «Про державну таємницю» [20]. Більшість інформації в області національної безпеки та оборони, особливо під час ведення бойових дій, класифікується як державна таємниця. Перелік інформації, що становить державну таємницю був затверджений розпорядженням Служби безпеки України від 23.12.2020 № 383 [23]. Навіть дані про морально-психологічний стан військових частин або ефективність їх психологічної підтримки, що можуть указувати на їх боєготовність, визначаються як «цілком таємно».

Доступ до певної інформації обмежується згідно з Законом виключно з метою захисту національної безпеки, і це знаходить відображення в низці законодавчих актів. Наприклад, відповідно до ч. 3 ст. 13 Закону України «Про інформацію» [24] дані про стан навколишнього середовища не можуть бути обмежені в доступі, за винятком інформації про місцеположення військових об'єктів. Згідно з ч. 2 ст. 23 Закону України «Про основи національного спротиву» [25] кошти, спрямо-

вані на організацію та підтримку руху опору, класифікуються як таємні видатки Держбюджету, що передаються Міністерству оборони.

Чи виникають обмеження для громадських об'єднань у виконанні функцій громадського моніторингу під час воєнного стану? В деякій мірі, так. Доступ до даних про діяльність елементів сектору безпеки та оборони значною мірою буде обмежений з огляду на вимоги національної безпеки, адже велика кількість інформації в цій сфері отримує класифікацію як конфіденційна. Участь громадських груп у оцінці законопроектів, участь у суспільних дебатах і слуханнях у парламенті з питань безпеки та оборони не обмежується чинним законодавством навіть у період воєнного стану.

Однак слід пам'ятати, що під час воєнного стану координацію та нагляд за роботою урядових структур у сфері національної безпеки веде Рада національної безпеки і оборони України, при цьому багато її рішень із цих питань стають конфіденційними. Таким чином, у цих аспектах можливості громадського нагляду під час воєнного стану зазнають суттєвих обмежень. Проте слід наголосити, що метою демократичного громадського моніторингу є не лише забезпечення дотримання законності, а й підтримка ефективної роботи структур безпеки і оборони.

Відповідно до ст. 17 Закону України «Про оборону України» [26] громадянам дозволяється засновувати об'єднання для підтримки обороноздатності країни.

Обмеження громадського контролю в цей період є певною мірою неминучим, особливо коли йдеться про доступ до інформації в секторі безпеки та оборони, яка може стати таємною. Це ставить під сумнів можливість повноцінного громадського нагляду, який є критично важливим для демократії, але також може бути використаний проти інтересів національної безпеки.

Попри це, законодавство зберігає можливість для громадських об'єднань брати участь в експертизах, дискусіях і слуханнях, навіть з питань безпеки та оборони, не встановлюючи прямих обмежень для цих процесів під час воєнного стану. Така участь є надзвичайно важливою для забезпечення прозорості та відповідальності влади, а також для підтримання довіри громадян.

Закон «Про оборону України» [26] у ст. 17 наголошує на праві громадян створювати організації для сприяння обороні держави, що вказує на визнання значення громадської ініціативи навіть у такий критичний період.

ВИСНОВКИ

Умови воєнного стану ставлять перед суспільством та владою низку складних викликів, включаючи забезпечення безпеки громадян, збереження прав і свобод, а також забезпечення відповідальності та прозорості дій влади. Громадський контроль, що базується на активній участі громадян, громадських організацій і міжнародної громадськості, відіграє критичну роль у забезпеченні цих цілей у воєнних умовах.

Протягом історії громадський контроль ставав суттєвим інструментом боротьби за права людини та принципи демократії, навіть у найважчі часи. В умовах воєнного стану, коли ризик порушень прав та свобод зростає, громадський контроль набуває ще більшого значення. Активна участь громадян, громадських організацій та міжнародних партнерів дозволяє виявляти порушення, протидіяти корупції влади, та забезпечувати доступ до правдивої та об'єктивної інформації.

Незважаючи на обмеження, введені воєнним станом, важливість громадського контролю залишається незмінною. Це вимагає від держави збереження діалогу з громадськістю та забезпечення механізмів для її участі та контролю, навіть у такий непростий час. Забезпечення прозорості, законності й ефективності діяльності сектору безпеки й оборони не повинно ігнорувати демократичні принципи і громадський контроль, які є основою розвиненої демократичної держави.

Таким чином, громадський контроль не лише сприяє зміцненню демократичних засад та підвищенню довіри до органів влади, а й відіграє ключову роль у розбудові відкритого та відповідального управління, що особливо актуально в умовах суспільних викликів і змін.

Отже, навіть під час дії воєнного стану важливість громадського моніторингу за сектором безпеки і оборони не зменшується. Проте специфіка цієї сфери в контексті національної безпеки змушує законодавство: по-перше, істотно обмежувати доступ до значної частини відомостей, що стосуються діяльності органів безпеки; по-друге, надавати додаткові повноваження державним органам, включаючи військове керівництво та адміністрації, для обмеження або призупинення діяльності деяких суб'єктів громадського моніторингу; по-третє, реорієнтувати зусилля громадських організацій з контролю на сприяння зміцненню державної оборони та захисту громадян.

Громадський контроль у воєнних умовах виступає важливим інструментом забезпечення прозорості, відповідальності та захисту прав людини. Від активної участі громадян і спільного зусилля громадських організацій та міжнародної спільноти залежить здатність суспільства зберегти свої цінності та принципи в умовах воєнного конфлікту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 26.08.2024).
- [2] Urbelis V., Urbonas T. The Challenges of Civil-Military Relations and Democratic Control of Armed Forces: the Case of Lithuania. London : Palgrave Publishers Ltd., 2002. P. 108–125.
- [3] Cottey A., Edmunds T., Forster A. Introduction: The Challenge of Democratic Control of Armed Forces in Postcommunist Europe. London : Palgrave Publishers Ltd., 2002. P. 1–17.
- [4] Goodman L. W. Civil-Military Relations in the Post-Cold War Era. *USIA Electronic Journal*. 1997. URL: <http://usinfo.state.gov/journals/itdhr/0797/ijde/goodman.htm>. (дата звернення: 26.08.2024).

- [5] Gricius A., Paulauskas K. Democratic Control of the Armed Forces in Lithuania. Connections. *The Quarterly Journal*. 2002. Vol. 1(4). P. 29–50. DOI: <http://dx.doi.org/10.11610/Connections.01.4.04>.
- [6] Vankovska B. Legal Framing of the Democratic Control of Armed Forces and the Security Sector: Norms and Realities. Belgrade : Goragraf. 2001. P. 357.
- [7] Furlan B. Civilian Control and Military Effectiveness. *Armed Forces & Society*. 2013. Vol. 39(3). P. 434–449.
- [8] Giraldo J. Defence Budgets and Civilian Oversight. Occasional Paper N 9. The Center for Civil-Military Relations. Naval Postgraduate School, Monterey, 2001. P. 35. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/36735566.pdf> (дата звернення: 26.08.2024).
- [9] Born H. Learning From Best Practices of Parliamentary Oversight of the Security Sector. *Working Paper Series*. Geneva Center for DCAF. 2002. Vol. 20. P. 12.
- [10] Shopina I., Kobets M., Tarasov S. Non-Governmental Control in the Sphere of National Security of Ukraine. *Advances in Economics, Business and Management Research*. 2021. P. 194–199.
- [11] Шопіна І. Об'єкт громадського контролю (нагляду) як елемент демократичного цивільного контролю. *Військово-спеціальні науки*. №1(49). 2022. С. 79–81.
- [12] Вічалківська Ю. Зобов'язання України щодо встановлення демократичного цивільного контролю над силовими та спеціальними структурами держави. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. №2. С. 112–118.
- [13] Rokvic V., Jestic Z., Ivanis Z. Civil-Military Relations and Democratic Control over the Armed Forces in the Republic of Serbia. *Armed Forces & Society*. 2013. Vol. 39(4). P. 675–694. DOI:10.1177/0095327X12462553.
- [14] Полторак С. Громадський контроль над військово-промисловим комплексом: інституційні аспекти функціонування. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління*. 2017. №. 1. С. 214–220.
- [15] Гончаренко Г. Громадський контроль за сектором безпеки: адміністративно-правові засади, суб'єкти та проблеми реалізації. *Актуальні проблеми політики*. 2020. Вип. 65. С. 160–167. DOI: <https://doi.org/10.32837/app.v0i65.321>.
- [16] Міщенко Л. Правові засади громадського контролю за діяльністю поліції в Україні. *Сучасна європейська поліцейстика та можливості її використання в діяльності Національної поліції України*. Харків, 2019. С. 169–170.
- [17] Денисюк С. Громадський контроль за діяльністю правоохоронних органів: організаційно-правові засади. *Право і Безпека*. 2009. №3. С. 39–42. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2009_3_10.
- [18] Мерник А. Інституції громадського суспільства: поняття, особливості, види : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01; НДІ держ. будівництва та місц. самоврядув. Нац. акад. прав. наук України. Харків, 2013. 20 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15646/1/Mernik_2013.pdf
- [19] Алфьоров С., Вітвіцький С. Громадський контроль в умовах формування громадянського суспільства. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. №1. С. 101–108.
- [20] Про державну таємницю : Закон України від 21.01.1994 №3855-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text> (дата звернення: 26.08.2024).
- [21] Про медіа : Закон України від 13.12.2022 №2849-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#top> (дата звернення: 26.08.2024).
- [22] Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 №2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 26.08.2024).

- [23] Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю : наказ Центрального управління Служби безпеки України від 23.12.2020 № 383. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052-21#Text> (дата звернення: 26.08.2024).
- [24] Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 26.08.2024).
- [25] Про основи національного спротиву: Закон України від 16.07.2021 № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> (дата звернення: 26.08.2024).
- [26] Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 26.08.2024).

REFERENCES

- [1] Constitution of Ukraine: Law of Ukraine. (1996, June). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
- [2] Urbelis, V., & Urbonas, T. (2002). *The Challenges of Civil-Military Relations and Democratic Control of Armed Forces: the Case of Lithuania*. London: Palgrave Publishers Ltd., 108–125.
- [3] Cottey, A., Edmunds, T., & Forster, A. (2002). *Introduction: The Challenge of Democratic Control of Armed Forces in Postcommunist Europe*. London: Palgrave Publishers Ltd., 1–17.
- [4] Goodman, L. W. (1997). *Civil-Military Relations in the Post-Cold War Era*. USIA Electronic Journal. Retrieved from <http://usinfo.state.gov/journals/itdhr/0797/ijde/goodman.htm/>.
- [5] Gričius, A., & Paulauskas, K. (2002). Democratic Control of the Armed Forces in Lithuania. *Connections. The Quarterly Journal*, 1(4), 29–50. DOI: <http://dx.doi.org/10.11610/Connections.01.4.04>.
- [6] Vankovska, B. (2001). *Legal Framing of the Democratic Control of Armed Forces and the Security Sector: Norms and Realities*. Belgrade: Goragraf, 357.
- [7] Furlan, B. (2013). Civilian Control and Military Effectiveness. *Armed Forces & Society*, 39(30), 434–449.
- [8] Giraldo, J. (2001). *Defense Budgets and Civilian Oversight. Occasional Paper N 9. The Center for Civil-Military Relations*. Naval Postgraduate School, Monterey, 35. Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/36735566.pdf>.
- [9] Born, H. (2002). Learning From Best Practices of Parliamentary Oversight of the Security Sector. *Working Paper Series. Geneva Center for DCAF*, 20, 12.
- [10] Shopina, I., Kobets, M., & Tarasov, S. (2021). Non-Governmental Control in the Sphere of National Security of Ukraine. *Advances in Economics, Business and Management Research*, 194–199.
- [11] Chopina, I. (2022). The object of public control (supervision) as an element of democratic civil control. *Military special sciences*, 1(49), 79–81.
- [12] Vichalkivska, Yu. (2018). Obligations of Ukraine regarding the establishment of democratic civilian control over the power and special structures of the state. *Investments: practice and experience*, 2, 112–118.
- [13] Rokvic, V., Jetic, Z., & Ivanis, Z. (2013). Civil-Military Relations and Democratic Control over the Armed Forces in the Republic of Serbia. *Armed Forces & Society*, 39(4), 675–694. DOI:10.1177/0095327X12462553.
- [14] Poltorak, S. (2017). Public control over the military-industrial complex: institutional aspects of functioning. *Bulletin of the National University of Civil Defense of Ukraine. Series: Public administration*, 1, 214–220.

- [15] Goncharenko, G. (2020). Public control over the security sector: administrative and legal principles, subjects and problems of implementation. *Actual problems of politics*, 65, 160–167. DOI: <https://doi.org/10.32837/app.v0i65.321>.
- [16] Mishchenko, L. (2019). Legal foundations of public control over police activities in Ukraine. *Modern European police science and the possibilities of its use in the activities of the National Police of Ukraine*. Kharkiv, 169–170.
- [17] Denysyuk, S. (2009). Public control over the activities of law enforcement bodies: organizational and legal foundations. *Law and Security*, 3, 39–42. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2009_3_10.
- [18] Mernyk, A. (2013). Institutions of public society: concepts, features, types (Candidate Thesis, State Research Institute construction and local self-governing Acad. rights of Sciences of Ukraine, Kharkiv). Retrieved from https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15646/1/Mernik_2013.pdf.
- [19] Alfyorov, S., & Vitvitskyi, S. (2014). Public control in the conditions of the formation of civil society. *Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine*, 1, 101–108.
- [20] On state secrets: Law of Ukraine. (1994, January). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text>.
- [21] About media: Law of Ukraine. (2022, Desember). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#top>.
- [22] On National Security of Ukraine: Law of Ukraine. (2018, June). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
- [23] On the approval of the Compendium of information constituting a state secret: Order of the Central Department of the Security Service of Ukraine. (2020, Desember). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052-21#Text>.
- [24] About information: Law of Ukraine. (1992, October). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>.
- [25] On the foundations of national resistance: Law of Ukraine. (2021, July). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>.
- [26] On the defense of Ukraine: Law of Ukraine. (1991, Desember). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.

Анастасія Муслімівна Мерник

Доктор юридичних наук, доцент

Провідний науковий співробітник сектору теоретико-методологічних проблем організації державної влади

Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України

61002, м. Харків, вул. Чернишевська, 80, Харків, Україна

Anastasiia M. Mernyk

Doctor of legal sciences, Associate Professor

Leading researcher of the sector

Theoretical and methodological problems of the organization of state power

Scientific Research Institute of State Building and Local Government

of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine

61002, 80 Chernyshevska St., Kharkiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Мерник А. М. Громадський контроль в умовах воєнного стану. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Том 31. №4. С. 46–62.

Suggested Citation: Mernyk, A. M. (2024). Public Control under the Conditions of Marital State. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 31(4), 46–62.

Стаття надійшла / Submitted: 29/09/2024

Доопрацьовано / Revised: 29/10/2024

Схвалено до друку / Accepted: 19/12/2024

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

УДК 340.134:004

DOI: 10.31359/1993-0909-2024-31-4-63

Михайло Юрійович Бурдін

Харківський національний університет внутрішніх справ
Харків, Україна

Ігор Львович Невзоров

Харківський національний університет внутрішніх справ
Харків, Україна

Ольга Миколаївна Сезонова

Харківський національний університет внутрішніх справ
Харків, Україна

ДИГІТАЛІЗАЦІЯ ЗАКОНОДАВЧОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті проаналізовано ключові доктринальні підходи до визначення сутності та проявів дигіталізації законодавчої влади, яка має дві тісно пов'язані між собою сторони: технологічну (охоплює серію взаємозумовлених технологічних змін в організації парламентської роботи) та правову, упорядковану, урегульовану й організовану правом, що має на меті сприяти доцільним змінам у парламентській діяльності. Дигіталізація законодавчої влади надає додатковий імпульс формалізації й раціоналізації парламентської діяльності, сприяє економії парламентського часу та інтелектуальних зусиль, робить сучасний парламент відкритим для впливу суспільного загалу, для інтелектуальних і правових інновацій, відповідальнішим та більш чутливим до суспільним потреб. Показано, що ключовими особливостями сучасного періоду дигіталізації законодавчої влади є: реалізація концепції електронного законодавчого процесу від початку до кінця шляхом організації проходження законопроекту через систему єдиного електронного документообігу в межах законотворчого трикутника (народні депутати України, Президент України, Кабінет Міністрів України); забезпечення особистої участі парламентаріїв у пленарних засіданнях шляхом впровадження сенсорної кнопки; інституціалізація проведення засідань парламентських комітетів та тимчасових комісій у дистанційному режимі (за допомогою відеоконференції), а також розроблення правових засад переходу парламенту в умовах воєнного часу до проведення пленарних засідань у дистанційному режимі. Констатовано, що досі залишаються невирішеними проблеми дигіталізації законодавчої влади в Україні, зокрема розроблення реалістичної та дієвої процедури залучення громадян, наукової спільноти, експертних структур органів виконавчої та судової

влади до законотворчого процесу; завершення переведення всього законодавчого процесу в цифровий формат; створення правової бази для верифікації результатів волевиявлення депутатів в умовах дистанційних пленарних засідань парламенту та його органів; посилення інституційної спроможності Апарату Верховної Ради України щодо впровадження дигіталізації в роботу парламенту, його органів і народних депутатів.

Ключові слова: дигіталізація, законодавча влада, парламент, е-демократія, е-парламентаризм, інформаційно-комунікаційні технології.

Mykhailo Y. Burdin

Kharkiv National University of Internal Affairs
Kharkiv, Ukraine

Ihor L. Nevzorov

Kharkiv National University of Internal Affairs
Kharkiv, Ukraine

Olga M. Sezonova

Kharkiv National University of Internal Affairs
Kharkiv, Ukraine

DIGITALIZATION OF THE LEGISLATIVE AUTHORITY IN UKRAINE

Abstract. *The article analyses the key doctrinal approaches to the definition of the essence and manifestations of the digitization of legislative authority, which has two closely related sides: technological (covering a series of mutually agreed technological changes in the organization of parliamentary work) and legal, being ordered, regulated and organized by law, which aims to promote expedient changes in parliamentary activity. The digitalization of the legislative authority gives an additional impetus to the formalization and rationalization of parliamentary activity, contributes to saving parliamentary time and intellectual efforts, makes the modern parliament open to the influence of the public, to intellectual and legal innovations, more responsible and more sensitive to social needs. It is shown that the key features of the modern period of digitalization of the legislative authority are (a) implementation of the concept of the electronic legislative process from beginning to end by organizing the passage of the draft law through the system of a single electronic document flow within the legislative triangle (People's Deputies of Ukraine, the President of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine); (b) ensuring the personal participation of parliamentarians in plenary sessions by introducing a touch-button; (c) institutionalization of meetings of parliamentary committees and temporary commissions in remote mode (via video conference), as well as the development of the legal basis for the transition of Parliament in wartime to plenary meetings in remote mode. It is stated that there are still unresolved problems of digitalization of the legislative authority in Ukraine, in particular: (a) development of a realistic and effective procedure for involving citizens, the scientific community, expert structures of executive and judicial authorities in the legislative process; completion of the transfer of the entire legislative process to digital format; (b) creation*

of a legal basis for verification of the results of the will of People's Deputies in the conditions of remote plenary sessions of the Parliament and its bodies; (c) strengthening the institutional capacity of the apparatus of the Verkhovna Rada of Ukraine to introduce digitalization into the work of the Parliament, its bodies and People's Deputies of Ukraine.

Keywords: *digitalization, legislative authority, parliament, e-democracy, e-parliamentarism, ICT.*

ВСТУП

Цифрова доба цілком закономірно окреслює нові обрії розвитку парламентських інституцій, де представницьким органам влади належить роль, далека від пасивного спостерігача цифрової трансформації [1, с. 46]. Остання має не лише спонтанний, а й цілком керований і програмований характер, керованість і прогнозованість якого залежить від здатності парламентів цей процес спрямовувати в потрібному для суспільства річищі з метою зменшення небажаних транзакцій. Таким чином, сучасний раціоналізований парламентаризм уже не видається лише системою, де парламентська прерогатива обмежена правотворчістю виконавчої влади, як це вважалося донедавна більшістю дослідників [2, с. 445; 3, с. 443–444; 4, с. 51–52; 5, с. 57–69; 6, с. 262–263]. Швидше, такий парламентаризм є моделлю, за якої законодавча діяльність здійснюється з широким використанням інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ), які суттєво формалізують, раціоналізують і спрощують цю діяльність.

Дигіталізація надає додатковий імпульс формалізації й раціоналізації парламентської діяльності, сприяє економії парламентського часу й інтелектуальних зусиль, робить сучасний парламент більш відкритим для впливу суспільного загалу, для інтелектуальних і правових інновацій, відповідальнішим і чутливим до суспільним потреб.

У цьому контексті фахівці дедалі наполегливіше проводять думку про взаємопов'язаність процесів упровадження принципів електронної демократії (далі – е- демократія) та утвердження сучасних підходів до державного управління. Саме поліпшення можливостей державного управління шляхом застосування ІКТ вважають вирішальним фактором розвитку е-демократії [7, с. 9].

1. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Науковий дискурс довкола дигіталізації законодавчої влади намітився насамперед у зарубіжній юриспруденції впродовж останніх десятиліть ХХ ст. При цьому він стає дедалі вагомішим інтелектуальним напрямом, що осмислює новітні тренди розвитку системи парламентських установ, продовжуючи інтелектуальну традицію, започатковану в ХVIII – ХІХ століттях Е. Берком [8, с. 59–82], Дж. Бентамом [9] і Дж. Міллем [10] та розвинену в ХХ ст. Г. Піткіном [11] і К. фон Бейме [12].

Характерно, що дедалі частіше дискурс щодо дигіталізації законодавчої влади оформлює той напрям правової думки, який схильний фундаменталізувати транс-

формації парламентаризму у зв'язку з його дигіталізацією, що, на думку adeptів цього підходу, здатні перетворити саму соціальну сутність постмодерного парламенту як унікального цивілізаційного феномену, змінивши його ключові політико-правові параметри. Саме тому зміни, викликані широким використанням ІКТ, розглядають не як ординарну надсучасну технологічну (чи інформаційно-технологічну) надбудову над політико-правовими процесами, а як такий їхній органічний складник, що здатен змінити якісні параметри парламентських інституцій і привести до утвердження якісно нового феномену – електронного парламенту як важливого складника електронної (цифрової) демократії.

До наукових робіт у ракурсі інсталяції в Україні засад електронного парламенту та електронного парламентаризму (далі – е-парламентаризму) слід віднести насамперед публікації А. Барікової [13], С. Довгого [14], С. Дорогих [15], В. Зайчука [16], І. Коржа [17], М. Міхровської [18], С. Чукут [19] та ін. Більшість проблем електронного парламенту та дигіталізації законодавчої влади висвітлюються в них переважно в постановочному аспекті або через призму аналізу окремих актів вітчизняного законодавства, що стосуються дигіталізації у сфері функціонування органу законодавчої влади, без розуміння системного зв'язку дигіталізації з іншими гілками влади.

Особливо актуальним виглядає з'ясування ролі дигіталізації законодавчої влади в умовах сучасних кризових суспільних станів, коли більшість парламентів світу були змушені вдаватися до дигіталізації (на нашу думку, ці процеси можуть бути марковані, як вимушена дигіталізація) як чи не єдиного шляху реалізації парламентської прерогативи [20].

Вочевидь, зазначені застереження та міркування зберігають свою значущість і актуальність для України. Так само вони мають ураховуватись і в умовах запровадження та дії конституційно визначених екстремальних правових режимів – надзвичайного стану та воєнного стану [21, с. 176], коли усталені форми роботи парламентів можуть виявитися зовсім непридатними для застосування або принаймні суттєво мінімізованими з міркувань безпеки парламентаріїв.

2. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

З огляду на полівимірність проблеми дигіталізації законодавчої влади в Україні під час підготовки до написання авторами вказаної статті насамперед використана постпозитивістська правознавча наукова методологія, що передбачає поєднання як загальнофілософських, так і загальнонаукових, і спеціально-наукових методів пізнання юридичної дійсності.

Ключовим загальнофілософським методом дослідження став діалектичний метод, що дав змогу осмислити втілення концепції дигіталізації законодавчої влади в Україні як детермінований внутрішніми і зовнішніми, правовими та позаправовими (технологічними та загальносоціальними) факторами внутрішньо неоднорідний і складно організований правовий процес, що характеризується власними закономірностями, структурою (елементами й зв'язками між ними),

динамікою, поєднанням об'єктивного та суб'єктивного, логічного й історичного, універсального, особливого та конкретного. До того ж діалектичний метод використовувався як наскрізний на всіх етапах пізнавального процесу та надав змогу дійти науково верифікованих висновків, обґрунтованих логічно.

Загальнонауковими методами, використаними в цьому дослідженні, стали методи аналізу й синтезу, а також системно-структурний.

За допомогою методу аналізу розкрито тренди в сфері дигіталізації публічної влади в Україні, включаючи виникнення нових прав та обов'язків суб'єктів парламентських правовідносин, посилення юридичної відповідальності парламентаріїв, установлення практичних цілей дигіталізації законодавчої влади. Метод аналізу також дозволив окреслити невирішені проблеми дигіталізації законодавчої влади в Україні.

За допомогою методу синтезу авторам вдалося визначити шляхи розвитку конституційної політики у сфері е-демократії.

Спеціально-науковими методами, застосованими в цьому дослідженні, стали формально-правовий, герменевтичний (правотлумачний) та історико-правовий. Зокрема, формально-правовий метод дозволив з'ясувати ключові доктринальні підходи до визначення сутності й проявів дигіталізації законодавчої влади в Україні, а також всебічно охарактеризувати зміст і спрямованість національних нормативно-правових актів у зазначеній сфері. Допоміжним йому став герменевтичний метод, завдяки якому аргументовано, що з правового боку дигіталізація законодавчої діяльності означає процес такої організації діяльності Верховної Ради України, який, з одного боку, передбачає системне, комплексне застосування в цій діяльності ІКТ з метою оптимізації реалізації конституційних функцій парламенту України, а з другого – його межі встановлюються самим парламентом на рівні ухвалених ним нормативно-правових актів щодо дигіталізації законодавчої влади й Конституцією України, яка окреслює предметні (змістовні) та процесуальні (процедурні) межі такої дигіталізації.

Історико-правовий метод дозволив визначити ключові етапи дигіталізації законодавчої влади в Україні.

Теоретичною основою цього дослідження є комплекс наукових праць і окремих висновків українських та європейських фахівців, які присвятили свої наукові розвідки дослідженню актуальних проблем дигіталізації законодавчої влади в Україні, проведених як у загальнотеоретичному вимірі, так і в розрізі окремих прикладних науково-правових розробок у цій сфері.

Нормативна база цього дослідження охоплює широке коло актів законодавства України, що регулюють правові відносини, які виникають і набувають розвитку у зв'язку з дигіталізацією законодавчої влади в Україні.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Сьогодні формально-правового розкриття поняття «дигіталізація законодавчої влади» на рівні національних законодавчих актів немає. Оскільки йдеться про

процес, що стосується функціонування та реалізації законодавчої влади, то його слід розуміти як один із напрямів дигіталізації всієї системи публічної влади в Україні, що предметно охоплює центральний її компонент – законодавчу владу, інституційно концентруючись на єдиному конституційно визначеному органу цієї влади – Верховній Раді України, що визнана парламентом України (ст. 75 Конституції України) [22]. Саме «парламент наділено правом представляти весь Український народ – громадян України всіх національностей – і виступати від його імені, а отже, він є представницьким органом державної влади» [23].

При цьому Верховна Рада України як єдиний орган законодавчої влади в Україні об'єктивно перебуває в унікальному становищі «у використанні нових технологій для демонстрування відкритості та прозорості в управлінні, а також впливу на розвиток цифрової економіки й суспільства» [24].

Отже, під дигіталізацією законодавчої влади в Україні слід розуміти такий напрям дигіталізації (цифрової трансформації), що охоплює своїм предметом доцільну й цілеспрямовану, підпорядковану певним стратегічним орієнтирам (цілям) трансформацію діяльності єдиного органу законодавчої влади в Україні шляхом упровадження та використання в практиці його діяльності ІКТ з метою оптимізації реалізації конституційних функцій парламенту України.

Дигіталізація законодавчої влади в правовому розумінні спрямовується на зміну умов, процедур та самої діяльності органу законодавчої влади – парламенту. Така дигіталізація охоплює найперше впровадження цифрових технологій та інформаційних систем, що впливають на трансформацію правовідносин, які виникають, реалізуються, змінюються й припиняються за участі суб'єкта здійснення законодавчої влади – парламенту України, як на рівні самого парламенту, так і його органів (комітетів, тимчасових спеціальних і слідчих комісій, керівництва), а також народних депутатів України. Вона ж сприяє реалізації суб'єктивних прав та юридичних обов'язків учасників відповідних парламентських відносин.

Тому, на наш погляд, не можна погодитися з думкою, що дигіталізація є суто зовнішнім, надбудовчим процесом і вона не торкається зміни парламентських правовідносин. Навпаки, саме дигіталізація, спричиняючи впровадження в парламентські процедури цифрових технологій, зумовлює:

- певне спрощення багатостадійного парламентського процесу (зокрема, законодавчого [25, с. 13], аж до виключення з нього окремих елементів парламентських процедур (створення паперових документів, їх роздача парламентаріям, письмова реєстрація парламентаріїв, письмовий запис парламентарія для виступу на пленарному засіданні тощо, які тривалий час були «альфою і омегою» парламентської діяльності та фіксувалися на рівні регламентних вимог, що залишалися практично незмінними доволі тривалий час);

- зміну змісту окремих парламентських правовідносин за рахунок упровадження цифрового способу трансляції інформації в межах реалізації прав та обов'язків суб'єктів цих правовідносин (вимоги безпаперового документообі-

гу, впровадженого з 2021 року, застосування електронного цифрового підпису парламентаріями, електронна система підрахунку голосів при голосуванні парламентаріїв, звуження монополії народних депутатів на розробку й обговорення законопроектів за рахунок розширення формату інклюзивної участі суб'єктів громадянського суспільства через засоби ІКТ тощо);

– розширення кола учасників парламентського процесу за рахунок інституціалізації феномену, який можна назвати явищем інклюзивної правотворчості – надання громадянському суспільству та його інститутам, фізичним і юридичним особам широких можливостей безпосереднього впливу на законодавчий процес через застосування ІКТ, що знаменує собою нову якість власне е-парламентаризму за рахунок імплантації до парламентських процедур елементів громадської участі, підрив парламентської монополії на законодавчу владу та трансформацію народного представництва, втілюваного в парламентському органі шляхом доповнення його механізмами прямого народовладдя (народні законодавчі ініціативи, електронні петиції, народне обговорення законопроектів тощо), що мають змогу реалізуватися на різних стадіях законодавчого процесу, насичуючи його елементами зворотного зв'язку ще до прийняття й реалізації відповідних законодавчих актів.

Звертаючи увагу на цілі дигіталізації законодавчої влади, необхідно зауважити, що частково вони нормативно закріплені в Стратегії електронного парламентаризму на 2018–2020 роки. У цьому документі вони визначені так:

1) впровадити сучасне інформаційно-технологічне забезпечення законотворчої діяльності та законопроектної роботи на основі системи електронного документообігу для їх реалізації в цифровому форматі й електронної взаємодії між суб'єктами права законодавчої ініціативи: Президентом України, Кабінетом Міністрів України та народними депутатами України;

2) впровадити інформаційно-технологічне забезпечення пленарної роботи в середовищі цифрової сесійної зали для виконання положень законодавства щодо персонального голосування кожним народним депутатом України в залі пленарних засідань;

3) створити єдиний інформаційний простір законодавчої діяльності для підвищення ефективності технологічного процесу планування, створення та управління законодавчими ініціативами, забезпечення прозорості роботи Верховної Ради України, надання народним депутатам України та громадськості ефективного й своєчасного доступу до всіх документів, пов'язаних із роботою Верховної Ради України, можливості вільного повторного використання парламентської документації;

4) забезпечити випереджальний розвиток захищеної інформаційно-комунікаційної інфраструктури електронного парламенту на основі сучасних інформаційних технологій [24].

Торкаючись питання про способи та форми дигіталізації законодавчої влади, маємо зазначити, що дигіталізація законодавчої влади природно може реалізову-

ватися в різних формах і різними організаційно-правовими шляхами (способами), з різною швидкістю впровадження й адаптації до впроваджуваних змін.

Трьома основними напрямками дигіталізації законодавчої влади вважають: дигіталізацію внутрішніх парламентських процедур, дигіталізацію обговорення законопроектів (забезпечення доступу громадськості до законодавчого процесу), вивчення громадської думки за допомогою використання ІКТ [26, с. 213].

Дещо ширше питання напрямів такої дигіталізації розкриває український дослідник І. Корж, зауважуючи, що до них, зокрема, належать: 1) легальний (організація документообігу та здійснення ефективної міжнародної діяльності на заходах використання ІКТ); 2) комунікативний (зменшення перешкод для вільного спілкування за рахунок використання соціальних мереж і сайтів); 3) технологічний (еволюція технологій, модернізація інформаційних сервісів парламенту та доступу до них); 4) інтерактивний (покращення інституційно-функціональних параметрів взаємодії, посилення безпосередньої участі, запровадження інтеграції між парламентом і громадянами) [17, с. 60].

Нарешті, у Стратегії електронного парламентаризму на 2018–2020 роки окреслені такі напрями дигіталізації парламентської роботи, як-от: інформаційно-технологічне забезпечення законотворчої діяльності та діловодства Апарату Верховної Ради України; підтримка та розвиток парламентських вебресурсів; формування й розвиток інформаційно-комунікаційної інфраструктури та забезпечення її безпеки; управління й підтримка впровадження ІКТ [24]. На наш погляд, саме в цьому документі питання напрямів дигіталізації законодавчої влади викладено найбільш системно, враховуючи як технологічні, так і управлінські аспекти, тобто охоплюючи дигіталізацію від початку до кінця.

Питання формату (форм, способів, методів тощо) дигіталізації законодавчої влади вочевидь має вирішуватися самим парламентом, відповідно до його конституційних повноважень, за умови дотримання конституційних принципів демократичної правової держави.

Дигіталізація за жодних умов не повинна призводити до звуження демократичних засад парламентської роботи, до відмови чи нівелювання правових принципів регулювання парламентських процедур, до вихолощення конституційних функцій парламентського представництва в цілому. Наприклад, запровадження онлайн-голосування народних депутатів без гарантування безпеки відповідних ІКТ, застосовуваних при цьому, й поява можливостей несанкціонованого доступу та втручання до електронної системи підрахунку голосів може спотворити волевиявлення більшості народних депутатів, а отже, призвести до ухвалення законів та інших правових актів Верховної Ради України з порушенням конституційної процедури, що згодом може стати підставою для прийняття Конституційним Судом України рішення про неконституційність таких актів (ч. 1 ст. 152 Основного Закону України) [22].

Охоплюючи діяльність первинного правотворчого органу державної влади, дигіталізація законодавчої влади є обмеженою правом на рівні конституційних

і законодавчих вимог, а також сутнісно детермінується (і тим самим обмежується, лімітується) правовою природою парламенту та його конституційно визначеними функціями. Це вказує на неприпустимість проведення дигіталізації з ігноруванням, нехтуванням чи порушенням правових вимог або правової природи парламенту, довільно, із переважанням (домінуванням) технологічної сторони цього процесу над правовою.

Дигіталізація має враховувати поліструктурність законодавчого процесу як процесу, що складається з певних стадій, має чітко визначені процедурні особливості кожного з них, специфіку участі суб'єктів цього процесу на різних його стадіях, специфіку кожної з парламентських процедур, які не можуть бути видозмінені чи скасовані шляхом застосування ІКТ, а їх природа не може бути спотворена чи дезавуйована дигіталізацією. Будь-які процедурні зміни, що стосуватимуться діяльності Верховної Ради України мають здійснюватися у визначеному правом порядку, незважаючи на той чи інший їх технологічний супровід.

Нормативна основа дигіталізації законодавчої влади була створена на початку 2000-х років на основі відповідних положень законів України «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації», «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», «Про Національну програму інформатизації», «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки», «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про електронний цифровий підпис», «Про телекомунікації» та Регламенту Верховної Ради України, де, зокрема, встановлюються засади використання ІКТ у парламентській діяльності.

На початку ХХІ ст. у парламенті України відбувся остаточний перехід до системи електронного голосування народних депутатів України й електронного встановлення результатів відкритого поіменного голосування, що стало можливим завдяки впровадженню системи «Рада-3». Згодом було впроваджено електронну систему реєстрації народних депутатів України та правила щодо введення законопроектів і супровідних документів до них до бази даних законопроектів електронної комп'ютерної мережі вебсайту Верховної Ради України. Були втілені перші заходи зі створення організаційної структури управління та підтримки електронного парламенту України. Так, у структурі Апарату Верховної Ради України було створене Управління комп'ютеризованих систем, статус якого був закріплений згодом у постанові Верховної Ради України «Про структуру апарату Верховної Ради України» [27].

У липні 2012 року була затверджена Програма інформатизації законотворчого процесу у Верховній Раді України на 2012–2017 роки [28]. Пріоритетним завданням Програми було проголошено створення інтегрованої електронної інформаційно-аналітичної системи «Електронний парламент» та її центральних підсистем: «Електронний офіс народного депутата України», «Електронний комітет», «Електронна Погоджувальна рада», «Електронна зала пленарних засідань: сис-

тема електронного голосування та підрахунку голосів, система стенографування, система ведення аудіо- та відеотрансляцій та архіву пленарних засідань Верховної Ради України», «Система електронного документообігу і контролю виконання доручень Верховної Ради України», «Система електронного цифрового підпису» [28]. Уперше було проголошено про перехід парламенту на безпаперову технологію законотворчого процесу. Проте з різних причин більшості цих завдань на той час досягти не вдалося. Фактично до 2015–2016 рр. питання дигіталізації парламентської діяльності перебувало на початковому етапі.

У травні 2015 року було розроблено Положення про вебресурси Верховної Ради України, яке визначило статус вебресурсів Верховної Ради України як інформаційних ресурсів, що забезпечують висвітлення діяльності Верховної Ради України в мережі «Інтернет», та як інформаційного складника законотворчої діяльності парламенту [29].

У липні 2015 року до Регламенту Верховної Ради України були внесені зміни, покликані вперше в історії парламентаризму України внормувати розгляд електронних петицій як особливої форми звернень громадян, що направляється до Верховної Ради України [30].

Тоді ж був підписаний Меморандум про взаєморозуміння між Верховною Радою України та Європейським Парламентом про спільні рамки парламентської підтримки та підвищення інституційної спроможності, який по суті вписав процеси дигіталізації в структуру парламентської реформи, окресливши завдання щодо забезпечення ефективного виконання конституційних функцій Верховної Ради України (законодавчої, парламентського контролю та представницької), а також підвищення якості українського парламентаризму.

У лютому 2016 року було затверджено План дій із реалізації Декларації відкритості парламенту [31]. Саме з реалізації цього документа процес дигіталізації законодавчої влади набув планомірного та поступального характеру. Власне, впровадження електронного парламенту у Верховній Раді України стало реалізовуватися за трьома напрямками: технічне переозброєння, навчання народних депутатів та працівників Апарату Верховної Ради, промислова експлуатація [31]. На цьому етапі йшлося про оцифрування документів, модернізацію робочих місць (діловодів, працівників юридичного та науково-експертного управлінсь, комітетів), запровадження Wi-Fi та мережевої інфраструктури, оновлення серверних ресурсів, створення модельної зали для засідань комітетів, перехід на безпаперову роботу парламенту (е-комітети, е-порядок денний пленарного засідання, е-протоколи, е-приймальні), забезпечення функціонування сервісу е-петицій, порталу відкритих даних [17, с. 60].

У березні 2016 року були схвалені пріоритетні заходи з проведення внутрішньої реформи парламенту України (постанова Верховної Ради України «Про заходи з реалізації рекомендацій щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України» від 17.03.2016 № 1035-VIII) [32]

та визначені основні шляхи проведення цієї реформи (розпорядження Голови Верховної Ради України «Про Робочу групу з підготовки і сприяння реалізації плану заходів внутрішньої реформи підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України» від 24.11.2016 №480). Варто звернути увагу, що окремі рекомендації Дорожньої карти щодо підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України безпосередньо стосувалися розвитку е-парламентаризму. Зокрема, вказувалось, що:

1) відповідно до Плану заходів «Відкритий парламент» необхідним є забезпечення права громадян України коментувати законопроекти, які зареєстровані у Верховній Раді України та є предметом громадського обговорення (з використанням, зокрема, вебінтерфейсу та новітніх ІТ-засобів);

2) необхідно розробити й схвалити стратегію переходу до е-парламентаризму, включаючи середньострокову стратегію ІКТ (на 3–5 років);

3) у співпраці з Адміністрацією Президента України та Кабінетом Міністрів України необхідно розробити стратегію переведення у цифровий формат документообігу, пов'язаного із законодавчим процесом;

4) з метою забезпечення впровадження стратегії переходу до електронного парламенту необхідним є поступове збільшення чисельності відповідних ІТ-спеціалістів;

5) Верховна Рада України повинна розробити та схвалити цифрову стратегію, яка б дала змогу створити сучасну службу з питань мережі «Інтернет» та соціальних медіа із залученням команди досвідчених експертів з метою підвищення популярності онлайн-платформи Верховної Ради України [32].

Ключове значення для дигіталізації законодавчої влади має Стратегія електронного парламентаризму на 2018–2020 роки, яка вперше спеціалізувала дигіталізаційні зусилля на рівні організації власне парламентської діяльності в цьому напрямі. Цей документ став першим стратегічним дороговказом організації й реалізації державної політики дигіталізації парламенту з метою формування національної моделі е-парламентаризму. Як було констатовано, саме «розвиток електронного парламентаризму забезпечить повну автоматизацію законотворчого процесу, підвищить ефективність діяльності парламенту, інформаційну взаємодію Верховної Ради України з іншими органами державної влади та органами місцевого самоврядування, громадянами й юридичними особами за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій із застосуванням новітніх стандартів доступу до інформаційних ресурсів парламенту» [24]. Щоправда, вагомими недоліками цього документа стали низький рівень його легітимності (затвердження на рівні Голови Верховної Ради України, а не на рівні парламенту України), порівняно не тривалий період застосування (лише два роки – 2018–2020), відсутність механізму реалізації та моніторингу результатів виконання окреслених у Стратегії завдань.

Втім поява низки взаємопов'язаних правових документів стратегічного характеру, спрямованих на дигіталізацію законодавчої влади (Меморандуму про взаємо-

розуміння між Верховною Радою України та Європейським Парламентом про спільні рамки парламентської підтримки та підвищення інституційної спроможності, Комунікаційної стратегії Верховної Ради України і Стратегії електронного парламентаризму) все ж чітко засвідчила факт усвідомлення керівництвом Верховної Ради України восьмого скликання та керівництвом парламентського апарату необхідності планомірного впровадження сучасних ІКТ у роботі єдиного органу законодавчої влади [33, с. 228]. Проте означені документи, ухвалені не нетривалий період часу, здебільшого вичерпали свій регулятивний потенціал і формально або фактично втратили чинність. Так, наприклад, такий ключовий для дигіталізації законодавчої влади документ, як Стратегія електронного парламентаризму на 2018–2020 роки, фіналізувала свою дію у 2020 році без будь-якого пролонгування або ж заміни подібною Стратегією, яка було б розрахована на наступні роки. При цьому жодного аналізу стану її виконання парламентом України дев'ятого скликання ані в 2020 році, ані пізніше не проводилося, що не дає змоги адекватно оцінити ступінь досягнення задекларованих у ній цілей, а отже, і стадію, на якій з урахуванням здобутого перебуває розвиток е-парламентаризму в Україні.

Головною перевагою нинішнього етапу дигіталізації законодавчої влади (умовно можна вважати, що він розпочався у 2019 році з початком каденції парламенту дев'ятого скликання) стала реалізація концепції електронного законодавчого процесу від початку до кінця шляхом організації проходження законопроекту через систему єдиного електронного документообігу в межах законотворчого трикутника [15, с. 72].

У зв'язку з поширенням пандемії коронавірусу COVID-19 протягом 2020–2022 рр. та запровадженням з 24 лютого 2022 року воєнного стану в Україні актуалізувалася така важлива з теоретико-правового та праксеологічного боку проблема, як можливість переведення всього законодавчого процесу в цифровий формат. Так, своєю постановою «Про деякі питання організації роботи Верховної Ради України дев'ятого скликання під час проведення восьмої сесії в умовах дії воєнного стану» від 06.09.2022 № 2558-IX Верховна Рада України визначила, що для здійснення законопроектної роботи, підготовки та попереднього розгляду питань, віднесених до повноважень Верховної Ради України, виконання Верховною Радою України контрольної функції скликаються відповідно засідання комітетів (тимчасових спеціальних комісій, тимчасових слідчих комісій) Верховної Ради України, які проводяться невідкладно, зокрема в режимі відеоконференції [34]. Таким чином, було легітимізовано дистанційну форму роботи комітетів парламенту через застосування ІКТ.

На розгляд парламенту також був внесений проєкт Закону про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України щодо проведення дистанційних засідань Верховної Ради України (реєстр. № 7129 від 08.03.2022) [35]. Його ухвалення «спрямовувалося на забезпечення роботи законодавчого органу в разі неможливості присутності народних депутатів України в будинку Верховної Ради України».

Проектом, зокрема передбачалося, що винятково в разі введення в Україні воєнного стану засідання Верховної Ради України можуть проводитися віддалено (дистанційно) в режимі відеоконференції із відеофіксацією присутності народних депутатів України під час засідання; до порядку денного дистанційного засідання не можуть входити питання про внесення змін до Конституції України, дострокового припинення повноважень Президента України, питання укладення миру та пов'язаних з цим питань, проекти актів Верховної Ради України, необхідність прийняття яких впливає з укладених мирних угод; відкритість і гласність дистанційного засідання забезпечуватиметься шляхом його прямої трансляції в медіа та соцмережах; голосування проводитиметься шляхом підняття руки із зазначенням народним депутатом України позиції «за», «проти» або «утримався»; Лічильна комісія доповідатиме про результати голосування, після чого головуючий на засіданні оголошуватиме рішення [35].

Проте, як видається, вагомими є й застереження проти повної дигіталізації пленарних засідань парламенту, принаймні за нинішніх конституційних умов, що вочевидь не можна ігнорувати. Так, А. Нижник висуває два істотні контраргументи щодо проведення дистанційних парламентських засідань: 1) основними елементами традиційного парламентського процесу є безпосередня участь парламентарія в обговоренні питання порядку денного та його особисте (відкрите) голосування в залі засідань адміністративного будинку парламенту; 2) порушення цих правил під час ухвалення рішення має визнаватися порушенням конституційної процедури, що окреслює конституційно-правові межі використання ІКТ у діяльності Верховної Ради України [33, с. 230].

На наш погляд, вирішуючи це питання, слід виходити з правових позицій Конституційного Суду України, які чітко розкривають зміст конституційних обмежень щодо дистанційних засідань Верховної Ради України:

1) «у частині другій ст. 84 Конституції України, як і в будь-якому іншому положенні Основного Закону, не встановлено вимог щодо порядку проведення голосування на пленарних засіданнях Верховної Ради України, в тому числі випадків і підстав визнання голосування таким, що не відбулося, та проведення переголосувань у разі необхідності. Ці питання підлягають урегулюванню відповідно до ч. 5 ст. 82 Конституції України в законі про регламент Верховної Ради України» [36];

2) «законодавча процедура передбачає послідовні взаємопов'язані дії всіх її суб'єктів, що забезпечує поступальний розвиток і вдосконалення чинного законодавства. Встановлення на певних її етапах вимог щодо невідкладності, зумовлених або оціночним уявленням суб'єкта про важливість акта (визнання законопроекту невідкладним), або особливою ситуацією, пов'язаною з поверненням процедури до встановлених меж, зобов'язує вповноважених суб'єктів вчиняти дії щодо цього акта в пріоритетному порядку» [37];

3) «процедура ухвалення проектів законів відповідно до частин 2, 3 ст. 84 Конституції України безпосередньо пов'язана з обов'язком народних депутатів

України особисто брати участь у голосуванні щодо законопроектів та пропозицій до них, внесених на розгляд Верховної Ради України. Процедура розгляду й ухвалення парламентом законопроектів, розгляд пропозицій до законопроектів повинні ґрунтуватися на принципах, визначених Конституцією України. Недотримання цих принципів або нехтування ними порушує демократичні вимоги щодо конституційної процедури розгляду й ухвалення законопроектів, а також ставить під сумнів легітимність прийнятих законів» [38];

4) «пленарні засідання – основна форма діяльності Верховної Ради України як єдиного органу законодавчої влади під час її сесій. Це регулярні зібрання народних депутатів України у визначений час і визначеному місці, що проводяться за встановленою процедурою. На них розглядаються питання, віднесені Конституцією України до повноважень Верховної Ради України, і приймаються відповідні рішення з цих питань шляхом голосування народних депутатів України... Конституція України фактично виходить з презумпції відповідальності в роботі всіх народних депутатів України на пленарних засіданнях та за іншими формами діяльності парламенту... Верховна Рада України правомочна приймати закони й реалізовувати інші конституційно визначені повноваження за умови присутності на її пленарних засіданнях на момент голосування не менше тієї кількості народних депутатів України, яка згідно з Конституцією України необхідна для прийняття відповідного рішення (ч. 4 ст. 89, ст. 91, ч. 4 ст. 94, частини 2, 5, 6 ст. 111, ч. 1 ст. 135, ст. 155, ч. 1 ст. 156)» [39].

Як впливає з наведених позицій, дистанційна організація пленарних засідань Верховної Ради України за таких виняткових обставин, якими є умови воєнного стану, не порушує конституційні вимоги, оскільки: 1) Конституція України безпосередньо не встановлює вимоги щодо порядку проведення голосування на пленарних засіданнях парламенту, це є предметом правового регулювання Регламенту Верховної Ради України; 2) дистанційна форма засідання дає змогу забезпечити присутність на пленарних засіданнях Верховної Ради України на момент голосування не менше тієї кількості народних депутатів України, яка згідно з Конституцією України необхідна для прийняття відповідного рішення; 3) дистанційні засідання Верховної Ради України не суперечать позиції щодо дотримання критеріїв їх регулярності, визначеності часу та місця, а також особистої участі в них народних депутатів України, яка буде верифікована Лічильною комісією, прийняття народними депутатами рішень шляхом голосування, дотримання встановленої процедури проведення таких засідань.

Що ж стосується браку гарантій захисту народного депутата України від стороннього тиску та неможливості з'ясувати, наскільки вільно відбувається його волевиявлення під час голосування в режимі відеоконференції, то, як уже зазначалося вище, Конституція України виходить із презумпції відповідальності в роботі всіх народних депутатів України на пленарних засіданнях. Крім того, за чинним регламентними процедурами так само відсутня верифікація волевиявлення

народних депутатів, крім формальної фіксації результатів голосування. Отже, у сенсі правового регулювання формально-правові перешкоди для проведення засідань парламенту України в режимі відеоконференції, на наш погляд, відсутні за умови чіткого додержання принципу ексклюзивності проведення таких засідань (вони, на нашу думку, все ж не можуть перетворитися на основну форму роботи парламенту), безумовного додержання конституційної процедури розгляду й ухвалення законопроектів, а також забезпечення належного технічного захисту дистанційного засідання Верховної Ради України від несанкціонованого втручання.

ВИСНОВКИ

Сучасний раціоналізований парламентаризм видається моделлю, за якої законодавча діяльність здійснюється з широким використанням ІКТ, що суттєво формалізують, раціоналізують і спрощують її.

Із правового боку дигіталізація законодавчої діяльності означає процес такої організації діяльності Верховної Ради України, який, з однієї сторони, передбачає системне, комплексне застосування ІКТ з метою оптимізації реалізації конституційних функцій парламенту України, а з іншої – його межі встановлюються самим парламентом на рівні ухвалених ним нормативно-правових актів щодо дигіталізації законодавчої влади й Конституцією України, яка окреслює предметні (змістовні) та процесуальні (процедурні) межі такої дигіталізації.

Ключовими особливостями сучасного періоду дигіталізації законодавчої влади є: реалізація концепції електронного законодавчого процесу від початку до кінця шляхом організації проходження законопроекту через систему єдиного електронного документообігу в межах законотворчого трикутника (народні депутати України, Президент України, Кабінет Міністрів України); забезпечення особистої участі парламентаріїв у пленарних засіданнях шляхом упровадження сенсорної кнопки; інституціалізація проведення засідань парламентських комітетів та тимчасових комісій у дистанційному режимі (за допомогою відеоконференцій), а також розроблення правових засад переходу парламенту в умовах воєнного часу до проведення пленарних засідань у дистанційному режимі.

Водночас упровадження в парламентські процедури цифрових технологій указує на такі тренди у сфері дигіталізації публічної влади в Україні, насамперед законодавчої, а саме:

1) відбувається виникнення нових прав та обов'язків суб'єктів парламентських правовідносин. Це можна простежити на прикладі появи інституту електронних петицій у 2015 році (останні стали уособленням однієї з форм реалізації загально-конституційного права громадянина на участь в управлінні державними справами); проведення засідань комітетів і тимчасових спеціальних і слідчих комісій у режимі відеоконференцій у 2020–2024 роки, формування корпусу правових вимог щодо забезпечення безпеки ІКТ, котрі застосовуються в парламентських процедурах, появи нових обов'язків ІТ-фахівців, які супроводжують парламентські процедури в цифровому форматі, тощо;

2) спостерігається посилення юридичної відповідальності парламентаріїв (запровадження з 2 березня 2021 року сенсорної кнопки для забезпечення особистого голосування народних депутатів, тобто захід, здійснюваний у річищі дигіталізації парламентського процесу, спричинило ретельніше ставлення парламентаріїв до дотримання зазначеного принципу голосування);

3) визначаються практичні цілі дигіталізації законодавчої влади. Такими цілями слід визнати постійне забезпечення ефективної роботи парламенту, його прозорості, відкритості й підзвітності громадянам; гарантування безпеки його інформаційних ресурсів і конфіденційності інформації, не призначеної для широкого доступу; налагодження постійного діалогу між парламентом, народними депутатами України та громадянами з метою впливу на прийняття парламентських рішень з боку суспільства; поліпшення механізмів звітності парламенту, народних депутатів України перед виборцями; забезпечення повного доступу громадян до всієї не забороненої законом інформації про роботу парламенту;

4) не заборонена за певних умов, поступово запроваджується дистанційна організація пленарних засідань Верховної Ради України;

5) підтверджуються напрацьовані українськими та зарубіжними вченими шляхи розвитку конституційної політики в сфері е-демократії, а саме: поширення інноваційних платформ для розширення участі громадськості в політико-правовому процесі; активізація публічних дискусій та обговорення в правовому й політичному просторі широкого кола питань взаємодії держави й громадянського суспільства; інсталяція електронної форми законодавчих ініціатив; підвищення рівня технічної й електронної освіченості громадян шляхом оволодіння електронними механізмами е-демократії; реалізація заходів щодо впровадження забезпечення захисту механізму електронного урядування від зовнішнього впливу.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Перспективними шляхами подальшої дигіталізації законодавчої влади в Україні можуть вважатися, зокрема, такі: забезпечення раціональної та системної дигіталізації законодавчого процесу від початку до кінця; процедурно-правове забезпечення впровадження форм парламентської роботи в дистанційному режимі (режим відеоконференцій) у роботу парламенту та його органів; формування чіткої правової бази для розширення участі громадськості в законодавчому процесі; активізація онлайн-обговорень законопроектів та пошук механізмів для реалізації народних законотворчих ініціатив; упровадження електронної форми фіксації, узагальнення таких ініціатив та роботи з ними; розширення формату консультативної взаємодії парламенту та його органів з іншими органами публічної влади, а також із суб'єктами громадянського суспільства, фізичними й юридичними особами; реалізація низки послідовних заходів з посилення інституційної спроможності Апарату Верховної Ради України у сфері впровадження дигіталізації в роботу парламенту, його органів та народних депутатів України.

Потребує розробки реалістичної та дієвої процедури залучення громадян, наукового співтовариства й експертних структур органів виконавчої та судової влади до законотворчого процесу; завершення переведення всього законодавчого процесу в цифровий формат; забезпечення правової бази для верифікації результатів волевиявлення депутатського корпусу в умовах дистанційної форми пленарних засідань парламенту та його органів; посилення інституційної спроможності Апарату Верховної Ради України у сфері впровадження дигіталізації в роботу парламенту, його органів та народних депутатів України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Струтинська І. В. Цифрова трансформація як імператив інноваційного розвитку бізнес-структур : дис. ... д-ра юрид. наук : 08.00.04 / Терноп. нац. технічн. ун-т ім. Івана Пулюя ; Запоріж. нац. ун-т. Тернопіль ; Запоріжжя, 2020. 487 с.
- [2] Siaroff A. Varieties of Parliamentarianism in the Advanced Industrial Democracies. *International Political Science Review*. 2003. Vol. 24. Iss. 4. P. 445–464. DOI: <https://doi.org/10.1177/01925121030244003>.
- [3] Brennan G., Hamlin A. Rationalising Parliamentary Systems. *Australian Journal of Political Science*. 1993. Vol. 28. Iss. 3. P. 443–457. DOI: <https://doi.org/10.1080/00323269308402253>.
- [4] Jakubiak Ł. Formulas of cohabitation in rationalised parliamentary systems of government. The cases of France and Poland. *Journal of comparative politics*. 2018. Vol. 1. P. 51–65.
- [5] Ломжець Ю. В. Інститут парламентаризму в сучасній Україні: становлення та динаміка : дис. ... канд. юрид. наук : 23.00.02. Одеса, 2011.
- [6] Савчин М. В. Порівняльне конституційне право. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 328 с.
- [7] Кормич Л. І., Кормич А. І. Вдосконалення публічного управління в Україні в контексті діджиталізації: теоретичний аспект. *Актуальні проблеми політики*. 2022. Вип. 69. С. 5–12. DOI: <https://doi.org/10.32837/app.v0i69.1295>.
- [8] Selinger W. Ideas in Context. *Parliamentarism: From Burke to Weber*. Cambridge University Press, 2019. 246 p.
- [9] Бентам І. Тактика законодавчих зібрань. 1907. 186 с.
- [10] Міл Дж. Про свободу / пер. з англ. Є. Мірошніченко, В. Єрмоленко, В. Триліс. Київ : Основи, 2001. 463 с.
- [11] Pitkin H. F. The Concept of Representation. Berkeley, CA : University of California Press, 1967. 323 p.
- [12] Beume von, K. Parliamentary Democracy: Democratization, Destabilization, Reconsolidation, 1789–1989. Basingstoke : Palgrave MacMillan, 2000. 256 p.
- [13] Барікова А. В Україні запущено електронний парламент. URL: <https://pravo.org.ua/v-ukrayini-zapushheno-elektronnyj-parlament> (дата звернення: 15.08.2024).
- [14] Електронний парламент України: досвід створення / за заг. ред. С. О. Довгого. Київ : Логос, 2015. 452 с.
- [15] Дорогих С. О. Напрями розвитку системи «електронного парламенту» в Україні. *Інформація і право*. 2017. № 1 (20). С. 68–73. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2017.1\(20\).272991](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2017.1(20).272991).
- [16] Зайчук В. О. Завдання зі створення електронного парламенту в Україні. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/11478.html> (дата звернення: 15.08.2024).
- [17] Корж І. Ф. Розвиток електронного парламентаризму як ознака подальшої демократизації держави. *Інформація і право*. 2018. № 3 (26). С. 56–67.

- [18] Міхровська М. С. Електронний парламент, електронний уряд, електронний суд та електронна демократія як складові електронної держави. *Збірник наукових праць ЛОГОС*. 2021. № 1(27). С. 81–82. DOI: <https://doi.org/10.36074/logos-26.11.2021.v1.27>.
- [19] Чукут С. А. Впровадження електронного парламенту в Україні в контексті сучасних світових тенденцій. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*. 2016. № 1 (53). С. 133–137.
- [20] Murphy, J. *Parliaments and Crisis: Challenges and Innovations*. Parliamentary Primer 1. Stockholm, 2020. DOI: <https://doi.org/10.31752/idea.2020.22>.
- [21] Срофеев М. І. Співвідношення правових режимів надзвичайного стану та зони надзвичайної екологічної ситуації. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2018. № 1(81). С. 176–182.
- [22] Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 15.08.2024).
- [23] Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до статей 76 та 77 Конституції України (щодо зменшення конституційного складу Верховної Ради України та закріплення пропорційної виборчої системи) (реєстр. № 1017) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 16.12.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008v710-19> (дата звернення: 15.08.2024).
- [24] Про затвердження Стратегії електронного парламентаризму на 2018–2020 роки : розпорядження Голови Верхов. Ради України від 05.07.2018 № 278. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/278/18-%D1%80%D0%B3#Text> (дата звернення: 15.08.2024).
- [25] Ющенко О. О. Конституційно-правові засади участі громадян у законодавчому процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Ужгород. нац. ун-т. Ужгород, 2016.
- [26] Карипов В. К. Інформатизація і цифровізація правотворчої діяльності в Киргизькій Республіці. *Бюлетень науки і практики*. 2020. Т. 6. № 8. С. 210–215. DOI: <https://doi.org/10.33619/2414-2948/57/21>.
- [27] Про структуру апарату Верховної Ради України : постанова Верхов. Ради України від 20.04.2000 № 1678-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-14#Text> (дата звернення: 15.08.2024).
- [28] Про затвердження Програми інформатизації законотворчого процесу у Верховній Раді України на 2012–2017 роки : постанова Верхов. Ради України від 05.07.2012 № 5096-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5096-VI#Text> (дата звернення: 15.08.2024).
- [29] Положення про вебресурси Верховної Ради України : затв. розпорядженням Голови Верхов. Ради України від 19.05.2015 № 699. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/699/15-%D1%80%D0%B3#n12> (дата звернення: 15.08.2024).
- [30] Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції : Закон України від 02.07.2015 № 577-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/577-19#Text> (дата звернення: 15.08.2024).
- [31] Про деякі заходи щодо забезпечення відкритості процесу роботи Верховної Ради України, її органів, народних депутатів України та Апарату Верховної Ради України : розпорядження Голови Верхов. Ради України від 05.02.2016 № 47. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/16-%D1%80%D0%B3#Text> (дата звернення: 15.08.2024).

- [32] Про заходи з реалізації рекомендацій щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України : постанова Верхов. Ради України від 17.03.2016 № 1035-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1035-19#Text> (дата звернення: 15.08.2024).
- [33] Нижник А. І. Сучасні тенденції організаційно-правового та інноваційного забезпечення парламентського контролю в Україні. *Інформація і право*. 2021. № 4(39). С. 222–232. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.4\(39\).249365](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.4(39).249365) (дата звернення:).
- [34] Про деякі питання організації роботи Верховної Ради України дев'ятого скликання під час проведення восьмої сесії в умовах дії воєнного стану : постанова Верхов. Ради України від 06.09.2022 № 2558-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-IX#Text> (дата звернення: 15.08.2024).
- [35] Проект Закону про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України щодо проведення дистанційних засідань Верховної Ради України від 08.03.2022 № 7129. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39176> (дата звернення: 15.08.2024).
- [36] Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення частин другої і третьої статті 84 та частин другої і четвертої статті 94 Конституції України (справа щодо порядку голосування та повторного розгляду законів Верховною Радою України) від 07.07.1998 № 11-рп/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-98#Text> (дата звернення: 15.08.2024).
- [37] Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень частини четвертої статті 94 Конституції України від 09.10.2007 № 7-рп/2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0a7p710-07#Text> (дата звернення: 15.08.2024)..
- [38] Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засади державної мовної політики» від 28.02.2018 № 2-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-18#Text> (дата звернення: 15.08.2024).
- [39] Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статей 75, 82, 84, 91, 104 Конституції України (щодо повноважності Верховної Ради України) від 17.10.2002 № 17-рп/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-02#Text> (дата звернення: 15.08.2024).

REFERENCES

- [1] Strutynska, I. V. (2020). *Digital transformation as an imperative for innovative development of business structures* (Doctoral dissertation, Ternopil Ivan Puluj National Technical University, Ternopil, Ukraine, Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine).
- [2] Siaroff, A. (2003). Varieties of Parliamentarianism in the Advanced Industrial Democracies. *International Political Science Review. Revue internationale de science politique*, 24(4), 445–464. Retrieved from <https://doi.org/10.1177/01925121030244003>.
- [3] Brennan, G., & Hamlin, A. (1993). Rationalising Parliamentary Systems. *Australian Journal of Political Science*, 28(3), 443–457. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/00323269308402253>.
- [4] Jakubiak, Ł. (2018). Formulas of cohabitation in rationalised parliamentary systems of government. The cases of France and Poland. *Journal of comparative politics*, 1, 51–65.

- [5] Lomzhets, Yu.V. (2011). *Institute of Parliamentarism in Modern Ukraine: Formation and Dynamics* (Candidate dissertation, The State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky», Odesa, Ukraine).
- [6] Savchyn, M. V. (2019). *Comparative Constitutional Law* (pp. 262–263). Kyiv: Yurinkom Inter.
- [7] Kormych, L. I., & Kormych, A. I. (2022). Improvement of public administration in Ukraine in the context of digitalization: theoretical aspect. *Actual Problems of Politics*, 69, 5–12. Retrieved from <https://doi.org/10.32837/app.v0i69.i295>.
- [8] Selinger, W. (2019). Ideas in Context. In: *Parliamentarism: From Burke to Weber*. Cambridge University Press.
- [9] Bentam, Y. (1907). *Legislative Assembly Tactics*.
- [10] Mill, J. S. (2001). *About freedom* (Ye. Miroshnychenko, V. Yermolenko, & V. Trylis, Trans.). Kyiv: Osnovy.
- [11] Pitkin, H. F. (1967). *The Concept of Representation*. Berkeley, CA: University of California Press.
- [12] Beyme von, K. (2000). *Parliamentary Democracy: Democratization, Destabilization, Reconsolidation, 1789–1989*. Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- [13] Barikova, A. *Ukraine launches e-parliament*. Retrieved from: <https://pravo.org.ua/v-ukrayini-zapushheno-elektronnyj-parlament>.
- [14] Dovhyi, S. O. (Ed.). (2015). *Electronic Parliament of Ukraine: experience of creation*. Kyiv: Logos.
- [15] Dorohykh, S. O. (2017). Directions of development of the «e-parliament» system in Ukraine. *Information and Law*, 1(20), 68–73. Retrieved from [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2017.1\(20\).272991](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2017.1(20).272991).
- [16] Zaichuk, V. O. (2007, December 3). *The task of creating an electronic parliament in Ukraine*. Retrieved from <https://www.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/11478.html>.
- [17] Korzh, I. F. (2018). Development of e-parliamentarism as a sign of further democratization of the state. *Information and Law*, 3(26), 56–67.
- [18] Mikhrovska, M. S. (2021). Electronic parliament, electronic government, electronic court and electronic democracy as components of the electronic state. *Collection of scientific works АΙΟΓΟΣ*, 1(27), 81–82. Retrieved from <https://doi.org/10.36074/logos-26.11.2021.v1.27>.
- [19] Chukut, S. A. (2016). Introduction of e-parliament in Ukraine in the context of modern world trends. *State and Regions. Series: Public Administration*, 1(53), 133–137.
- [20] Murphy, J. (2020, May 11). Parliaments and Crisis: Challenges and Innovations. Parliamentary Primer 1. Retrieved from <https://doi.org/10.31752/idea.2020.22>.
- [21] Yerofeiev, M. I. (2018). Ratio of Legal Regimes of the State of Emergency and the Zone of Ecological Emergency. *Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko*, 1(81), 176–182.
- [22] Constitution of Ukraine: Law of Ukraine (1996, June). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
- [23] Opinion of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional appeal of the Verkhovna Rada of Ukraine on the provision of an opinion on the compliance of the bill amending Articles 76 and 77 of the Constitution of Ukraine (on reducing the constitutional composition of the Verkhovna Rada of Ukraine and fixing the proportional electoral system) (reg. No. 1017) requirements of Articles 157 and 158 of the Constitution of Ukraine (2019, December). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008v710-19>.

- [24] On Approval of the Electronic Parliamentarism Strategy for 2018–2020: Order of the Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine (2018, July). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/278/18-%D1%80%D0%B3#Text>.
- [25] Yushchenko, O. O. (2016). *Constitutional and legal principles of citizens' participation in the legislative process of Ukraine* (Candidate thesis, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine).
- [26] Karypov, B. K. (2020). Informatisation and digitalisation of law-making in the Kyrgyz Republic. *Bulletin of Science and Practice*, 6(8), 210–215. Retrieved from <https://doi.org/10.33619/2414-2948/57/21>.
- [27] On the structure of the apparatus of the Verkhovna Rada of Ukraine: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine (2000, April). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-14#Text>.
- [28] On approval of the Program of informatization of the legislative process in the Verkhovna Rada of Ukraine for 2012–2017: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine (2012, July). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5096-VI#Text>.
- [29] Regulations on web resources of the Verkhovna Rada of Ukraine: Order of the Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine (2015, May). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/699/15-%D1%80%D0%B3#n12>.
- [30] On amendments to the Law of Ukraine «On citizens' appeals» regarding electronic appeal and electronic petition: Law of Ukraine (2015, July). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/577-19#Text>.
- [31] On some measures to ensure the openness of the process of work of the Verkhovna Rada of Ukraine, its bodies, People's Deputies of Ukraine and the Apparatus of the Verkhovna Rada of Ukraine: Order of the Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine (2016, February). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/16-%D1%80%D0%B3#Text>.
- [32] On Measures to Implement Recommendations on Internal Reform and Enhance the Institutional Capacity of the Verkhovna Rada of Ukraine: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine (2016, March). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1035-19#Text>.
- [33] Nyzhnyk, A. I. (2021). Current trends in organizational, legal and innovative support of parliamentary control in Ukraine. *Information and law*, 4(39), 222–232. Retrieved from [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.4\(39\).249365](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.4(39).249365).
- [34] On Some Issues of Organization of Work of the Verkhovna Rada of Ukraine of the Ninth Convocation During the Eighth Session under Martial Law: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine (2022, September). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-IX#Text>.
- [35] On amendments to the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine on remote meetings of the Verkhovna Rada of Ukraine: Draft Law of Ukraine (2022, March). Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39176>.
- [36] Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of the President of Ukraine regarding the official interpretation of parts two and three of Article 84 and parts two and four of Article 94 of the Constitution of Ukraine (case on the procedure for voting and reconsideration of laws by the Verkhovna Rada of Ukraine) (1998, July). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-98#Text>.
- [37] Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of 51 People's Deputies of Ukraine on the official interpretation of the provisions of part

four of Article 94 of the Constitution of Ukraine (2007, October). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0a7p710-07#Text>.

- [38] Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of 57 People's Deputies of Ukraine on the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the Law of Ukraine «On the Principles of State Language Policy» (2018, February). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-18#Text>.
- [39] Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of 50 People's Deputies of Ukraine regarding the official interpretation of the provisions of Articles 75, 82, 84, 91, 104 of the Constitution of Ukraine (regarding the powers of the Verkhovna Rada of Ukraine) (2002, October). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-02#Text>.

Михайло Юрійович Бурдін

Доктор юридичних наук, професор

Проректор Харківського національного університету внутрішніх справ
61080, пр. Льва Ландау, 27, Харків, Україна

Mykhailo Y. Burdin

Doctor of Legal Science, Professor

Vice Rector of a Kharkiv National University of Internal Affairs
61080, 27 L. Landau Av., Kharkiv, Ukraine

Ігор Львович Невзоров

Кандидат юридичних наук, професор

Кафедра теорії та історії держави та права

Харківський національний університет внутрішніх справ
61080, пр. Льва Ландау, 27, Харків, Україна

Ihor L. Nevzorov

Candidate of Legal Sciences, Professor

Department of Theory and History of the State and Law

Kharkiv National University of Internal Affairs
61080, 27 L. Landau Av., Kharkiv, Ukraine

Ольга Миколаївна Сезонова

Кандидат юридичних наук

Начальник відділу організації освітнього процесу

Харківський національний університет внутрішніх справ
61080, пр. Льва Ландау, 27, Харків, Україна

Olga M. Sezonova

Candidate of Legal Sciences

Department of the Educational Process Organisation

Kharkiv National University of Internal Affairs

61080, 27 L. Landau Av., Kharkiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Бурдін М. Ю., Невзоров І. Л., Сезонова О. М. Дигіталізація законодавчої влади в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Т. 31. №4. С. 63–85.

Suggested Citation: Burdin, M. Y., Nevzorov, I. L., & Sezonova, O. M. (2024). Digitalization of the Legislative Authority in Ukraine. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 31(4), 63–85.

Стаття надійшла / Submitted: 16/10/2024

Доопрацьовано / Revised: 16/11/2024

Схвалено до друку / Accepted: 19/12/2024

Володимир Анатолійович Греченко

*Кафедра гуманітарних дисциплін та українознавства
Харківський національний університет внутрішніх справ
Харків, Україна*

Сергій Сергійович Бандурка

*Харківський національний університет внутрішніх справ
Харків, Україна*

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ У СЕРЕДИНІ 1960-Х РОКІВ: ДОСВІД, УРОКИ

Анотація. *Стаття присвячена дослідженню діяльності правоохоронних органів щодо протидії кримінальній злочинності в середині 1960-х років. У цей час відбулася зміна політичної влади в СРСР і йшли пошуки нової парадигми організації та діяльності органів внутрішніх справ. Слід відзначити, що рівень злочинності в середині 1960-х років залишався досить високим, хоча офіційно показники розкриття злочинів покращилися. Значною була кількість таких злочинів, як: тяжкі тілесні ушкодження; звалтування; крадіжки особистої власності; шахрайство; хуліганство. Міністерство охорони громадського порядку вживало заходи щодо покращення якості агентурно-оперативної роботи у сфері запобігання та розкриття кримінальних злочинів, переглядався агентурний апарат з метою заміни його більш працездатним; активізовано було боротьбу з притонуотриманням, проституцією та наркоманією. Водночас було встановлено численні факти порушень законності, що допускалися працівниками міліції при охороні та конвоюванні заарештованих. Було встановлено факти, коли окремі працівники міліції саджали громадян у камеру попереднього ув'язнення без будь-яких підстав та навпаки не вживали заходів до негайного затримання та ув'язнення до неї осіб, запідозрених у вчиненні злочинів. Мала місце незадовільна організація оглядів місць подій та невміле проведення початкових оперативно-розшукових і слідчих дій. У деяких лінійних органах міліції стосовно осіб, які постійно займалися бродяжництвом і не мали постійного місця проживання, нерідко обмежувалися лише оформленням приводів та офіційних попереджень, необґрунтовано звільняли їх і тим самим давали можливість продовжувати вести бродячий спосіб життя. Враховуючи, що ще багато злочинів скоєно раніше засудженими, було запроваджено такий вид обліку, як спостережну справу для вивчення поведінки осіб із раніше судимих, що виношували злочинні задуми. Проводилася робота зі зміцнення кадрів дільничних уповноважених та було організовано спеціальне навчання при райвідділах міліції щодо підвищення їх кваліфікації в оперативному аспекті.*

Ключові слова: *Україна, 1960-ті роки, міністерство охорони громадського порядку, міліція, протидія злочинності.*

Volodymyr A. Hrechenko

Department of Humanities and Ukrainian Studies
Kharkiv National University of Internal Affairs
Kharkiv, Ukraine

Sergii S. Bandurka

Kharkiv National University of Internal Affairs
Kharkiv, Ukraine

COMBATING CRIME IN UKRAINE IN THE MID-1960S: EXPERIENCE, LESSONS

Abstract. *The article is devoted to the study of the activities of law enforcement agencies in combating criminal crime in the mid-1960s. At that time, there was a change of political power in the USSR and the search for a new paradigm of the organization and activity of internal affairs bodies was underway. It should be noted that the level of crime in the mid-1960s remained quite high, although officially the indicators of solving crimes improved. There was a significant number of such crimes as: serious bodily injury; rape; theft of personal property; fraud; hooliganism. The Ministry of Public Order Protection took measures to improve the quality of agent-operational work in the field of prevention and detection of criminal crimes, the agent apparatus was reviewed with the aim of replacing it with a more efficient one; the fight against brothels, prostitution and drug addiction was intensified. At the same time, numerous facts of legal violations committed by police officers during the guarding and escorting of the arrested were established. The facts were established when individual police officers put citizens in a pre-trial detention cell without any grounds and, on the contrary, did not take measures to immediately detain and incarcerate persons suspected of committing crimes. There was an unsatisfactory organization of inspections of the places of events and inept conduct of the initial operational search and investigative actions. In some line police bodies, in relation to persons who were constantly engaged in vagrancy and did not have a permanent place of residence, they were often limited to issuing pretexts and official warnings, unreasonably dismissing them and thereby giving them the opportunity to continue to lead a vagrant lifestyle. Taking into account that many more crimes were committed by previously convicted persons, this type of record was introduced as an observational case to study the behavior of persons with previous convictions who harbored criminal intentions. Work was carried out to strengthen the personnel of precinct commissioners, and special training was organized at district police departments to improve their qualifications in the operational aspect.*

Keywords: *Ukraine, the 1960s, the Ministry of Public Order Protection, the police, crime prevention.*

ВСТУП

Наразі наша держава переживає найбільший військовий конфлікт в своїй історії, викликаний неспровокованою агресією Росії. Держава не тільки веде збройну боротьбу із зовнішнім ворогом на фронті, але й одночасно прагне забезпечити

безпеку своїх громадян від кримінальних посягань на всій контрольованій території. І тут у нагоді може стати історичний досвід протидії злочинності минулих років, який, зрозуміло, треба зважувати із урахуванням реалій сьогодення. Певний досвід протистояння злочинності було накопичено в 1960-ті роки. Цей досвід має як позитивні, так і негативні аспекти, його уроки можуть бути використані й сьогодні. Ця тема ще не знайшла своєї достатньої розробки в історико-правовій літературі, хоча деякі її аспекти знайшли своє висвітлення в роботах О. М. Бандурки [1], В. А. Греченка [2], А. П. Чернеги [3], зарубіжних авторів О. Семухіної та М. Рейнольдса [4], Брайана ла Пьера [5].

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Одним із найважливіших принципів методології, на який спиралися автори, був *історизм*. Застосування історизму починалося з *принципу* історизму й переходило в *метод* історизму. Застосування принципу історизму дозволило розглянути всі історичні факти, явища й події відповідно до конкретно-історичних обставин в їх взаємозв'язку й взаємообумовленості. Всі історичні явища вивчалися в розвитку: як виникли, які етапи пройшли, чим в кінцевому рахунку стали. Події чи особи, їх діяльність не розглядалися водночас чи абстрактно, поза часовими вимірами. Застосування принципу історизму було важливим ще й тому, що він не обмежується констатацією минулого, а передбачає цілісний синтез минулого, сьогодення й майбутнього як атрибутів людського буття в їх динаміці. З позиції цього принципу правове явище розглядалося не тільки як таке, що змінюється, а й як частина людської історії, культури, результат свідомої, цілеспрямованої діяльності людини. Втілення в життя принципу історизму в пізнанні правових явищ передбачало насамперед погляд на предмет дослідження, що цікавить нас на даний момент з позиції його змін у часі в ході розвитку історії радянського суспільства. Історія в цьому випадку розумілася нами як постійне перетворення майбутнього на теперішнє й теперішнього на минуле в результаті людської діяльності.

Діяльнісний підхід, який застосовувався авторами, передбачав аналіз історико-правових процесів та явищ через призму діяльності урядових організацій, органів охорони правопорядку, суспільства в цілому та окремих історичних особистостей. Діяльнісний підхід дав можливість виокремити ті фактори, що впливали на генезу та еволюцію конкретних напрямів діяльності міліції, та які чинники визначали їх ефективність і результативність.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

2.1. Стан протидії злочинності

У 1964 році слідчими органів МОГП та оперативним складом міліції республіки по лінії карного розшуку було порушено 33 082 кримінальних справ. За перший квартал 1965 року відповідно 6 700, у тому числі про розбійні напади – 120, гра-

бежі – 343, крадіжки державного та особистого майна – 3.070, про хуліганство – 2.256, про дорожньо-транспортні пригоди – 911 [6].

Досить цікавий, багато в чому типовий матеріал для аналізу криміногенної ситуації в містах республіки дають дані по м. Львову за 1965 рік. Так, у цей рік на території міста не було допущено жодного умисного вбивства, а два замаху на вбивство було розкрито в день їх скоєння. Знизилися такі злочини, як крадіжки із державних об'єктів на 30%, у тому числі з магазинів, складів та баз на 37%. Зменшилася злочинність і серед неповнолітніх на 8,4%. За перше півріччя 1965 року у місті було зареєстровано 531 кримінальний злочин, розкрито – 512, у тому числі особливо небезпечних злочинів було зареєстровано – 328, розкрито – 311. Розкриття кримінальних злочинів становило: загальне – 96,4% у тому числі особливо небезпечних – 94,8% [7].

Управління міліції м. Львова розкрило в Ленінському РВМ серйозні недоліки в агентурно-оперативній роботі. Так, на 1 січня 1965 року агентурний апарат становив 82 особи, після ретельного вивчення особистих і робочих справ агентів, і навіть після здійснення з кожним із них зустрічей, – 21 особу з агентурної мережі було виключено, як баласт, по непрацездатності, за віком тощо, бо метою агентурної розробки в цей час стала молодь. Так, групою працівників апарату разом із оперпрацівниками цього РВМ було здійснено вербування 11 осіб агентів, ця робота продовжувалась і далі [7].

Разом з тим у цій роботі мали місце й суттєві недоліки. Так, було допущено зростання загальної злочинності на 91 випадок або на 20,7%, у тому числі особливо небезпечних – на 16 випадків або на 5,1%. Зростання злочинності відбулося переважно за рахунок таких злочинів, як тяжкі тілесні ушкодження – на 8 випадків чи в 1,7 рази; звалтування – на 5 випадків або на 55,5%; крадіжок особистої власності – на 88 випадків чи 86,5%, зокрема з квартир на 12 випадків чи 46%; шахрайства на 21 випадок чи в 1,9 рази; хуліганства на 28 випадків чи 42,4% [7].

Зростання кишенькових крадіжок і хуліганських проявів пояснювалося лише посиленням роботи органів міліції по боротьбі зі зазначеними злочинами, а зростання квартирних крадіжок – слабкістю агентурного апарату карного розшуку, внаслідок чого не змогли вчасно запобігти скоєним крадіжкам.

За перше півріччя 1965 року за вчинені злочини було притягнуто до кримінальної відповідальності 320 осіб, у тому числі раніше засуджених – 105 або 32,8% до загальної кількості залучених; молодь до 25 років – 174 або 54,3%, неповнолітніх – 64 або 20%. Злочини вчинили: раніше засуджені – 158 або 30,8% до розкритих, неповнолітні – 68 (12,3%), і якщо враховувати їх участь у злочинах разом із дорослими, то відсоток становитиме 19,1%; особи, які перебували в стані сп'яніння – 139 (27,1%); на вулицях та інших громадських місцях – 153 або 29,8% до розкритих [7].

З метою недопущення подібних недоліків і покращення якості агентурно-оперативної роботи щодо запобігання та розкриття кримінальних злочинів міліцією Львова почали здійснюватися такі заходи:

- переглядався агентурний апарат з метою заміни його більш працездатним;
- переглядалися оперативні обліки з метою більш повного взяття на облік кримінально-злочинного елемента й, особливо, раніше судимих осіб, і якнайшвидшого вивчення їх способу життя, повсякденного спостереження за їх поведінкою через дільничних уповноважених та агентуру;
- для покращення боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх було створено групу при Відділі карного розшуку (ВКР) Управління міліції (УМ) м. Львова, якою складено план заходів із залученням до цієї роботи широкого загалу;
- на раніше судимих осіб було створено при ВКР УМ м. Львова картотеку допоміжного обліку, що надало можливість більш конкретної їх розробки та спостереження за їх поведінкою;
- активізовано боротьбу з притонуотриманням, проституцією та наркоманією, розроблено заходи з цього питання;
- для більш ретельного відпрацювання затриманих за вчинені злочини осіб з Управління міліції м. Львова було виділено спеціально оперпрацівника. Його завдання полягало у виявленні зв'язків затриманих на волі з подальшою їх розробкою, а також установлення через затриманих осіб, які залишилися на волі, але вчиняють злочини та розкриття злочинів;
- спільно з керівництвом відділу служби Управління міліції було переглянуто роботу зовнішньої служби, особливо у вечірній та нічний час;
- з метою недопущення викрадень мотоциклів та автотранспорту спільно з ДАІ УМ м. Львова було розроблено низку практичних заходів із цього питання;
- було активізовано роботу щодо розкриття злочинів минулих років, а також розшуку злочинців і дезертирів Радянської армії [7].

Слід відзначити, що зазначені заходи, намічені керівництвом міліції м. Львова, були достатньо продуманими, конкретними та такими, що охоплювали різні напрями протидії злочинності.

У зв'язку з тим, що рівень крадіжок із державних і громадських об'єктів залишався достатньо високим 9 квітня 1966 року Міністерство охорони громадського порядку (МОГП) УРСР спрямувало місцевим органам міліції вказівку «Про заходи щодо попередження та розкриття крадіжок». Зокрема у ній відзначалося, що проведені перевірки показують, що органи міліції республіки в 1965 році дещо активніше проводили заходи щодо запобігання та розкриття крадіжок із державних і громадських об'єктів, унаслідок чого їх кількість порівняно з 1964 роком скоротилася на 13,8%, а крадіжки з баз, складів, скринь і магазинів зменшилися на 15,2%. Значне зниження крадіжок державної та громадської власності відзначалось у Волинській області – на 64,4%, Закарпатській – на 62,2%, Херсонській – на 55,2%, Дніпропетровській – на 47,1%, Кіровоградській – на 35,0%, Одеській –

на 34,3%, Донецькій – на 10,8%, на Південній залізниці – на 63,6%, на Одесько-Кишинівській – більш ніж удвічі. Зниження кількості крадіжок державної та громадської власності в цих та деяких інших областях стало можливим унаслідок того, що працівники органів міліції разом із іншими службами правильно проводили запобіжно-профілактичні заходи, швидко реагували на сигнали про підготовлювані та вчинені крадіжки й організували їх розкриття за гарячими слідами, що давало можливість своєчасно затримувати злочинців та запобігати вчиненню ними нових крадіжок.

МОГП указувало на необхідність активно використовувати в роботі щодо запобігання та розкриття крадіжок державної та громадської власності можливості агентури. З цією метою звернути її увагу на виявлення осіб, особливо з-поміж раніше судимих за вчинення крадіжок, схильних до цих злочинів, місць, де збирався злочинський елемент збувачів краденого. Таких осіб активно розробляти з метою викриття їх у вчинених злочинах; ширше використовувати в боротьбі з крадіжками засоби криміналістики і, зокрема, «хімічні пастки».¹ Вимагалось також забезпечити процесуальне оформлення начальниками органів міліції та карного розшуку встановлення «хімічних пасток» на кожному об'єкті, фіксувати в протоколах огляду місць пригод факти пошкодження «хімічних пасток» злочинцями, допит потерпілих або свідків із числа працівників об'єкта, де була встановлена «пастка», про обставини встановлення та пошкодження, залучення до справ акта застосування хімічної речовини та зразка використаної речовини й призначення судово-хімічної експертизи; приписувалось також припинити практику необґрунтованих відмов у порушенні кримінальних справ за заявами громадян та організацій про вчинені злочини. Недбайливих працівників міліції, які не вжили вчасно заходів щодо розшуку злочинців по «гарячих» слідах, вимагалось суворо карати [8].

2.2 Недоліки в роботі міліції при здійсненні протидії злочинності

Прокуратура УРСР звернула увагу керівництва МОГП республіки на численні факти порушення законності, допущені працівниками міліції при охороні й конвоюванні арештованих. Про це йшлося в Поданні першої заступниці прокурора УРСР К. І. Згурської від 30.09.1965. Зокрема, підкреслювалося, що в 1965 році було встановлено численні факти порушень законності, що допускаються працівниками міліції при охороні та конвоюванні заарештованих. Перевірка законності утримання громадян у камерах попереднього ув'язнення та розслідування кон-

¹ Споряджені (оброблені) спеціальними хімічними речовинами (фарбуючими, люмінесцентними або запаховими) пристрої, закамуються під різні предмети, або потай установлені всередині об'єкта охорони, або поряд із ним для перенесення СХВ на тіло та одяг особи, яка вчинила несанкціоноване проникнення. Хімпастка є пасивним засобом охорони. При спробі несанкціоновано проникнути на об'єкт охорони, або взяти споряджений предмет відбувається спрацювання пристрою на тіло, одяг порушника рясно забарвлюється СХВ. Одночасно можливі варіанти з поначо звукового та/або димового сигналу.

кретних справ показало, що в багатьох органах міліції вкрай незадовільно велася охорона та спостереження за поведінкою заарештованих, які утримувалися під вартою. Внаслідок цього заарештовані грубо порушували режим свого утримання, підпилювали ґрати вікон, розбирали підлогу, влаштували для проходу ями, а згодом організовували втечі. Так, у ніч на 15 вересня 1965 року з КПУ Комунальського МВМ Луганської області шляхом пролому стелі гаком від опалювальної батареї здійснили втечу: А. В. Куркін (судимий 5 разів, засуджений за крадіжку та втечу до 12 років позбавлення волі), О. І. Зубко (арештований за зґвалтування) та Н. Г. Полунін (арештований за розкрадання). Як було встановлено розслідуванням, Куркін мав намір втекти з метою вбивства голови Кримського обласного суду Панченка та народного судді Красноперекопського району Остапенка.

Також почастишали випадки самогубств громадян, які утримувалися під вартою. Під час розслідування справ, порушених за цими фактами, було встановлено, що в низці випадків самогубці при виконанні своїх намірів скористалися предметами та речами, які мали бути вилучені під час поселення їх у місцях ув'язнення працівниками міліції. Особи, які несли службу з охорони КПУ не забезпечували постійне спостереження за поведінкою заарештованих, не реагували на сигнали та заяви інших співкамерників про наміри таких осіб вчинити самогубство. Так, заарештований за скоєння великого розкрадання Ш. Х. Лернер Коцюбинському та іншим ув'язненим висловлював свої наміри про самогубство. Інспектор Могилів-Подільського РВМ Вінницької області Резнюк і черговий по КПУ Смотрук не перевірили ці дані та не вжили заходів до посилення спостереження за поведінкою Лернера, що перебував у КПУ. 10 травня 1965 року Лернер у камері на нарах із знятого з себе одягу зробив макет людини і виставивши її перед собою, повісився, прив'язавши скручену з білизни мотузку до ґрат вікна.

Було встановлено факти, коли окремі працівники міліції саджали громадян у КПУ без будь-яких підстав та навпаки не вживали заходів до негайного затримання та ув'язнення в КПУ осіб, запідозрених у вчиненні злочинів. Наприклад, черговий Березовського РВМ Одеської області Шабаєв утримував у КПУ і залишив без спостереження Г. А. Аркушенка, який перебував у п'яному стані й не вчинив жодного злочину. Аркушенку належало надати медичну допомогу, але цього не було зроблено й він 2 лютого 1965 року помер у КПУ.

Окремі працівники міліції допускали й інші факти порушення правил, визначених Статутом з охорони, утримання та конвоювання заарештованих, затриманих. У низці місць заарештовані утримувалися в необладнаних приміщеннях, доставлялися до камер слідчих без належної охорони, не вживалися заходи щодо забезпечення безпеки під час конвоювання на шляху утримування, під час прогулянок. І в цих випадках відсутність пильності призводила до тяжких наслідків.

Так, 28 серпня 1965 року під час конвоювання до Борщівського РВМ Тернопільської області міліціонером М. І. Кугаївським з автомашини вистрибнув за-

триманий Лук'ячук, який від отриманих поранень помер. 5 січня 1965 року на станції Помічна Одеської залізниці під час конвоювання, затриманий за крадіжку О. М. Кірпа кинувся під колеса товарного поїзда, що проходив поряд, і був смертельно травмований.

За поданнями прокурорів начальники УОГП областей покарали працівників, які допустили порушення. Водночас наявність таких серйозних фактів втечі з КПУ особливо небезпечних злочинців та інші порушення, пов'язані з охороною та конвоюванням заарештованих, свідчили про те, що начальники УОГП областей не вживали всіх заходів до неухильного виконання правил, визначених у Статуті служби міліції з охорони, утримання та конвоювання заарештованих, затриманих [9].

Цей період діяльності міліції характеризувався також наявністю значної кількості недоліків у її роботі щодо здійснення приводів і офіційного попередження правопорушників. Так, у м. Шахтарську Донецької області було багато осіб, які систематично допускали порушення громадського порядку та інші правопорушення, за що вони затримувалися дружинниками, патрулями та постовими. Незважаючи на це міськвідділ міліції за 8 місяців дії Указу Президії Верховної Ради СРСР від 26.07.1966 не здійснив жодного офіційного приводу з метою попередження. Таке саме становище було в лінійних органах міліції на станціях Червоноармійська, Слов'янськ, Донецьк, Ясинувата Донецької залізниці. Погано ця робота проводилася в Добропільському, Костянтинівському та Олександрівському районах Донецької області, а також у Сумському, Ямпільському, Лебединському, Краснопільському, Глухівському, Велико-Писарівському районах Сумської області та ін.

У Полтавському РВМ до січня 1967 року не було здійснено жодного приводу та офіційного попередження, хоча до райвідділу надходили заяви про антигромадську поведінку окремих осіб, ці заяви перевірялися, порушники викликалися до райвідділу міліції, де їх попереджали про неприпустимість антигромадського порядку. Однак листки приводів не склалися, зроблені попередження не реєструвалися й відповідно до інструкції не оформлялися.

Мали місце непоодинокі факти, коли привід та офіційне попередження здійснювалося без достатньої на те підстави. Матеріали про правопорушення, які надходили до органів міліції не перевірялися. Внаслідок цього приводу та офіційного попередження зазнавали особи, які вперше або випадково допустили незначні правопорушення, а також особи, які вчинили злісні правопорушення, які тягнуть за собою кримінальне покарання. Так, у Жовтневому РВМ м. Полтави було зроблено попередження В. П. Слюсарю за те, що він 11 лютого 1967 року, перебуваючи в чебуречній курилці, хоча жодних матеріалів, що свідчать про систематичні правопорушення з боку Слюсаря, райвідділ не мав. Лінійним відділом міліції ст. Херсон Одесько-Кишинівської залізниці було зроблено попередження оглядачеві вагонів А. Є. Карпову та робітнику автобази Г. М. Філіну за порушення трудової дисципліни.

У деяких лінійних органах міліції стосовно осіб, які постійно займалися бродяжництвом і не мали постійного місця проживання, нерідко обмежувалися лише оформленням приводів та офіційних попереджень, необґрунтовано звільняли їх і тим самим давали можливість продовжувати вести бродячий спосіб життя. Багато таких фактів було виявлено в лінійних органах міліції ст. Одеса-Головна Одесько-Кишинівської залізниці та ст. Микитівка Донецької залізниці.

Серйозним недоліком у роботі низки органів міліції було те, що абсолютно не застосовувалися приводи та офіційні попередження до осіб, засуджених судами до заходів кримінального покарання без позбавлення волі. Як правило, такі особи до органів міліції не викликалися, бесіди з ними не проводилися, листки приводів не оформлювалися та офіційні застереження їм не робилися.

Порушуючи встановлений порядок, окремі органи міліції не здійснювали перевірку осіб, на яких надійшли повідомлення про антигромадську поведінку, за картотеками листків приводів, притягнених за дрібне хуліганство та за іншими оперативними обліками. Унаслідок цього нерідко на одну й ту саму особу при повторному порушенні громадського порядку складалися нові листки приводів.

З метою забезпечення виховного впливу офіційного попередження інструкція передбачала, що його здійснюють начальник органу міліції, його заступники, начальники відділень міськрайорганів міліції. Однак цієї вимоги не скрізь дотримувалися. Із 47 приводів, зареєстрованих у Білопільському РВМ Сумської області, у 43 випадках офіційні попередження здійснювали дільничні вповноважені. Аналогічний стан був у органах міліції Донецької області на Одесько-Кишинівській залізниці. В органах міліції Полтавської області у листках приводів, складених на неповнолітніх були відсутні відмітки про виклик неповнолітнього та здійснення офіційного попередження в присутності батьків або осіб, які їх замінують.

У зв'язку з цим заступник міністра охорони громадського порядку УРСР комісар міліції 3 рангу І. Д. Бондаренко¹ 6 серпня 1967 року спрямував начальникам управлінь охорони громадського порядку виконкомів обласних і Київської міської рад депутатів трудящих УРСР, начальникам управлінь міліції на Південно-Західній залізниці, дорожніх, водних і лінійних відділів і відділень міліції, начальникам управлінь і відділів міліції, виконкомів міських і районних рад депутатів трудящих УРСР Вказівку про недоліки в роботі органів міліції щодо здійснення приводів і офіційного попередження правопорушників. Так, МОГП Української РСР пропонувало: «Начальникам УОГП, УМ на Південно-Західній залізниці, дорожніх і водних відділів міліції ретельно перевірити роботу щодо застосування

¹ Бондаренко Іван Данилович (1921–2012). В органах внутрішніх справ з 1942 року, учасник Другої світової війни. У 1955 році закінчив Вищу школу МВС СРСР. Протягом 1941–1956 років працював на керівних посадах в органах внутрішніх справ та державної безпеки Івано-Франківської області. З 1956 року – в Центральному апараті МВС – МОГП УРСР, начальник Управління міліції МОГП, заступник міністра охорони громадського порядку УРСР. 1975–1982 роки – начальник Управління внутрішніх справ виконкому Київської обласної ради. Генерал-лейтенант міліції (1973).

інструкції про порядок приводу, реєстрації й офіційного попередження в усіх органах міліції та вжити необхідних заходів для усунення наявних там недоліків». [10] Як бачимо, подібні недоліки були в багатьох підрозділах міліції, але вони були достатньо однотипними й торкалися таких питань: 1) деякі органи міліції не здійснили жодного офіційного приводу з метою попередження, хоча підстави для цього були; 2) мали місце непоодинокі факти, коли привід та офіційне попередження здійснювалося без достатньої на те підстави; 3) не застосовувалися приводи й офіційні попередження до осіб, засуджених судами до заходів кримінального покарання без позбавлення волі; 4) не виконувалася інструкція, що попередження здійснюють начальник органу міліції, його заступники, начальники відділень міськрайорганів міліції. Як вихід із цієї ситуації й панацею від недоліків МОГП пропонував чітко дотримуватися при винесенні попереджень правопорушникам відповідної інструкції, а місцевим органам міліції перевіряти її виконання.

2.3. Підсумки боротьби зі злочинністю та завдання щодо її поліпшення

Узагальнюючі дані щодо стану протидії злочинності в Українській РСР та досягнень і недоліків у цій роботі за 1960 рік – початок 1967 року містилися у виступі міністра охорони громадського порядку УРСР І. Х. Головченка на Всесоюзній нараді-семінарі керівників органів МОГП СРСР, яка відбулася 27–31 березня 1967 року

Міністр відзначив, що в Українській республіці за останні шість років загальна кількість злочинів знизилася на 21,7%. Проте рівень злочинності залишався ще високим. Тодішній секретар ЦК КПУ Ф. Д. Овчаренко в своєму щоденнику записав, що в 1966 році в республіці було вчинено 120 тис. злочинів, а особливо небезпечних – більше 38 тис. Злочини, вчинені в нетверезому стані досягли 54% [11]. За даними міністра І. Х. Головченка, у 1966 році розкриття злочинів у республіці становило 98,9%, зокрема найтяжчих – 97,8%. За останні 5 років розкриття всіх злочинів підвищилося на 1,5%, а найбільш тяжких – на 2,5%. Помітно покращилося розкриття умисних убивств, згвалтувань, крадіжок державного та громадського майна. 260 міських, районних та лінійних органів міліції або 41% домоглися розкриття всіх учинених у 1966 році злочинів. Деяке покращення роботи з розкриття злочинів призвело до значного зниження залишку нерозкритих злочинів. Майже втричі знизився залишок нерозкритих, так званих старих злочинів [12]. Останні три роки МОГП УРСР при оцінці результатів роботи органів урахувало, перш за все, на скільки знизився залишок нерозкритих злочинів та вміння розкривати тяжкі злочини, а не відсоток розкриття. Втім органи міліції республіки ще не справлялися із завданням повного розкриття всіх злочинів. Залишок нерозкритих із них ще був великий.

Проте була подолана недооцінка агентурної роботи, яка з'явилася в органах після видання наказу МВС СРСР №0055 1959 року. Агентурний апарат органів

в Україні після виходу цього наказу було скорочено майже наполовину, різко знизилосся розкриття за даними агентів. Серед окремої частини оперативних працівників виникло зневажливе ставлення до агентури. МОГП було проведено роботу щодо зміцнення ослабленої негласної мережі, особливу увагу було приділено якості нових вербувань та підвищенню ролі й відповідальності керівного складу в роботі з агентурою. У роботі з набуття та розставлення агентів МОГП керувалося необхідністю проникнути в законспіровані ланки злочинних формувань, у місця концентрації кримінального елемента, збуту викраденого, щоб своєчасно отримати сигнали про злочинні наміри окремих осіб.

Разом з тим із 1962 року був відновлений інститут довірених осіб, із якими працювали як дільничні уповноважені, так і оперативні працівники карного розшуку і БРСВ.

Довірені особи широко використовувалися в оперативній роботі для виконання разових конкретних завдань, проведення заходів щодо підвищення ролі негласних сил у боротьбі зі злочинністю. За допомогою цього вдалося досягти деяких позитивних результатів. Так, у 1966 році за допомогою негласних можливостей було розкрито 22% вбивств, 26% зґвалтувань, 48% розбійних нападів, 41% пограбувань. Унаслідок активного використання агентури в комісійних, магазинах скупки, на речових ринках та інших місцях збуту викраденого вдалося розкрити 45% усіх крадіжок [12]. Поряд із посиленням агентурної роботи на волі було встановлено порядок негласної перевірки в КПУ осіб, підозрюваних у вчиненні тяжких злочинів. У практиці того часу багато осіб, які вчинили особливо тяжкі злочини, остаточно викривалися внаслідок негласної роботи в КПУ.

Недоліки в роботі були пов'язані передусім із фактами затримання осіб без достатніх підстав, згодом звільнених із КПУ за не підтвердженням підозр. Це відбувалося тому, що багато оперативних працівників міліції ще не володіли мистецтвом глибокої та кваліфікованої перевірки підозрюваних на волі. Деякі працівники під зміцненням агентурного апарату нерідко розуміли лише його кількісне збільшення.

Міністерство провело деякі заходи щодо підвищення ролі оперативних обліків у боротьбі зі злочинністю. Враховуючи, що ще багато злочинів скоєно раніше засудженими, було запроваджено такий вид обліку, як спостережну справу для вивчення поведінки осіб із раніше судимих, що виношували злочинні задуми. На проведеній науково-практичній конференції з викорінення рецидивної злочинності за участю вчених-юристів було вироблено й інші заходи боротьби з рецидивом, що дало нам можливість дещо призупинити зростання рецидивної злочинності.

Вивчаючи причини поганого розкриття, МОГП звернуло увагу на незадовільну організацію оглядів місць подій та невміле проведення початкових оперативно-розшукових та слідчих дій. Відбувалося це тому, що на місця пригод нерідко виїжджали працівники, які були недостатньо підготовлені. Тому міністр видав

спеціальний наказ, в якому було встановлено порядок проведення оглядів місць пригод та первинних дій щодо розкриття злочинів гарячими слідами. Було значно збільшено апарати криміналістичних досліджень; встановлено порядок обов'язкового виїзду експертів на місце пригод разом із працівниками карного розшуку та слідчими. Розкриття злочинів за допомогою науково-технічних засобів зросло з 18% у 1961 році до 27% у 1966 році [12].

Була проведена певна робота зі зміцнення кадрів дільничних уповноважених та організовано спеціальне навчання при райвідділах міліції щодо підвищення їх кваліфікації в оперативному аспекті. Перед ними було поставлене, як одне з головних завдань, – виявлення осіб, схильних до вчинення злочинів, на дільниці, що обслуговується, та обов'язкова участь у розкритті злочинів. Це дало змогу підвищити роль дільничних уповноважених у боротьбі зі злочинністю. І вони розкривали 31% злочинів, це вчетверо більше, ніж вони розкривали за 6 років до цього.

Як відзначав міністр «з моменту організації слідчих апаратів їх роль у розкритті злочинів стала неухильно підвищуватися». На початок 1967 року питома вага справ, що порушуються слідчими по республіці складала 60%.

Міністерством було визначено найбільш доцільні форми взаємодії слідчих та оперативних працівників, порядок проведення ними спільних заходів із метою успішного викриття злочинців. Слідчим було надано право знайомитися з оперативними матеріалами, які стосувалися розслідуваної ними кримінальної справи. У минулому вже були випадки, коли слідчі використовували оперативні дані як докази в справі, що нерідко призводило до тяжких наслідків. Тому МОГП спеціальними вказівками визначило, що слідчий знайомиться з цими матеріалами лише для особистого орієнтування. Докази ж збиралися та документувалися в установленому законом порядку.

У відшкодування завданих збитків у 1966 році в злочинців було вилучено й описано майна на суму 7 млн руб. За останні п'ять років вилучено 214 кг золота. У 1964 році в органах припинялася кожна четверта кримінальна справа. На початок 1967 року в органах республіки припинялося 12,4% порушених кримінальних справ, слідством і дізнанням припинялися справи, які не повинні були порушуватися [12].

ВИСНОВКИ

Слід відзначити, що рівень злочинності в середині 1960-х років залишався досить високим. Було допущено зростання загальної злочинності в тому числі особливо небезпечних. Зростання злочинності відбулося переважно рахунок таких злочинів, як тяжкі тілесні ушкодження, згвалтування, крадіжки особистої власності, шахрайство, хуліганство. Задля покращення якості агентурно-оперативної роботи щодо запобігання й розкриття кримінальних злочинів переглядався агентурний апарат з метою заміни його більш працездатним; активізовано боротьбу з при-

тоноутриманням, проституцією та наркоманією, розроблено заходи з цього питання. Разом з цим у цей час було встановлено численні факти порушень законності, що допускаються працівниками міліції при охороні та конвоюванні заарештованих. Було встановлено факти, коли окремі працівники міліції саджали громадян у КПУ без будь-яких підстав та навпаки не вживали заходів до негайного затримання й ув'язнення в КПУ осіб, запідозрених у вчиненні злочинів. Міністерство охорони громадського порядку вжило низку заходів щодо поліпшення роботи з протидії злочинності. Враховуючи, що ще багато злочинів скоєно раніше засудженими, було запроваджено такий вид обліку, як спостережну справу для вивчення поведінки осіб із раніше судимих, що виношували злочинні задуми. Мала місце незадовільна організація оглядів місць подій та невміле проведення початкових оперативно-розшукових і слідчих дій. Проводилася робота зі зміцнення кадрів дільничних уповноважених та організовано спеціальне навчання при райвідділах міліції щодо підвищення їх кваліфікації в оперативному аспекті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Бандурка О. М. Секретарі, наркоми, міністри внутрішніх справ України в 1917–2022 рр. Харків : Майдан, 2022. 544 с.
- [2] Греченко В. А. Діяльність органів внутрішніх справ України у боротьбі зі злочинністю на початку 1960-х років. *Formation of innovative potential of world science Formation of innovative potential of world science* : collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the VI International Scientific and Theoretical Conference, March 1, 2024. Tel Aviv, State of Israel: International Center of Scientific Research. P. 9–11.
- [3] Чернега А. П. Правове регулювання діяльності органів міліції Української РСР у 1956–1985 РР. : автореф. дис. ... канд. юрид. наук :12.00.01. Київ, 2008. 21 с.
- [4] Semukhina O. B., Reynolds K. M. Understanding the Modern Russian Police. Boca Raton, FL, CRC Press, Taylor and Francis Group, 2013. 337 p.
- [5] Brian La Pierre. Hooligans in Khushev's Russia: Defining, Policing, and Producing Deviance during the Thaw. Madison : University of Wisconsin Press, 2012. 290 p.
- [6] Галузевий державний архів Міністерства внутрішніх справ України. (ГДА МВС України). Ф. 31. Оп.1. Спр. 23. Арк. 114.
- [7] Галузевий державний архів Міністерства внутрішніх справ України. (ГДА МВС України). Ф. 25. Оп. 1. Спр. 70. Арк. 133.
- [8] Вказівка Міністерства охорони громадського порядку УРСР про заходи щодо попередження та розкриття крадіжок від 09.04.1966 р. *Михайленко П. П., Кондратьєв Я. Ю. Історія міліції України в документах та матеріалах : в 3-х т.* Київ : Генеза, 2000. Т. 3. С. 406.
- [9] Галузевий державний архів Міністерства внутрішніх справ України. (ГДА МВС України). Ф. 54. Оп. 1. Спр. 200. Арк. 195–200.
- [10] Про недоліки у роботі органів міліції щодо здійснення приводів і офіційного попередження правопорушників: вказівка заступника міністра охорони громадського порядку УРСР комісара міліції 3 рангу І. Бондаренка 6 серпня 1967 р. *Михайленко П. П., Кондратьєв Я. Ю. Історія міліції України в документах та матеріалах : в 3-х т.* Київ : Генеза, 2000. Т. 3. С. 294–295.

- [11] Овчаренко Ф. Д. Спогади. Київ : Оріяна, 2000. С. 228.
- [12] Виступ міністра охорони громадського порядку Української РСР І. Х. Головченка на Всесоюзній нараді-семінарі керівників органів Міністерства громадського порядку УРСР 27–31 березня 1967 р. *Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.)* / [М. Г. Вербенський, О. Н. Ярмиш, В. О. Криволапчук, Т. О. Проценко, В. В. Ткаченко, В. М. Чисніков, Т. А. Плуґатар, В. А. Довбня, О. В. Кожухар] ; за заг. ред. А. Б. Авакова. Київ, 2016. Т. 6. : Міністерство внутрішніх справ – Міністерство охорони громадського порядку Радянської України в період десталінізації та подальших реорганізацій (5 березня 1953 р. – грудень 1968 р.). Київ – Харків : Мачулін, 2016. С. 815.

REFERENCES

- [1] Bandurka, O. M. (2022). *Secretaries, People's Commissars, Ministers of Internal Affairs of Ukraine in 1917–2022*. Kharkiv: Maidan.
- [2] Grechenko, V. A. (2024). The activities of Ukrainian law enforcement agencies in combating crime in the early 1960s. *Formation of innovative potential of world science Formation of innovative potential of world science»: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the VI International Scientific and Theoretical Conference, March 1, 2024*. Tel Aviv, State of Israel: International Center of Scientific Research, 9–11.
- [3] Chernega, A. P. (2008.). Legal regulation of the activities of the police of the Ukrainian SSR in 1956–1985: Kyiv: Referat.
- [4] Semukhina, O. B. & Reynolds, K. M. (2013.). *Understanding the Modern Russian Police*. Boca Raton, FL, CRC Press, Taylor and Francis Group.
- [5] Brian, La Pierre. (2012). *Hooligans in Khushchev's Russia: Defining, Policing, and Producing Deviance during the Thaw*. Madison: University of Wisconsin Press.
- [6] Sectoral State Archive of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. C. 31. D. 1. F. 23. L. 114.
- [7] Sectoral State Archive of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. C. 25. D. 1. F. 70. L. 133.
- [8] Instruction of the Ministry of Public Order of the Ukrainian SSR on measures to prevent and detect thefts on April 9, 1966. (1997). *Mykhailenko P. P., Kondratiev Ya. Yu. History of the Ukrainian Police in Documents and Materials in 3 v*. Kyiv: Geneza, 3, 406.
- [9] Sectoral State Archive of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. C. 54. D. 1. F. 200. L. 195–200.
- [10] On the shortcomings in the work of the police in terms of providing pretexts and official warnings to offenders: instruction of the Deputy Minister of Public Order of the Ukrainian SSR, Police Commissioner of the 3rd rank I. Bondarenko, August 6, 1967. *Mykhailenko P. P., Kondratiev Ya. Yu. History of the Ukrainian Police in Documents and Materials in 3 v*. Kyiv: Geneza, 3, 294–295.
- [11] Ovcharenko, F. D. (2000). *Memories*. Kyiv: Oriana.
- [12] Speech by the Minister of Public Order of the Ukrainian SSR I. Kh. Golovchenko at the All-Union Conference-Seminar of Heads of Bodies of the Ministry of Public Order of the USSR, March 27–31. (2016). *Ministry of Internal Affairs of Ukraine: Events, Leaders, Documents and Materials (1917–2017)* [M. G. Verbensky, O. N. Yarmysh, V. O. Kryvolapchuk, T. O. Protsenko, V. V. Tkachenko, V. M. Chisnikov, T. A. Plugatar, V. A. Dovbnya, O. V. Kozhuhar]; In A. B. Avakova (Ed.). Kyiv, 2016. Vol. 6.: Ministry of Internal Affairs – Ministry of Public Order of Soviet Ukraine during the period of de-Stalinization and further reorganizations (March 5, 1953 – December 1968). Kyiv–Kharkiv: Machulin.

Володимир Анатолійович Греченко

Доктор історичних наук, професор

Завідувач кафедри гуманітарних дисциплін та українознавства

Харківський національний університет внутрішніх справ

61000, проспект Льва Ландау, 27 Харків, Україна

Volodymyr A. Grechenko

Doctor of Historical Sciences, Professor

Head of Department of Humanities and Ukrainian Studies

Kharkiv National University of Internal Affairs

61000, 27 Lva Landau Av., Kharkiv, Ukraine

Сергій Сергійович Бандурка

Доктор філософії

Докторант Харківського національного університету внутрішніх справ

61000, проспект Льва Ландау, 27 Харків, Україна

Sergii S. Bandurka

Doctor of Philosophy

Doctoral candidate of the Kharkiv National University of Internal Affairs

61000, 27 Lva Landau Av., Kharkiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Греченко В. А., Бандурка С. С. Протидія злочинності в Україні у середині 1960-х років: досвід, уроки. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Т. 31. №4. С. 86–100.

Suggested Citation: Grechenko, V. A., & Bandurka, S. S. (2024). Combating Crime in Ukraine in the Mid-1960s: Experience, Lessons. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 31(4), 86–100.

Стаття надійшла / Submitted: 12/11/2024

Доопрацьовано / Revised: 12/12/2024

Схвалено до друку / Accepted: 19/12/2024

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО. ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ

УДК 347.736:341.174(4-6ЄС:477)

DOI: 10.31359/1993-0909-2024-31-4-101

Олег Васильович Синегубов

Харківська обласна військова адміністрація

Харків, Україна

ПРАВОВІ РАМКИ ПРЕВЕНТИВНОЇ РЕСТРУКТУРИЗАЦІЇ В ЄС: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Анотація. У статті охарактеризовано правові засади превентивної реструктуризації в ЄС, закріплені в Директиві ЄС 2019/1023, та їх значення для адаптації українського законодавства. Наголошено на важливості процедур раннього попередження неплатоспроможності, спрямованих на збереження життєздатності бізнесу, мінімізацію втрат для кредиторів і боржників та захист економічного потенціалу України. Особливу увагу приділено мікро-, малим і середнім підприємствам (ММСП), що найбільше страждають від наслідків війни через дефіцит кадрів, боргове навантаження та обмежений доступ до фінансування. Розкрито ключові положення Директиви, зокрема міжкласове примусове схвалення планів реструктуризації (cross-class cram-down), тест найкращих інтересів кредиторів і можливість збереження контролю боржника над бізнесом, які сприяють створенню збалансованої системи раннього попередження з мінімальним судовим втручанням. Визначено роль правових рамок ЄС у гармонізації процедур реструктуризації, враховуючи міжнародні рекомендації Світового банку, ЮНСІТРАЛ та INSOL International, і наголошено на важливості спрощених процедур для ММСП, які дозволяють оптимізувати витрати, зберігати контроль власників і надавати «другий шанс». Визначено сучасні виклики для українського бізнесу, зокрема боргове навантаження, падіння попиту та кадрову кризу, та наголошено, що впровадження ефективних механізмів превентивної реструктуризації є важливим для стабілізації економіки. Зазначено, що прийняття Закону України № 3985-IX від 19 вересня 2024 року, що запроваджує відповідні процедури, відкриває нові напрями досліджень, зокрема щодо адаптації їх до національних умов. Визначено, що важливими залишаються розробка критеріїв загрози неплатоспроможності, інструментів раннього її виявлення та заходів протидії зловживанням. Наголошено, що вивчення ефективності нововведень сприятиме відновленню платоспроможності бізнесу та економічній стійкості України.

Ключові слова: превентивна реструктуризація, неплатоспроможність, банкрутство, Директива ЄС 2019/1023, раннє попередження, євроінтеграція, військова агресія, судові процедури, права кредиторів, мікро-, мале та середнє підприємництво (ММСП).

Oleg V. Sinegubov

Kharkiv Regional Military Administration
Kharkiv, Ukraine

LEGAL FRAMEWORK OF PREVENTIVE RESTRUCTURING IN THE EU: EXPERIENCE FOR UKRAINE AT THE MODERN STAGE

Abstract. *The article describes the legal framework for preventive restructuring in the EU enshrined in EU Directive 2019/1023 and its significance for the adaptation of Ukrainian legislation. The author emphasises the importance of early warning procedures for insolvency aimed at preserving business viability, minimising losses for creditors and debtors, and protecting Ukraine's economic potential. Particular attention is paid to micro, small and medium-sized enterprises (MSMEs), which suffer the most from the consequences of the war due to the shortage of personnel, debt burden and limited access to finance. The author reveals the key provisions of the Directive, including cross-class cram-down, the best interests of creditors test and the possibility of maintaining debtor's control over the business, which contribute to the creation of a balanced early warning system with minimal judicial intervention. The author identifies the role of the EU legal framework in harmonising restructuring procedures, taking into account international recommendations of the World Bank, UNCITRAL and INSOL International, and emphasises the importance of simplified procedures for MSMEs, which allow to optimise costs, maintain control of owners and provide a 'second chance'. The author identifies current challenges for Ukrainian business, including debt burden, falling demand and the staffing crisis, and emphasises that the introduction of effective mechanisms for preventive restructuring is important for stabilising the economy. It is noted that the adoption of Law of Ukraine No. 3985-IX of 19 September 2024, which introduces the relevant procedures, opens up new areas of research, in particular, on their adaptation to national conditions. It is determined that the development of criteria for the threat of insolvency, tools for its early detection and measures to counteract abuse remain important. It is emphasised that studying the effectiveness of innovations will help restore business solvency and economic stability of Ukraine.*

Keywords: *preventive restructuring, insolvency, bankruptcy, EU Directive 2019/1023, early warning, European integration, military aggression, court procedures, creditors' rights, micro, small and medium-sized enterprises (MSMEs).*

ВСТУП

Активний євроінтеграційний процес України, що відбувається в умовах безпрецедентних викликів для українського бізнесу, спричинених військовою агресією, комплексом макроекономічних, операційних та регуляторних проблем, зумовив необхідність удосконалення правового регулювання процедур неплатоспроможності. В умовах війни реформування систем неплатоспроможності для мікро-, малих та середніх підприємств (далі – ММСП) набуває особливої актуальності, оскільки саме вони є найбільш вразливими до макроекономічних процесів та операційних викликів через обмежений доступ до фінансування, відсутність фінан-

сових резервів і доступних систем ризик-менеджменту. Ефективні механізми раннього попередження неплатоспроможності мають критичне значення для збереження економічного потенціалу України, враховуючи, що ці підприємства формують основу національної економіки та забезпечують значну частку зайнятості навіть в умовах воєнного стану. Для будь-яких суб'єктів господарювання, що постраждали від пошкодження чи знищення майна через військову агресію, також існує високий ризик значних фінансових труднощів.

Упровадження процедур превентивної реструктуризації як комплексної системи заходів відновлення платоспроможності, підвищення ефективності процедур реструктуризації та неплатоспроможності набуває додаткового значення у світлі виконання Україною міжнародних зобов'язань. Зокрема, це стосується Угоди про асоціацію з ЄС, програми Ukraine Facility 2024–2027 та інших умов отримання макрофінансової допомоги.

Директива ЄС 2019/1023 стала важливим етапом у створенні єдиних правових рамок для раннього попередження неплатоспроможності та превентивної реструктуризації в Європейському Союзі. Вона забезпечила європейським країнам ефективні інструменти для збереження життєздатності бізнесу, зменшення кількості банкрутств та створення умов для «другого шансу» підприємцям. Ці механізми дозволяють вчасно реагувати на фінансові труднощі, мінімізуючи втрати для кредиторів, боржників та економіки в цілому. Успіх упровадження Директиви у країнах ЄС свідчить про її потенціал як моделі для адаптації в Україні. Створення ефективної національної системи раннього попередження неплатоспроможності та реструктуризації в Україні потребує врахування найкращих світових практик, ключових положень Директиви ЄС 2019/1023 та специфіки національного правового регулювання й економічного контексту. У цьому зв'язку особливу увагу слід приділити аналізу правових засад превентивної реструктуризації в ЄС, визначенню викликів, що обумовлюють необхідність удосконалення законодавства України, та перспективам застосування відповідних механізмів в умовах воєнного стану.

Системи раннього попередження, їх окремі характерні риси та імплементація Директиви ЄС 2019/1023 були предметом дослідження іноземних учених, зокрема: А. Алле [1], Ф. Гарсімартін [5], Л. Лупіка, З. Нойманн [9], Р. Мокал [11], Т. Ріхтер, А. Тері [14], Д. Скаурадзун [15]. Слід зазначити, що у наукових роботах дослідників з країн, які мають режими раннього попередження неплатоспроможності або вирішують питання їх упровадження, предметом дослідження є гармонізація національних законів країн ЄС у сфері реструктуризації, баланс інтересів боржників і кредиторів у процедурах реструктуризації, особливості імплементації в період COVID-19 та постпандемічний період, процедури затвердження планів реструктуризації, пріоритети в нових законах про реструктуризацію. Зокрема, дослідники, аналізуючи Директиву ЄС 2019/1023, зазначали про прийняття саме Регламенту задля уникнення розбіжностей у національному законодавстві

[3], піддавали критичній оцінці остаточну версію Директиви ЄС 2019/1023 як компромісного варіанту, що відрізняється від початкових рекомендацій Європейської Комісії [2; 10], аналізували характерну ознаку відповідного режиму: міжкласовий механізм придушення в процесі плану реструктуризації [12]. У роботах українських учених, серед яких маємо відзначити О. Кононова [7; 8], Р. Полякова [26; 27], В. Радзивілюк [29], В. Філатова [37], Л. Завідної, І. Миколайчука, Є. Намлієва [20], В. Дерлюка [19], основна досліджувана проблематика та виклики правового регулювання раннього попередження неплатоспроможності, включають порівняльний аналіз процедур банкрутства України та Німеччини, деяких інших країн; механізми захисту прав кредиторів у процедурах банкрутства; специфіку судового провадження у справах про банкрутство; впровадження превентивної реструктуризації через адаптацію українського законодавства до стандартів ЄС; позитивні аспекти раннього попередження фінансових труднощів; роль арбітражного керуючого в процедурах реструктуризації; особливості формування класів кредиторів; системні проблеми, пов'язані з недосконалістю механізмів досудового врегулювання; відсутність ефективної системи запобігання банкрутству та необхідність модернізації судових процедур тощо. Вчені визначали перспективи запровадження окремих елементів систем раннього попередження, гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами через удосконалення процедур санації та реструктуризації, розвиток медіації у справах про банкрутство. Водночас специфічними викликами для України залишається адаптація національного законодавства в сфері банкрутства до вимог Директиви ЄС 2019/1023 задля створення ефективної системи раннього попередження та адаптованих під національний контекст інструментів превентивної реструктуризації, доступність превентивної реструктуризації для боржників, захист прав кредиторів, інструменти виявлення та припинення зловживань з боку боржників, модернізація судових процедур у справах про неплатоспроможність та банкрутство, в першу чергу, через диференційований підхід до раннього попередження та їх спрощення з урахуванням особливостей мікро-, малого, середнього підприємства. Незважаючи на значний внесок українських і зарубіжних вчених у дослідження питань неплатоспроможності та банкрутства, ряд питань залишаються відкритими, особливо зважаючи на сучасний український контекст, ускладнений для бізнесу в зв'язку з військовою агресією значною вірогідністю опинись у ситуації суттєвої невизначеності, що може поставити під сумнів здатність суб'єкта господарювання продовжувати свою діяльність на безперервній основі.

Метою дослідження є розкриття правових засад превентивної реструктуризації в Європейському Союзі, зокрема ключових положень Директиви ЄС 2019/1023, виокремлення викликів, що зумовили необхідність удосконалення законодавства про неплатоспроможність та банкрутство через упровадження систем раннього попередження в Україні, а також перспектив застосування превентивної реструктуризації в Україні в умовах воєнного стану та з урахуванням особливостей функціонування мікро-, малих і середніх підприємств.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Методологічну основу дослідження складає комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів наукового пізнання, методологічних підходів, що забезпечує всебічний аналіз правових засад превентивної реструктуризації в ЄС та перспектив їх імплементації в Україні.

Дослідження ефективних механізмів подолання неплатоспроможності, рамок та інструментів раннього попередження, досі не притаманних українській правовій системі, має критичне значення в межах євроінтеграційного процесу України, її збереження економічного потенціалу України, її зайнятості навіть в умовах воєнного стану, реформування систем неплатоспроможності з особливостями для мікро-, малих та середніх підприємств. У зв'язку з цим взято до уваги засновані на найкращих практиках міжнародні рекомендації та принципи, розроблені міжнародними організаціями (Світового банку, ЮНСІТРАЛ, INSOL International), на якій базуються рамки, визначені Директивою ЄС 2019/1023.

Під час дослідження використано інституційний підхід при аналізі ролі різних міжнародних і національних інституцій (адміністративних і судових органів, арбітражних керуючих) у формуванні та забезпеченні ефективності процедур реструктуризації; функціональний підхід використано при дослідженні призначення та функцій окремих правових інструментів у межах системи раннього попередження неплатоспроможності бізнесу. Системно-функціональний підхід дозволив розглянути правові рамки превентивної реструктуризації як динамічне явище у взаємозв'язку з економічними та соціальними процесами, зокрема в контексті викликів воєнного стану для українського бізнесу, визначити умови та процесуальні засоби, які сприяють ефективності, доступності процедур неплатоспроможності для ММСП. Системно-структурний підхід застосовано для визначення місця механізмів превентивної реструктуризації в загальній системі процедур неплатоспроможності, оскільки виділені в статті критерії порівняння формують цілісну систему характеристик процедур неплатоспроможності та превентивної реструктуризації як комплексного правового механізму з взаємопов'язаними елементами.

За допомогою формально-юридичного методу проаналізовано міжнародні рекомендації Світового банку, ЮНСІТРАЛ та INSOL International, положення Директиви ЄС 2019/1023, зокрема при дослідженні конкретних правових механізмів, таких як тест найкращих інтересів кредиторів і міжкласове примусове схвалення плану реструктуризації, особливості правового статусу боржника в процедурах превентивної реструктуризації. Цей метод використано у взаємозв'язку з порівняльним аналізом, який дозволив систематично зіставити та виявити відмінності між процедурами відповідно принципів, практик і рамок неплатоспроможності для великого бізнесу та ММСП за ключовими критеріями.

Метод аналізу та синтезу застосовано при вивченні статистичної інформації господарських судів України за 2022–2024 роки та виявленні динаміки справ про банкрутство в Україні, оцінці впливу воєнного стану на діяльність мікро-, малих

та середніх підприємств, ринок праці, аналізі регіональних особливостей економічних процесів, результатів опитувань підприємств щодо впливу війни на їх діяльність, аналітичних матеріалів міжнародних організацій. У дослідженні використовуються логічне узагальнення та наукове абстрагування, за допомогою яких проводиться аналіз соціальних процесів, їх взаємозв'язок із механізмом процедур неплатоспроможності в Україні. Використання зазначених методологічних підходів і методів пізнання має прогностичну мету, дає можливість передбачити перспективи подальшого реформування та комплексного, ефективного впровадження інструментів превентивної реструктуризації, сформувані цілісний підхід до систем неплатоспроможності ММСП в Україні, передбачити перспективи подальшої розробка відповідного законодавства.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Українські мікро-, малі та середні підприємства, які є основою економіки України (складають 99,98% усіх суб'єктів господарювання, забезпечують 74% усіх робочих місць та створюють 64% доданої вартості), стикаються з комплексом суттєвих викликів в умовах війни. Зокрема, на підставі «Оцінки впливу війни на макро-, малі та середні підприємства в Україні» виокремлено три ключові групи ризиків для діяльності ММСП: макроекономічні (непередбачуваність ситуації в країні, зниження платоспроможного попиту, обмежений доступ до фінансування); операційні (дефіцит кваліфікованої робочої сили, порушення логістичних ланцюгів, зростання виробничих витрат); регуляторні (непередбачувані дії державних органів, складність податкового адміністрування). Наведені фактори створюють значні ризики неплатоспроможності для ММСП через недостатність обігового капіталу, високе боргове навантаження та обмежений доступ до кредитування. Додатковий тиск створюють ринкові виклики: падіння попиту, посилення конкуренції та волатильність цін на ресурси, а також операційні проблеми – зростання витрат на персонал та підвищення вартості енергоносіїв. Для мінімізації цих ризиків експертами висловлено рекомендації для ММСП диверсифікувати джерела фінансування, оптимізувати операційні процеси, розвивати експортний потенціал та активніше використовувати державні програми підтримки. Отже, подолання зазначених викликів потребує системного підходу та координації зусиль і самих підприємств, і державних інституцій [25].

Також ключовими проблемами для підприємницької діяльності в Україні, зокрема ММСП, визнається можливість втрати традиційних ринків збуту. Непрогнозованість розвитку воєнної ситуації значно знижує інвестиційну привабливість та обмежує можливості довгострокового планування бізнесу. Масштабна міграція кваліфікованих працівників створює критичні проблеми у сфері людського капіталу, а посилення тиску з боку регуляторних та фіскальних органів в умовах високого податкового навантаження ускладнює адаптацію бізнесу до нових реалій. Особливо гостро ці проблеми відчувають ММСП, які потребують системної

підтримки для забезпечення ліквідності, доступу до грантових програм. Демпінг із боку конкурентів та загальне зниження прибутковості на ринку створюють додатковий тиск на бізнес, що вимагає розробки та впровадження інноваційних стратегій розвитку та пошуку нових ринкових можливостей в умовах кризи [23].

Аналіз стану ринку праці України в 2024 році також демонструє наявність системних диспропорцій та викликів. Зокрема, чисельність працездатного населення знизилася на 40% порівняно з довоєнним періодом, спостерігається значна регіональна асиметрія – від 186% відновлення кількості вакансій у Закарпатській області до критичного падіння в прифронтових регіонах. При загальному рівні безробіття 13,1–20,9%, 61% роботодавців відзначають критичний брак кваліфікованих кадрів. Ситуація ускладнюється масштабною зовнішньою міграцією (7,5 млн українців за кордоном), внутрішнім переміщенням (4,9 млн ВПО) та «тінізацією» зайнятості (понад 4,5 млн осіб). При цьому прогнозується подальше загострення кадрового дефіциту – за оцінками МОП, протягом наступних 10 років він становитиме 8,6 млн осіб. Тенденції свідчать про формування довгострокових структурних змін на ринку праці, які потребують своєчасного виявлення та реагування. Зокрема, спостерігається гендерна трансформація професій, традиційно притаманних чоловікам, зміна моделей зайнятості через поширення дистанційної роботи (зростання пропозицій на 40%) [31].

Таким чином, суб'єкти підприємницької діяльності в Україні стикаються зі значними викликами через воєнний стан і нестабільну економічну ситуацію. Високий рівень боргового навантаження, обмежений доступ до фінансування, дефіцит кадрів та падіння платоспроможного попиту створюють ризики масової неплатоспроможності, що може мати серйозні економічні наслідки. У цьому контексті впровадження дієвих процедур реструктуризації боргів і відновлення платоспроможності є критично важливим для стабілізації бізнес-середовища, збереження робочих місць, захисту бізнесу загалом та стабілізації економіки в умовах війни, надаючи підприємцям інструменти виходу з кризи.

Актуальність упровадження спрощених процедур банкрутства, превентивної реструктуризації для українських підприємств підтверджується й результатами систематичних досліджень стану промислового сектору в умовах війни, проведених за підтримки Європейського Союзу та Міжнародного фонду «Відродження» в межах спільної ініціативи «Європейське відродження України». За даними опитування промислових підприємств за вересень 2024 року бізнес стикається з комплексом критичних викликів, що суттєво впливають на його життєздатність: дефіцитом кваліфікованої робочої сили через мобілізацію та міграцію (61% опитаних), значними безпековими ризиками (56%), системними перебоями в енергопостачанні з втратою до 10% робочого часу, зростанням цін на сировину та матеріали (45%). Додатковий тиск створюють специфічні виклики війни: пошкодження виробничої інфраструктури внаслідок ракетних ударів, логістичні обмеження через блокування морських портів, втрата ринків збуту на тимчасово

окупованих територіях, розрив виробничих ланцюгів із підприємствами на окупованих територіях та загальна макроекономічна нестабільність. Особливо показовим є те, що 19% підприємств-експортерів не змогли відновити експортну діяльність під час війни, а загальна частка активних експортерів знизилася з 82–84% до 80%, що свідчить про стагнацію у відновленні експортного потенціалу. В умовах високої невизначеності щодо середньострокових перспектив розвитку наявність ефективних механізмів превентивної реструктуризації стає критично важливим інструментом підтримки життєздатності підприємств та збереження їх виробничого й експортного потенціалу [24; 30].

Аналіз статистики розгляду справ про банкрутство господарськими судами у 2023–2024 роках свідчить про тенденцію до зростання. За 2023 рік кількість справ про банкрутство склала 14 046 справ, що на 44,4% більше ніж у 2022 році (9 728 справ). При цьому кількість справ про визнання банкрутом зросла з 767 до 1 155 (на 50,6%). У I півріччі 2024 року тенденція зростання зберіглась: 7 076 справ про банкрутство проти 6 663 за аналогічний період 2023 року (+6,2%). На тлі загального зростання кількості справ про банкрутство спостерігається збільшення навантаження на суддів: у середньому з 213 до 267 справ на одного суддю місцевого господарського суду. При цьому фактична чисельність суддів скоротилася, що може негативно впливати на якість та строки розгляду справ [32; 33; 34; 35]. Крім того, зауважимо, що динаміка справ про банкрутство в регіональному розрізі за I півріччя 2023–2024 років має територіальну диференціацію. Зростання спостерігається в західному регіоні, де кількість справ збільшилась у Закарпатській області на 79,3% (з 58 до 104 справ), Івано-Франківській – на 40,2% (з 127 до 178 справ), Львівській – на 18,0% (з 427 до 504 справ). Центральний регіон демонструє різноспрямовану динаміку: Вінницька область показала зростання на 15,5% (з 97 до 112 справ), Хмельницька – зниження на 12,3% (з 227 до 199 справ), Черкаська – зменшення на 8,2% (з 390 до 342 справ), Полтавська – зростання на 10,3% (з 194 до 214 справ), Кіровоградська – збільшення на 45,6% (з 68 до 99 справ). Найбільше зростання зафіксовано у м. Києві (+46,2%, з 413 до 604 справ) при відносній стабільності в Київській області (+2,7%, з 692 до 711 справ). Істотні структурні зміни зафіксовано в північному регіоні, де Сумська область показала більш ніж двократне збільшення кількості справ (+107,4%, з 163 до 338), а Чернігівська та Житомирська області продемонстрували зростання на 36,6% та 57,3% відповідно. Натомість східний регіон характеризується переважно негативною динамікою: у Харківській області зафіксовано зменшення на 22,6%, Луганській – на 19,9%, Донецькій – на 49,3%. У південному регіоні спостерігається неоднорідна динаміка: значне зростання в Одеській області (+32,4%) контрастує зі зниженням показників у Запорізькій (–17,7%) та Миколаївській (–8,1%) областях [34; 35]. Зазначена регіональна асиметрія корелює з процесами внутрішньої міграції населення [17].

Зростання кількості справ про банкрутство та регіональна асиметрія в умовах воєнного стану свідчать про актуальність удосконалення механізмів попередження банкрутства та реструктуризації боргів. Тенденція до збільшення кількості справ про неплатоспроможність (на 44,4% у 2023 році та на 6,2% у першій половині 2024 порівняно з попередніми періодами) демонструє високі ризики для бізнесу, особливо ММСП. Упровадження ефективних механізмів раннього попередження банкрутства та вдосконалення системи реструктуризації в Україні на теперішньому етапі має важливе значення також для розвантаження судової системи та пом'якшення впливу міграційних процесів (так, регіони з високою концентрацією переселенців (Закарпатська, Львівська області) демонструють зростання банкрутств через перенасичення бізнес-середовища, тоді як у прифронтових регіонах (Харківська, Донецька) зниження пов'язане з припиненням діяльності суб'єктів господарювання).

Слід зазначити, що згідно зі ст. 378 Угоди про асоціацію Україна та ЄС взяли на себе зобов'язання розвивати та зміцнювати співробітництво щодо політики у сфері промисловості та підприємництва, покращувати умови для підприємницької діяльності для всіх суб'єктів господарювання з особливою увагою до МСП [36]. У Звіті за результатами проведення первинної оцінки стану імплементації актів права Європейського Союзу (*Acquis EC*), що був презентований 14 грудня 2023 року було визначено, що на момент проведення селф-скрінінгу Директива № 2019/1023/ЄС була частково імplementована в законодавство України. Зокрема, відзначалося, що Законом України «Про фінансову реструктуризацію» [28] передбачено можливість проведення процедури фінансової реструктуризації, а Кодекс України з процедур банкрутства (*дали – КУзІПБ*) [22] включає положення щодо можливості проведення процедури санації до відкриття провадження у справі про банкрутство юридичних осіб та проведення процедури реструктуризації для фізичних осіб і фізичних осіб-підприємців. Також у вищезгаданому Звіті зроблено висновок про те, що наведені процедури містили незначні невідповідності праву ЄС, а тому процедура санації до відкриття провадження в справі про банкрутство потребувала доповнень або заміни процедурою превентивної реструктуризації відповідно до положень Директиви ЄС 2019/1023 [21]. Фундаментальна мета Директиви ЄС 2019/1023 про превентивну реструктуризацію, погашення заборгованості та дискваліфікацію, а також про заходи щодо підвищення ефективності процедур, пов'язаних із реструктуризацією, неплатоспроможністю та погашенням заборгованості, та внесення змін до Директиви (ЄС) 2017/1132 (Директива ЄС 2017/1132) від 20.06.2019 полягає в забезпеченні механізму відновлення платоспроможності суб'єктів підприємницької діяльності на ранній стадії та створенні умов для раннього попередження банкрутства та превентивної реструктуризації.

Правова політика ЄС у сфері неплатоспроможності та превентивної реструктуризації значною мірою базується на міжнародних рекомендаціях і принципах,

розроблених такими організаціями, як Світовий банк та Комісія ООН з права міжнародної торгівлі (ЮНСІТРАЛ), а також Міжнародною асоціацією фахівців із реструктуризації, неплатоспроможності та банкрутства (*INSOL International*) (Таблиця 1).

Таблиця 1

Рекомендації та принципи у сфері неплатоспроможності та превентивної реструктуризації, розроблені Світовим банком, ЮНСІТРАЛ та *INSOL International*

Світовий банк	<p>Група Світового банку співпрацює з різними організаціями над розробкою та впровадженням принципів систем неспроможності з метою забезпечення ефективних режимів для кредиторів і боржників. Ці принципи, узагальнюють та відображають найкращі міжнародні практики щодо систем подолання фінансової неспроможності, пропонують контекстні інтегровані рішення, забезпечують широкий діапазон інструментів оцінки та вдосконалення ключових аспектів систем комерційного права, режимів неплатоспроможності, кредиторів та боржників. Зокрема, Світовий банк виокремлює ключові засади, що формують ефективність і справедливість для сучасних систем платоспроможності: права кредиторів/боржників, управління ризиками та корпоративна реструктуризація, правові рамки неплатоспроможності, впровадження, що визначає інституційні та нормативні рамки. Одним із принципів є система чітких механізмів, що направлені на забезпечення прав кредиторів і боржників на рухоме та нерухоме майно, прозорість та правова визначеність у відносинах між сторонами, зокрема єдині реєстри, примусове виконання для забезпечених та незабезпечених боргів.</p> <p>Особлива увага приділяється управлінню ризиками та процесу реструктуризації, що визначає наявність ефективних систем кредитної інформації, дозволяє оцінювати ризики, приймати обґрунтовані рішення, чітким межах відповідальності директорів при загрозі неплатоспроможності, що сприяє своєчасному реагуванню на фінансові труднощі. Формальні та неформальні процедури реструктуризації мають забезпечувати наявність гнучких інструментів для відновлення платоспроможності.</p> <p>Рамки правового регулювання неплатоспроможності мають включати комплекс взаємопов'язаних елементів, до яких віднесено чіткі критерії початку процедури, коли впроваджуються тимчасові заходи захисту щодо майна боржника, в межах яких є пріоритетними питання управління активами та забезпечення продовження діяльності бізнесу, доступність процедур, зокрема, спрощені процедури неплатоспроможності, ролі комітетів кредиторів та процедури розгляду вимог, механізми голосування кредиторів, контроль за виконанням, гнучкість плану відновлення платоспроможності.</p> <p>Принципи передбачають особливості розгляду транскордонних справ про неплатоспроможність, специфіку роботи з групами кредиторів, містять спеціальні положення щодо мікро- та малих підприємств.</p>
---------------	--

	<p>Ефективність системи значною мірою залежить від якості її впровадження, інституційних рамок, де ключову роль відіграють прозорість та підзвітність, спеціалізовані суди та кваліфіковані судді, система їх навчання та підвищення кваліфікації. Важливим елементом є також установлення вимог до арбітражних керуючих та забезпечення контролю за добросовісністю всіх учасників процесу [13].</p>
ЮНСІТРАЛ	<p>Рекомендації ЮНСІТРАЛ щодо неплатоспроможності мікро- та малих підприємств, ухвалені в 2021 році, демонструють комплексний характер необхідних заходів та їх взаємозв'язок. Запровадження швидких, простих, гнучких і недорогих процедур (п. 1(a)) досягається через установлення коротких процесуальних строків, мінімізацію формальностей при поданні документів та спрощення вимог до доказової бази. Важливими елементами є використання стандартизованих форм, упровадження електронного документообігу та спрощення судових процедур (пункти 7–13), що в сукупності забезпечує оперативність та економічність процедур. Забезпечення доступності процедур для МСП (п. 1(b)) реалізується через зниження судових витрат, спрощення вимог до подання заяви про банкрутство (пункти 23–26) та можливість самостійного ведення справи без обов'язкового залучення професійних юристів. Суттєву роль відіграє надання безкоштовних консультацій, створення зрозумілих інформаційних матеріалів та забезпечення територіальної доступності процедур (пункти 9, 10).</p> <p>Сприяння новому старту боржника (п. 1(c)) передбачає впровадження механізмів швидкої ліквідації безнадійних підприємств для запобігання подальшому накопиченню боргів (пункти 56–67) поряд із ефективними інструментами реструктуризації для життєздатного бізнесу (пункти 68–83). Важливими елементами є можливість звільнення від боргів після виконання встановлених умов (пункти 84–91), збереження частини майна для нового старту та захист від подальшої дискримінації. Захист прав усіх зацікавлених сторін (п. 1(d)) забезпечується через систему належного повідомлення учасників (пункти 32–35, 40–42), надання можливості висловлення заперечень та оскарження рішень. Особлива увага приділяється захисту прав працівників щодо заробітної плати та вихідної допомоги (п. 21), збереженню забезпечених прав кредиторів та забезпеченню справедливого розподілу активів при максимальній прозорості процедур.</p> <p>Ефективна участь кредиторів (п. 1(e)) досягається через запровадження спрощеної процедури подання вимог (пункти 49–55) та механізму «передбачуваного схвалення» для прискорення процедур (п. 18). При цьому забезпечується можливість участі кредиторів у прийнятті ключових рішень, надається доступ до інформації про хід справи та зберігається право на оскарження незаконних дій.</p> <p>Запобігання зловживанням (п. 1(f)) забезпечується через упровадження системи санкцій за подання недостовірної інформації, приховування майна та продовження діяльності при неплатоспроможності, зловживання у ви-</p>

	<p>користанні спрощеним режимом (п. 101). Передбачаються обмеження щодо ведення нового бізнесу при виявленні зловживань, можливість скасування звільнення від боргів при шахрайстві та кримінальна відповідальність за серйозні порушення.</p> <p>Подолання стигматизації через неплатоспроможність (п. 1(g)) вимагає проведення інформаційних кампаній щодо банкрутства як легального інструменту вирішення фінансових проблем, запровадження заборони дискримінації через минуле банкрутство та забезпечення належного захисту конфіденційності. Акцент робиться на реабілітаційному характері процедур та підтримці «чесних» банкрутів у започаткуванні нової діяльності, включаючи збереження зайнятості та інвестицій, де це можливо (п. 1(h)). У цілому досягнення зазначених основних цілей вимагає збалансованого підходу, який забезпечує простоту та доступність процедур при збереженні необхідних гарантій для всіх учасників процесу. Гнучкість системи дозволяє враховувати особливості конкретних справ, не втрачаючи при цьому ефективності процедур [18].</p>
INSOL International	<p>Розроблені принципи сприяють прозорій та ефективній реструктуризації, зберігаючи баланс інтересів боржників і кредиторів:</p> <ul style="list-style-type: none"> – кредитори повинні співпрацювати та надавати боржнику час для аналізу фінансового стану й підготовки плану реструктуризації; – під час періоду очікування кредитори мають утримуватися від примусових заходів щодо боржника та зберігати баланс інтересів усіх сторін; – боржник не повинен вчиняти дій, які можуть погіршити позиції кредиторів; – спільні дії кредиторів через координаційні комітети та професійних радників підвищують ефективність процесу; – боржник має надавати кредиторам актуальну інформацію про фінансовий стан для оцінки ризиків; – план реструктуризації повинен відповідати законодавству та враховувати інтереси всіх кредиторів; – інформація про боржника повинна бути доступна кредиторам і залишатися конфіденційною, якщо не є загальнодоступною; – нові кредити під час реструктуризації повинні мати пріоритет у погашенні перед іншими боргами [16].

Складено автором за [13; 18; 16]

Імплементация ефективних систем раннього попередження та спрощення процедур відновлення неплатоспроможності для України є нагальною потребою з огляду на відмінність у можливостях великого підприємництва та ММСП, що в найкращих світових практиках є критерієм диференціації відповідних процедур. З огляду на принципи подолання неплатоспроможності, визначені Світовим банком, можна виділити основні відмінності між корпоративною неплатоспроможністю (великого бізнесу відповідно до уніфікованої класифікації) та не-

платоспроможністю ММСП. Спостерігаються суттєві відмінності за ключовими критеріями. Для корпоративної неплатоспроможності процедури характеризуються значною складністю та комплексністю, а для ММСП рекомендуються та застосовуються спрощені процедури. Вартість процесу для великого бізнесу включає високі витрати на кризовий менеджмент, послуги осіб, які здійснюють професійну оціночну діяльність, та аудиторські, юридичні послуги, послуги керуючого, натомість для ММСП оптимізовано витрати та спрощені форми звітності з меншим залученням професіоналів. Відмінними є й темпоральні рамки систем неплатоспроможності, які для корпоративної неплатоспроможності є більшими через складність активів та зобов'язань, на відміну від прискорених і спрощених процедур для ММСП. При кризовому управлінні під час процедур неплатоспроможності в корпоративних справах призначається зовнішній керуючий, а у випадку ММСП власник часто зберігає контроль над бізнесом. Оскільки структура активів та зобов'язань у корпоративній неплатоспроможності є складною, то процедури зумовлені численними кредиторами та різними класами вимог і кредиторів, натомість для ММСП є характерною відносно простота активів та обмежена кількість кредиторів. Суттєва відмінність пов'язана з майновими правами й зобов'язаннями для ММСП, у яких спостерігається тісний зв'язок між особистими та боргами, пов'язаними зі здійсненням підприємницької діяльності [13].

Відповідно до «UNCITRAL Legislative Guide on Insolvency Law for Micro- and Small Enterprises», що спрямований на підтримку держав у створенні ефективних і доступних систем управління неплатоспроможністю для мікро- та малих підприємств (ММП), зацентрована увага на особливих потребах останніх, які часто стикаються з обмеженнями в фінансах, знаннях і ресурсах. Посібник направлений на розробку процедур, які сприяють прозорості, ефективності й справедливості під час урегулювання проблем із неплатоспроможністю при збереженні можливості для підприємств продовжувати функціонувати або ефективно ліквідуватися. Прозорість і доступ до інформації для всіх учасників процесу є ключовою засадою. ЮНСІТРАЛ рекомендує відповідні процедури адаптувати до розмірів і складності бізнесу, щоб мінімізувати витрати для боржників і кредиторів. Добровільне врегулювання спорів між боржниками та кредиторами до початку адміністративних чи судових процедур також є пріоритетним завданням.

ЮНСІТРАЛ підкреслює важливість раннього втручання, наявність механізмів (спеціалізованих консультаційних послуг або цифрових інструментів), які дозволяють підприємствам оцінювати свою фінансову ситуацію на ранніх етапах кризи. Особливу увагу ЮНСІТРАЛ приділяє вибору між реструктуризацією боргів та ліквідацією підприємства. Реструктуризація для ММП рекомендується першочергово, якщо це економічно доцільно, оскільки дає змогу зберегти підприємство життєздатним. Для визначення можливості реструктуризації в конкретному ви-

падку пропонуються чіткі критерії. Якщо ж реструктуризація неможлива законодавство має передбачати швидкі та недорогі процедури ліквідації. Використання стандартизованих документів і спрощеного порядку подачі заяв є важливою умовою, яка має зменшити адміністративне навантаження. Автоматизація процесів, використання цифрових платформ для подачі документів і відстеження статусу справи є ефективними способами досягнення цієї мети. Децентралізація процедур, що дозволяє їх проводити на місцевому рівні є ще одним важливим аспектом, який сприяє доступності для ММП.

Для тих підприємств, які не можуть бути реструктуризовані документ наголошує на необхідності впровадження механізмів спрощеної ліквідації. Процес має бути швидким і економічним, щоб боржник міг максимально ефективно закрити свій бізнес. ЮНСІТРАЛ також рекомендує передбачити звільнення боржників від непогашених боргів після завершення процедури ліквідації, щоб вони могли розпочати новий бізнес, зменшуючи економічну стигматизацію банкрутства. ЮНСІТРАЛ акцентує увагу на необхідності врахування національних особливостей правового регулювання систем платоспроможності для ММП, дотримуючись міжнародних стандартів і сприяти гармонізації процедур, щоб забезпечити ефективність на національному та міжнародному рівнях [18].

У преамбулі Директиви ЄС 2019/1023 визначено, що вона спрямована на створення єдиних правил для реструктуризації, банкрутства та погашення боргів, сприяючи підтримці підприємств, збереженню робочих місць і підвищенню ефективності процедур. Превентивна реструктуризація дозволяє уникнути банкрутства та накопичення непрацюючих кредитів. Гармонізація відповідних процедур необхідна для зменшення нерівності між країнами ЄС. Реструктуризація має бути простою, дозволяючи боржникам зберігати контроль над бізнесом, з можливістю тимчасового зупинення виконавчих дій. Захист фінансування, яке надається під час реструктуризації, має бути забезпечено мінімальними гарантіями для кредиторів. Директива ЄС 2019/1023 також передбачає підтримку малих і середніх підприємств (МСП) та захист прав працівників під час реструктуризації. Держави-члени повинні гарантувати гнучкість у погашенні боргів з урахуванням фінансового стану підприємства, що план реструктуризації буде справедливим для всіх зацікавлених сторін, при цьому забезпечуючи мінімальні втрати для кредиторів. Забезпечення прозорості та використання електронних засобів комунікації допоможе пришвидшити процедури, зробити їх більш доступними й ефективними. Судовий контроль та підготовка фахівців також визнано необхідними для успішної реалізації реструктуризації. Директивою державам-членам надано можливість вносити необхідні відступи від правил для ефективності реструктуризації, водночас законодавство повинно відповідати міжнародним зобов'язанням [4]. Ключові аспекти регулювання в Директиві ЄС 2019/1023 представлені в Таблиці 2.

Ключові аспекти регулювання в Директиві ЄС 2019/1023

Системи раннього попередження та доступу до інформації	Директива спрямована на раннє виявлення боргових проблем для запобігання неплатоспроможності підприємств. В Європі існують дві моделі систем раннього попередження: самооцінка (програми для підприємців, що оцінюють фінансовий стан) і втручання (дії аудиторів чи кредиторів при виявленні ризиків). Директива зобов'язує країни впровадити такі системи, надаючи приклади механізмів: сповіщення про борги, консультації та стимули для третіх сторін інформувати боржників. Держави-члени мають вибрати модель, визначити показники ефективності й забезпечити зв'язок із процедурами банкрутства чи реструктуризації.
Превентивна реструктуризація	Держави члени мають адаптувати наявні процедури для дозволу реструктуризації боргів без повного судового контролю до настання неплатоспроможності. Основна мета – використання гібридної реструктуризації, яка поєднує судові процедури з переговорами між боржниками й кредиторами. Превентивна реструктуризація повинна бути доступною на ранніх етапах. Директива вимагає її застосування за умови «ймовірності неплатоспроможності», що залежить від національних норм. Боржники зберігають контроль над активами під час реструктуризації. Арбітражні керуючі призначаються в певних випадках, але їх функції обмежені. Держави-члени можуть надавати їм ширші повноваження для захисту кредиторів, що може ускладнити доступ до реструктуризації. Призупинення дій кредиторів має захищати боржників, які прагнуть реструктуризації, і запобігати зловживанням. Воно дозволяє вести переговори, але не повинно використовуватися для затягування часу. Головний виклик – баланс між гнучкістю та мінімізацією судового втручання.
Обов'язки директорів	Обов'язки директорів у фінансових труднощах є ключовими для превентивної реструктуризації. Вони мають захищати інтереси кредиторів та інших сторін, уникати недбалих чи зловмисних дій і мінімізувати збитки. Директива не визначає ієрархії інтересів і залишає деталі впровадження на розсуд держав-членів, що може призвести до національних відмінностей у застосуванні цих норм.
Звільнення	Директива наголошує на важливості «другого шансу» для підприємців, які зазнали банкрутства, передбачаючи звільнення від боргів для чесних боржників після певного часу. Однак вона не встановлює обов'язкових правил для споживчої заборгованості та дозволяє країнам ЄС гнучко регулювати процеси реструктуризації, що створює відмінності між ними. Держави-члени можуть обирати між планами погашення або ліквідацією активів і встановлювати свої терміни. Максимальний трирічний період звільнення може змінюватися, а також вводиться додаткові обмеження.
Інституційні аспекти	Ефективність механізмів банкрутства залежить від роботи виконавчих інституцій. Основними з них зазвичай є судові органи (включаючи суди або адміністративні структури з судовими повноваженнями) та арбітражні керуючі.

Збір даних	Збір достовірних даних необхідний для оцінки ефективності систем попередження банкрутства та розробки обґрунтованої політики. Директива зобов'язує країни ЄС щорічно збирати дані про кількість, тривалість і результати процедур. Держави можуть додатково збирати дані про витрати та повернення боргів, але різні підходи можуть ускладнити порівняння. Комплексний збір даних сприяє ефективним реформам, тоді як їх відсутність може створити ризики для економіки.
------------	--

Складено автором за: [6; 4]

Загалом рамки превентивної реструктуризації відповідно до Директиви ЄС 2019/1023 характеризуються наступними особливостями:

- проведення заходів оперативної реструктуризації, спрямованих на оптимізацію та покращення поточної діяльності підприємства, на відміну від простої реструктуризації боргових зобов'язань (пункти 1, 2 ст. 2);

- тест на найкращі інтереси кредиторів (*best-interest-of-creditors test*) (п. 6 ст. 2), що застосовується судом у випадку незгоди кредиторів із планом реструктуризації;

- забезпечення доступу для боржників до відповідних ефективних інструментів, які сприятимуть виявленню обставин, які можуть призводити до ймовірності неплатоспроможності та свідчити про необхідність діяти без зволікань, а також інформації про відповідні інструменти, якими можуть бути інформаційно-комунікаційні технології, автоматичне сповіщення про нездійснені платежі, залучення третіх осіб, доступні спеціальні державні чи приватні консультаційні послуги (ст. 3);

- ймовірність неплатоспроможності є тригером для превентивної реструктуризації (п. 1 ст. 1, п. 1 ст. 4);

- передбачення набору інструментів раннього попередження, які можуть бути застосовані боржником у будь-якому співвідношенні, замість чітко встановленої структурованої процедури (пункти 5–8 ст. 4);

- обмежена участь судових або адміністративних органів у процедурах превентивної реструктуризації (п. 6 ст. 4) та обов'язковість призначення арбітражного керуючого лише у певних випадках (пункти 2, 3 ст. 5), що сприяє відсутності тягаря додаткових витрат для бізнесу, що має фінансові труднощі, особливо ММСП, у системах раннього попередження;

- можливість у межах процедур превентивної реструктуризації повного або принаймні часткового (за умови залучення арбітражного керуючого) контролю боржника над своїми активами та повсякденним функціонуванням бізнесу («боржник у володінні») (п. 1 ст. 5), що є важливою характерною особливістю раннього попередження, яка стимулює до звернення до системи реструктуризації на ранній стадії;

- зупинення примусових заходів у межах виконавчого провадження на період плану реструктуризації (й щодо забезпечених і привілейованих кредиторів, крім працівників працівників) (ст. 6);
- зупинення обов'язку боржника з подання заяви про неплатоспроможність під час зупинення індивідуальних заходів примусового виконання, що дає боржнику можливість використати інструменти превентивної реструктуризації для відновлення платоспроможності (пункти 1, 3 ст. 7);
- заборона для кредиторів на припинення чи зміну договорів на шкоду боржнику, якщо розпочата процедура превентивної реструктуризації чи відкрито відповідне провадження компетентним органом або зупинено виконавче провадження (п. 5 ст. 7);
- доступність інформації про зміст і порядок затвердження плану реструктуризації (контрольний список та онлайн-інформування) (ст. 8);
- можливість позбавлення голосу акціонерів і кредиторів, якщо їх вимоги займають нижче місце, порівняно з незабезпеченими кредиторами в рейтингу ліквідаційних пріоритетів (статті 9, 12);
- можливість міжкласового примусового схвалення плану реструктуризації (*cross-class cram-down*) (ст. 11);
- необхідність затвердження плану судом і забезпечення ефективності, швидкості процедури, якщо: затверджено план відповідно до встановленої законодавством процедури, забезпечено рівне ставлення до кредиторів у межах одного класу, належне інформування всіх заінтересованих сторін, відповідність «тесту найкращих інтересів кредиторів» за наявності незгодних кредиторів, обґрунтованість і справедливість будь-якого нового фінансування щодо інтересів кредиторів (ст. 10);
- оскарження плану превентивної реструктуризації має допускатися національним законодавством, але не є обов'язковим (ст. 16);
- захист для нового та тимчасового фінансування та інших транзакцій, які пов'язані з реструктуризацією (статті 17–18);
- представники судових і адміністративних органів, інші практикуючі спеціалісти, що займаються процедурами реструктуризації, банкрутства та погашення боргів, проходять відповідну підготовку (статті 25–26) [4].

Національне правове регулювання держав-членів може включати інструменти раннього попередження та онлайн-інформування щодо потенційних ризиків неплатоспроможності, зокрема, автоматизовану систему повідомлень при нездійсненні певних платежів, доступ до мережі публічних і приватних консультативних сервісів, механізми заохочення професійних суб'єктів (бухгалтерів, аудиторів, податкових органів, органів соціального захисту) щодо інформування про виявлені загрози неплатоспроможності та здійснення безперервності господарської діяльності; превентивний механізм реструктуризації фінансових зобов'язань, спрямований на збереження бізнесу та трудового потенціалу тощо.

Щодо планів реструктуризації, то Директива ЄС 2019/1023 містить положення щодо обов'язкового відображення у них інформації про боржника, структуру активів і пасивів, перелік залучених осіб, істотні умови плану; можливість подання планів реструктуризації боржником, кредиторами чи експертами; необхідність затвердження планів судовим чи адміністративним органом, якщо наявні заперечення сторін, передбачено додаткове фінансування або скорочення штату понад 25% працівників. Однією з рамок превентивної реструктуризації, що закріплена в ст. 11 Директиви ЄС 2019/1023, яка була запозичена з режимів неплатоспроможності США та Британії, є «міжкласове придушення» або міжкласове примусове схвалення плану реструктуризації (*cross-class cram-down*) – механізм у процедурі превентивної реструктуризації, який дозволяє затвердити план реструктуризації боргів навіть без згоди всіх класів кредиторів. Цей механізм поряд із іншими рамками, пов'язаними із захистом інтересів боржника та тестом на найкращі інтереси кредиторів дозволяє говорити про збалансованість інтересів учасників систем раннього попередження.

Зокрема, тест найкращих інтересів кредиторів представляє собою інструмент, що полягає в порівняльному аналізі становища незгодних кредиторів за двома напрямками: запропонованим планом реструктуризації та гіпотетичною ліквідацією боржника або іншим оптимальним альтернативним варіантом розвитку подій. Концептуально на підставі тесту компетентний орган має встановити, що майнове становище кредитора, який не підтримує план реструктуризації, не є гіршим порівняно з тим, яке може виникнути при застосуванні звичайної черговості задоволення вимог у процедурі ліквідації відповідно до національного законодавства. При цьому враховуються різні сценарії ліквідації: і поетапний розпродаж активів, і продаж цілісного майнового комплексу (п. 6 ч. 2 ст. 2). Тест забезпечує запобіжний механізм та гарантує дотримання майнових прав кредиторів при затвердженні плану реструктуризації через оцінку альтернативних варіантів задоволення їх вимог, гарантує забезпечення балансу між цілями збереження бізнесу боржника та захистом легітимних інтересів кредиторів, які не підтримують запропонований план реструктуризації.

У контексті оцінки бізнесу боржника в процедурі превентивної реструктуризації судовим чи компетентним адміністративним органом законодавством країни, яка імплементує рамки раннього попередження, мають бути встановлені чіткі підстави. Зокрема, при ухваленні відповідного рішення виключно у випадку оскарження плану реструктуризації стороною, яка не згодна з планом, та права якої зачіпаються таким планом, цими підставами є зазначені вище правові механізми: заявлене порушення тесту найкращих інтересів кредиторів, тобто твердження про те, що становище кредитора за планом реструктуризації буде гіршим порівняно з ліквідаційною процедурою; заявлене порушення умов міжкласового механізму примусового схвалення плану реструктуризації.

ВИСНОВКИ

Попередні дослідження й українських, й іноземних учених, рекомендації та принципи, розроблені міжнародними організаціями, досвід правового регулювання ЄС підкреслюють важливість запозичення відповідних найкращих світових практик і гармонізації українського законодавства зі світовими та європейськими стандартами в контексті раннього попередження неплатоспроможності та реструктуризації, адаптації механізмів до сучасних викликів, зокрема воєнного стану та відновлення України. Незважаючи на досягнутий прогрес, ключовими завданнями для України залишаються модернізація процедур неплатоспроможності, банкрутства та впровадження ефективної моделі превентивної реструктуризації з урахуванням національних особливостей і потреб українського бізнесу.

В умовах війни й економічної нестабільності ММСП України стикаються з масштабними викликами падіння попиту, боргового навантаження, дефіциту кадрів та нестачі фінансування. Негативна динаміка справ про банкрутство суб'єктів господарювання, регіональні диспропорції на ринку праці, постійний ризик втрати безперервності їх діяльності свідчать про необхідність удосконалення механізмів реструктуризації боргів із акцентом на гарантування доступу до ефективних і спрощених національних систем превентивної реструктуризації. Вдосконалення національного законодавства відповідно до стандартів ЄС та ефективна співпраця між державою та бізнесом може стати дієвим фактором, що сприятиме збереженню робочих місць, стабілізації економіки та надання підтримки підприємствам, зокрема ММСП, в умовах фінансової кризи.

Правові рамки ЄС у сфері неплатоспроможності взаємопов'язані з міжнародними рекомендаціями Світового банку, ЮНСІТРАЛ і INSOL International, включають забезпечення прозорості, ефективності процедур, баланс інтересів кредиторів і боржників, адаптацію до потреб мікро-, малого і середнього бізнесу. Директива ЄС 2019/1023 спрямована на створення ефективних механізмів превентивної реструктуризації, які допомагають запобігати банкрутству підприємств, зберігати їх платоспроможність, робочі місця та підтримувати ММСП. Директива має на меті забезпечити можливості для боржників своєчасно виявляти ознаки фінансової кризи, отримувати тимчасовий захист від виконавчих дій за мінімального судового втручання, зберігають контроль власників над бізнесом, створення комплексних умов для фінансового оздоровлення підприємств, збереження економічної стабільності та підтримки життєздатності бізнесу в ЄС. Директивою передбачено гнучкі умови, що дозволяють державам-членам ЄС адаптувати її положення до національних потреб, забезпечуючи баланс інтересів боржників, кредиторів та інших зацікавлених сторін, передбачає «другий шанс» для підприємців урахування балансу інтересів боржника та кредиторів шляхом звільнення від боргів після певного періоду, що сприяє відновленню економічної активності. Механізм міжкласового примусового схвалення (*cross-class cram-down*) і тест

найкращих інтересів кредиторів забезпечують ефективність реструктуризації та захист інтересів усіх учасників процесу.

Імплементация Директиви ЄС 2019/1023 у законодавство України є важливим етапом у реформуванні систем неплатоспроможності та банкрутства. На момент первинної оцінки стану її імплементації в грудні 2023 року певні елементи Директиви вже були частково враховані в українському законодавстві (Закон України «Про фінансову реструктуризацію» та КУзПБ), проте мали місце невідповідності європейським стандартам щодо реструктуризації та санації підприємств. Прийняття 19 вересня 2024 року Закону України № 3985-IX є важливим кроком у виконанні зазначених рекомендацій, спрямований на гармонізацію українського законодавства з європейськими стандартами, створення умов для раннього виявлення фінансових труднощів і запобігання банкрутству через ефективні превентивні механізми. Зважаючи на положення ст. 378 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, яка зобов'язує сторони сприяти розвитку підприємництва, актуальним напрямом подальших наукових досліджень є аналіз упровадження положень зазначеного Закону в практичну діяльність.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Отримані за підсумками дослідження наукові положення, спрямовані на формування науково-практичних підходів до запровадження в Україні ефективної системи раннього попередження, що також має забезпечувати диференційовані процедури реструктуризації залежно від розміру підприємств. Особлива увага має в подальшому приділятися спрощеним процедурам для ММСП. Це сприятиме комплексному підходу до збереження життєздатності бізнесу, що в сучасних умовах в Україні знаходиться в складному становищі, захисту інтересів усіх сторін процедур неплатоспроможності, стабільності економіки країни, міжнародній співпраці. Висновки дослідження можуть становити основу для подальших наукових досліджень, предметом яких є процедури відновлення неплатоспроможності. Особливу увагу заслуговують питання запровадження процедур превентивної реструктуризації, їх відповідність європейським стандартам та ефективність практичного впровадження, зокрема в умовах воєнного стану та відносно ММСП, визначення критеріїв загрози неплатоспроможності та розробки інструментів її виявлення, заходів запобігання зловживанням правами в системах раннього попередження. Вивчення викликів і перспектив ефективності нововведень є критично важливим для формування дієвих інструментів фінансового оздоровлення бізнесу та зміцнення економічної стійкості України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Alle A. Balancing Debtor and Creditors' Interests in Bankruptcy Reorganization Proceedings: Best Practices for the Procedural Design of Claims' Classification (December 17, 2021). 28 p. *SSRN Electronic Journal*. URL: <https://ssrn.com/abstract=4009910> (дата звернення: 01.12.2024).

- [2] Bork R. Directive on Preventive Restructuring Frameworks: Political compromise in the trilogue talks and imminent adoption. *Eurofenix*. 18 Spring 2019. URL: <https://www.insol-europe.org/download/documents/15> (дата звернення: 21.11.2024).
- [3] Didea I., Ilie D. M. COVID-19 – The Catalyst of a Legislative Reform in the Field of Insolvency. *Innovation and Development in Business Law : Contributions to the 10th International Conference Perspectives of Business Law in the Third Millennium, November 13, 2020, Bucharest / ed. By Bonneau T., Popa Tache C. E. Bucharest : ADJURIS, 2021. P. 112–134. URL: <https://adjuris.ro/books/idbl/Innovation%20and%20Development%20in%20Business%20Law.pdf> (дата звернення: 01.12.2024).*
- [4] Directive (EU) 2019/1023 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 on preventive restructuring frameworks, on discharge of debt and disqualifications, and on measures to increase the efficiency of procedures concerning restructuring, insolvency and discharge of debt, and amending Directive (EU) 2017/1132 (Directive on restructuring and insolvency). *Official Journal of the European Union*. 26.6.2019. L 172/18. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32019L1023> (дата звернення: 21.11.2024).
- [5] Garcimartin F. Cross-Border Restructuring Proceedings in the EU: The Insolvency Regulation and the Future Directive on Restructuring Proceedings (June 29, 2018). 10 p. *SSRN Electronic Journal*. URL: <https://ssrn.com/abstract=3205217> (дата звернення: 10.11.2024)
- [6] Garrido J. M., DeLong Ch. M., Rasekh A., Rosh A. Restructuring and Insolvency in Europe: Policy Options in the Implementation of the EU Directive. 2021. № 152. *IMF eLIBRARY* : web-site. DOI: <https://doi.org/10.5089/9781513573595.001> (дата звернення: 10.11.2024).
- [7] Kononov O. Post-war economic recovery of Ukraine: what role could the EU Preventive Restructuring Directive 2019/1023 play for the Ukrainian small and medium-sized enterprises? *American Bankruptcy Law Journal*. 2023. Vol. 97(4). P. 757–835. URL: <https://www.ablj.org/post-war-economic-recovery-of-ukraine-what-role-could-the-eu-preventive-restructuring-directive-2019-1023-play-for-the-ukrainian-small-and-medium-sized-enterprises-html/> (дата звернення: 10.11.2024).
- [8] Kononov O. Ukrainian Preventive Restructuring: First Transposition of Directive (EU) 2019/1023 by a Non-Member State. *European Insolvency and Restructuring Journal*. 2024. Vol. 3. P. 1–38. URL: <https://eirjournal.com/article/view/18605> (дата звернення: 10.11.2024).
- [9] Lupica L., Neumann Z. *Thwarting the Inevitability of Over-Indebtedness. Emory Bankruptcy Developments Journal* . 2024. Vol. 40. Issue 2. P. 155–213. URL: <https://scholarlycommons.law.emory.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1245&context=ebdj> (дата звернення: 10.11.2024).
- [10] Lynch Fannon I., Gant J., Finnerty A. Corporate Recovery in an Integrated Europe: Harmonisation, Coordination, and Judicial Cooperation. Cheltenham, UK : Edward Elgar Publishing, 2022. 384 p. URL: <https://www.elgaronline.com/monobook/book/9781800887862/9781800887862.xml> (дата звернення: 10.11.2024).
- [11] Mokal R. The 'Too Much Unfair Value' Approach to the UK Cramdown (October 20, 2024). 24 p. *SSRN Electronic Journal*. URL: <https://ssrn.com/abstract=4993883> (дата звернення: 10.11.2024).
- [12] Paterson S. The Conceptual Foundation of Cross-Class Cramdown (September 18, 2024). 30 p. *SSRN Electronic Journal*. URL: <https://ssrn.com/>

- abstract=4959732 (дата звернення: 10.11.2024).
- [13] Principles for Effective Insolvency and Creditor and Debtor Regimes (English). Washington, D. C. : *World Bank Group*. 2021/04/22. 44 p. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/391341619072648570/Principles-for-Effective-Insolvency-and-Creditor-and-Debtor-Regimes> (дата звернення: 10.11.2024).
- [14] Richter T., They A. Claims, Classes, Voting, Confirmation and the Cross-Class Cram-Down (April 14, 2020). *INSOL Europe*. 2020. 45 p. *SSRN Electronic Journal*. URL: <https://ssrn.com/abstract=3575511>(дата звернення: 10.11.2024).
- [15] Skauradszun D. Restructuring Companies During and After the COVID-19 Pandemic: A Law & Economics Approach (May 11, 2021). *Nottingham Insolvency and Business Law eJournal (NIBLeJ)*. 2021. URL: <https://ssrn.com/abstract=3844530> (дата звернення: 10.11.2024).
- [16] Statement of Principles for a Global Approach to Multi-Creditor Workouts II. *INSOL International*. April 2017. 40 p. URL: <https://www.insol.org/getmedia/06c2de67-b34c-4163-8834-bc6db0d8315b/STATEMENT-OF-PRINCIPLES-FOR-A-GLOBAL-APPROACH-TO-MULTI-CREDITOR-WORKOUTS-II.pdf> (дата звернення: 01.12.2024).
- [17] Ukraine – Internal Displacement Report – General Population Survey Round 18 (October 2024). *International Organization for Migration: web-site*. URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-internal-displacement-report-general-population-survey-round-18-october-2024> (дата звернення: 01.12.2024).
- [18] UNCITRAL Legislative Guide on Insolvency Law for Micro- and Small Enterprises. MSME text series / United Nations Commission on International Trade Law. United Nations. Vienna, 2022. 224 p. URL: https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/msme_lg_insolvency_law_ebook.pdf (дата звернення: 01.12.2024).
- [19] Дерлюк В. Д. Санація як альтернатива банкрутству. *Ірпінський юридичний часопис*. 2024. №2 (15). С. 95–109. DOI: [https://doi.org/10.33244/2617-4154-2\(15\)-2024-95-109](https://doi.org/10.33244/2617-4154-2(15)-2024-95-109) (дата звернення: 01.12.2024).
- [20] Завідна Л., Миколайчук І., Намлієв Є. Реструктуризація бізнесу як стратегія адаптації підприємства до змін в умовах війни. *International Interdisciplinary Scientific Journal «Expert»*. 2024. Vol. 1, Iss. 3. P. 5–28. DOI: <http://dx.doi.org/10.62034/2815-5300/2024-v1-i3-001> (дата звернення: 01.12.2024).
- [21] Звіт за результатами проведення первинної оцінки стану імплементації актів права Європейського Союзу (Acquis ЄС). URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/zvit-UA.pdf> (дата звернення: 01.12.2024).
- [22] Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18.10.2018 №2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text> (дата звернення: 01.12.2024).
- [23] Мельник Т. Український бізнес в умовах війни: сучасний стан, проблеми та шляхи їх вирішення. *Journal of Innovations and Sustainability*. 2023. Vol. 7. No. 3. URL: <https://is-journal.com/is/article/view/207/116> (дата звернення: 01.12.2024).
- [24] Кузяків О., Ангел Є., Гулік А., Шаповалова Д. Нове щомісячне опитування підприємств. Український бізнес під час війни / ГО «Інститут економічних досліджень та політичних консультацій». 2024. Вип. 29. 50 с. URL: http://www.ier.com.ua/files/Projects/2024/TFD/2024_NRES_September_FINAL_UKR%202.pdf (дата звернення: 01.12.2024).

- [25] Оцінка впливу війни на макро-, малі та середні підприємства в Україні. Київ : Програма розвитку ООН в Україні, 2024. 86 с. URL: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-04/undp-ua-smb-2024.pdf> (дата звернення: 01.12.2024).
- [26] Поляков Р. Б. Порівняльно-правові аспекти регулювання процедури банкрутства в Німеччині та Україні : монографія. Чернівці : Технодрук, 2021. 256 с.
- [27] Поляков Р. Б. Порівняльно-правова характеристика досудової санації за правом України та Німеччини. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2022. № 3 (77). С. 23–40. URL: http://law.stateandregions.zp.ua/archive/3_2022/3.pdf (дата звернення: 01.12.2024).
- [28] Про фінансову реструктуризацію : Закон України від 14.06.2016 № 1414-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-19#Text> (дата звернення: 01.12.2024).
- [29] Радзивілюк В. В. Примирювальні процедури за комерційним кодексом Франції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 210–213. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/45> (дата звернення: 01.12.2024).
- [30] Результати двадцять дев'ятого щомісячного опитування промислових підприємств «Український бізнес під час війни». 04.11.2024. *Дія. Бізнес* : веб-сайт. URL: <https://business.dii.gov.ua/news/rezultaty-dvadtysiat-devyatoho-shchomisiachnoho-opytuvannia-promyslovykh-pidpryemstv-ukrainskyi-biznes-pid-chas-viiny> (дата звернення: 01.12.2024).
- [31] Рой В., Репін В. Повоєнне відновлення ринку праці в Україні: тенденції та загрози. *Українська національна платформа Форуму громадянського суспільства Східного партнерства*. 2024. 40 с. URL: <https://store.livarava.com/abcc88e0-9b6e-11ef-8634-c983ab1d190a.pdf> (дата звернення: 01.12.2024).
- [32] Статистичний бюлетень господарських судів України за 2022 рік. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/kgs_2023/KGS_biuletyn_2022.pdf (дата звернення: 01.12.2024).
- [33] Статистичний бюлетень господарських судів України за 2023 рік. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/kgs_2023/Stat_bulet_KGS_2023.pdf (дата звернення: 01.12.2024).
- [34] Статистичний бюлетень господарських судів України за I півріччя 2023 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/kgs_2023/Stat_Bul_GospS_Irivr_2023.pdf (дата звернення: 01.12.2024).
- [35] Статистичний бюлетень господарських судів України за I півріччя 2024 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/kgs_2024/ztv61E1.pdf (дата звернення: 01.12.2024).
- [36] Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : міжнародний документ від 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 01.12.2024).
- [37] Філатов В. А. Забезпечення доступу мікро- та малих підприємств боржників до процедур банкрутства в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 7. С. 206–210. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-7/48> (дата звернення: 01.12.2024).

REFERENCES

- [1] Alle, A. (2021). Balancing Debtor and Creditors' Interests in Bankruptcy Reorganization Proceedings: Best Practices for the Procedural Design of Claims' Classification. *SSRN Electronic Journal*. Retrieved from <https://ssrn.com/abstract=4009910>.

- [2] Bork, R. (2019). Directive on Preventive Restructuring Frameworks: Political compromise in the trilogue talks and imminent adoption. *Eurofenix*, 18. Retrieved from <https://www.insol-europe.org/download/documents/15>.
- [3] Didea, I., & Ilie, D. M. (2021). COVID-19 – The Catalyst of a Legislative Reform in the Field of Insolvency. *Innovation and Development in Business Law : Contributions to the 10th International Conference Perspectives of Business Law in the Third Millennium*, November 13, 2020, Bucharest. In Bonneau, T., & Popa Tache, C. E. (Ed.). Bucharest: ADJURIS, 112–134. Retrieved from <https://adjuris.ro/books/idbl/Innovation%20and%20Development%20in%20Business%20Law.pdf>.
- [4] Directive (EU) 2019/1023 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 on preventive restructuring frameworks, on discharge of debt and disqualifications, and on measures to increase the efficiency of procedures concerning restructuring, insolvency and discharge of debt, and amending Directive (EU) 2017/1132 (Directive on restructuring and insolvency). *Official Journal of the European Union*. 26.06.2019. L 172/18. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32019L1023>.
- [5] Garcimartin, F. (2018, June). Cross-Border Restructuring Proceedings in the EU: The Insolvency Regulation and the Future Directive on Restructuring Proceedings. *SSRN Electronic Journal*. Retrieved from <https://ssrn.com/abstract=3205217>
- [6] Garrido, J. M., DeLong, Ch.M., Rasekh, A., & Rosha, A. Restructuring and Insolvency in Europe: Policy Options in the Implementation of the EU Directive. 2021. № 152. *IMF eLIBRARY*: web-site. DOI: <https://doi.org/10.5089/9781513573595.001>.
- [7] Kononov, O. (2023). Post-war economic recovery of Ukraine: what role could the EU Preventive Restructuring Directive 2019/1023 play for the Ukrainian small and medium-sized enterprises? *American Bankruptcy Law Journal*, 97(4), 757–835. Retrieved from <https://www.ablj.org/post-war-economic-recovery-of-ukraine-what-role-could-the-eu-preventive-restructuring-directive-2019-1023-play-for-the-ukrainian-small-and-medium-sized-enterprises-html/>.
- [8] Kononov, O. (2024). Ukrainian Preventive Restructuring: First Transposition of Directive (EU) 2019/1023 by a Non-Member State. *European Insolvency and Restructuring Journal*, 3, 1–38. Retrieved from <https://eirjournal.com/article/view/18605>.
- [9] Lupica, L., & Neumann, Z. (2024). *Thwarting the Inevitability of Over-Indebtedness*. *Emory Bankruptcy Developments Journal*, 40(2), 155–213. Retrieved from <https://scholarlycommons.law.emory.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1245&context=ebdj>.
- [10] Lynch Fannon, I., Gant, J., & Finnerty, A. (2022). *Corporate Recovery in an Integrated Europe: Harmonisation, Coordination, and Judicial Cooperation*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing. Retrieved from <https://www.elgaronline.com/monobook/book/9781800887862/9781800887862.xml>.
- [11] Mokal, R. (2024). The 'Too Much Unfair Value' Approach to the UK Cramdown 24 p. *SSRN Electronic Journal*. Retrieved from <https://ssrn.com/abstract=4993883>.
- [12] Paterson, S. (2024). The Conceptual Foundation of Cross-Class Cramdown. *SSRN Electronic Journal*. Retrieved from <https://ssrn.com/abstract=4959732>.
- [13] Principles for Effective Insolvency and Creditor and Debtor Regimes (English). (2021). Washington, D. C.: *World Bank Group*. Retrieved from <http://documents.worldbank.org/curated/en/391341619072648570/Principles-for-Effective-Insolvency-and-Creditor-and-Debtor-Regimes>.
- [14] Richter, T., & Thery, A. (2020). Claims, Classes, Voting, Confirmation and the Cross-Class Cram-Down (April 14, 2020). *INSOL Europe*. *SSRN Electronic Journal*. Retrieved from <https://ssrn.com/abstract=3575511>.

- [15] Skauradszun, D. (2021). Restructuring Companies During and After the COVID-19 Pandemic: A Law & Economics Approach (May 11, 2021). *Nottingham Insolvency and Business Law eJournal (NIBLeJ)*. Retrieved from <https://ssrn.com/abstract=3844530>.
- [16] Statement of Principles for a Global Approach to Multi-Creditor Workouts II. INSOL International (2017, April). Retrieved from <https://www.insol.org/getmedia/06c2de67-b34c-4163-8834-bc6db0d8315b/STATEMENT-OF-PRINCIPLES-FOR-A-GLOBAL-APPROACH-TO-MULTI-CREDITOR-WORKOUTS-II.pdf>.
- [17] Ukraine – Internal Displacement Report – General Population Survey Round 18 (2024, October). *International Organization for Migration*: web-site. Retrieved from <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-internal-displacement-report-general-population-survey-round-18-october-2024>.
- [18] UNCITRAL Legislative Guide on Insolvency Law for Micro- and Small Enterprises. MSME text series (2022). United Nations Commission on International Trade Law. United Nations. Vienna. Retrieved from https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/msme_lg_insolvency_law_ebook.pdf.
- [19] Derlyuk, V. D. (2024). Sanitation as an alternative to bankruptcy. *Irpın legal journal*, 2(15), 95–109. DOI: [https://doi.org/10.33244/2617-4154-2\(15\) – 2024-95-109](https://doi.org/10.33244/2617-4154-2(15) – 2024-95-109).
- [20] Zavidna, L., Mykolaichuk, I., & Namliev, E. (2024). Business restructuring as a strategy for the company’s adaptation to changes in wartime conditions. *International Interdisciplinary Scientific Journal «Expert»*, 1(3), 5–28. DOI: <http://dx.doi.org/10.62034/2815-5300/2024-v1-i3-001>.
- [21] Report on the results of the initial assessment of the state of implementation of European Union legislation (Acquis EU). Retrieved from https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/zvit_UA.pdf.
- [22] Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures: Law of Ukraine (2018, October). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text>.
- [23] Melnyk, T. (2023). Ukrainian business in the conditions of war: current state, problems and ways to solve them. *Journal of Innovations and Sustainability*, 7(3). Retrieved from <https://is-journal.com/is/article/view/207/116>.
- [24] Kuzyakiv, O., Angel, E., Gulik, A., & Shapovalova, D. (2024). New monthly survey of enterprises. Ukrainian business during the war. *NGO «Institute of Economic Research and Political Consultations»*, 29. Retrieved from http://www.ier.com.ua/files/Projects/2024/TFD/2024_NRES_September_FINAL_UKR%202.pdf.
- [25] *Assessment of the impact of the war on macro, small and medium-sized enterprises in Ukraine*. (2024). Kyiv: United Nations Development Program in Ukraine. Retrieved from <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-04/undp-ua-smb-2024.pdf>.
- [26] Polyakov, R. B. (2021). *Comparative legal aspects of bankruptcy procedure regulation in Germany and Ukraine*. Chernivtsi: Technoprint.
- [27] Polyakov, R. B. (2022). Comparative legal characteristics of pre-trial rehabilitation under the law of Ukraine and Germany. *State and regions. Series: Law*, 3(77), 23–40. Retrieved from http://law.stateandregions.zp.ua/archive/3_2022/3.pdf.
- [28] On financial restructuring: Law of Ukraine (2016, June). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-19#Text>.
- [29] Radziviluk, V. V. (2024). Conciliation procedures under the French Commercial Code. *Legal scientific electronic journal*, 1, 210–213. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/45>.

- [30] Results of the twenty-ninth monthly survey of industrial enterprises «Ukrainian business during the war». (2024, November). Action. Business: website. Retrieved from <https://business.diiia.gov.ua/news/rezultaty-dvadsyat-deviatioho-shchomisiachnoho-opytuvannia-promyslovykh-pidpriemstv-ukrainskyi-biznes-pid-chas-viiny>.
- [31] Roy, V., & Repin, V. (2024). *Post-war recovery of the labor market in Ukraine: trends and threats*. Ukrainian national platform of the Civil Society Forum of the Eastern Partnership. Retrieved from <https://store.livarava.com/a6cc88e0-9b6e-11ef-8634-c983ab1d190a.pdf>.
- [32] *Statistical bulletin of commercial courts of Ukraine* (2022). Retrieved from https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/kgs_2023/KGS_biuleten_2022.pdf.
- [33] *Statistical bulletin of commercial courts of Ukraine* (2023). Retrieved from https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/kgs_2023/Stat_bulet_KGS_2023.pdf.
- [34] *Statistical bulletin of commercial courts of Ukraine* (first half of 2023). Retrieved from https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/kgs_2023/Stat_Bul_GospS_Ipivr_2023.pdf.
- [35] *Statistical bulletin of commercial courts of Ukraine* (first half of 2024). Retrieved from https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/kgs_2024/ztv61E1.pdf.
- [36] Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand (2014, June). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.
- [37] Filatov, V. A. (2024). Ensuring access of micro and small enterprises of debtors to bankruptcy procedures in Ukraine. *Legal scientific electronic journal*, 7, 206–210. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-7/48>.

Олег Васильович Синегубов

Доктор юридичних наук, доцент

Голова Харківської обласної військової адміністрації

61002, вул. Сумська, 64, Харків, Україна

ORCID: orcid.org/0000-0001-6362-3115

Oleg V. Sinegubov

Doctor of Law, Associate Professor

Head of Kharkiv Regional Military Administration

61002, 64 Sumskaya St., Kharkiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Синегубов О. В. Правові рамки превентивної реструктуризації в ЄС: досвід для України на сучасному етапі. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Том 31. №4. С. 101–127.

Suggested Citation: Sinegubov, O. V. (2024). Legal Framework of Preventive Restructuring in the EU: Experience for Ukraine at the Modern Stage. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 31(4), 101–127.

Стаття надійшла / Submitted: 14/11/2024

Доопрацьовано / Revised: 14/12/2024

Схвалено до друку / Accepted: 19/12/2024

Юлія Анатоліївна Турлова

*Відділ проблем кримінального права, кримінології та судоустрою
Інститут держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України
Київ, Україна*

Анастасія Андріївна Тернавська

*Відділ проблем кримінального права, кримінології та судоустрою
Інститут держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України
Київ, Україна*

Геннадій Сергійович Поліщук

*Кафедра політичних наук і права
Київський національний університет будівництва і архітектури
Київ, Україна*

ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РАДІОЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. У статті проведений порівняльно-правовий аналіз кримінально-правового забезпечення радіоекологічної безпеки в законодавстві країн Європейського Союзу, США, окремих країн пострадянського простору та вироблені на цій підставі власні узагальнюючі висновки: предметом злочинів у більшості країн (Велика Британія, США, Іспанія, Польща, Чехія, Німеччина) є радіоактивні матеріали (речовини); наявна диференціація відповідальності з урахуванням ознак суб'єктивної сторони злочинів даної категорії; санкції статей кримінальних кодексів Європейських країн, США, за якими настає відповідальність за злочини у сфері поводження з радіоактивними матеріалами, є порівняно з аналогічними вітчизняними нормами значно суворішими (довічне позбавлення волі (США)); (довічне позбавлення волі або довічне позбавлення волі без права на дострокове звільнення (Болгарія)). Визначені особливості законодавчої регламентації відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень у сфері радіоекологічної безпеки в окремих країнах пострадянського простору, а саме специфіка систематизації досліджуваних правопорушень, їх предмет і суб'єктний склад. З огляду на виявлений позитивний досвід і практику іноземних країн у кримінально-правовій протидії злочинам досліджуваної категорії, а також із урахуванням національної моделі кримінально-правового впливу обґрунтовано доцільність застосування до юридичних осіб, службовці та спеціально-зобов'язані особи яких вчинили кримінальні правопорушення у сфері радіоекологічної безпеки, заходів кримінально-правового характеру. Окреслено коло таких правопорушень критеріями вчинення в інтересах юридичної особи, спрямованості на ухилення від передбаченої законом відповідальності, відсутності з боку юридичної особи достатнього та належного рівня контролю за діями спеціально-зобов'язаних осіб у сфері використан-

ня ядерної енергії, поводження з радіоактивними матеріалами та іншими джерелами іонізуючого випромінювання.

Ключові слова: злочинність у сфері радіоекологічної безпеки, ядерна та радіаційна безпека, кримінальна відповідальність юридичних осіб, компаративістські кримінально-правові дослідження, покарання, санкція.

Yuliia A. Turlova

*Department for Criminal Law
Criminology and Judicial System Issues V. M. Koretsky Institute of State and Law of the
National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine*

Anastasiia A. Ternavska

*Department for Criminal Law
Criminology and Judicial System Issues, V. M. Koretsky Institute of State and Law of the
National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine*

Hennadii S. Polishchuk

*Associate Professor of the Department of Political Sciences and Law
Kyiv National University of Construction and Architecture
Kyiv, Ukraine*

FOREIGN EXPERIENCE REGARDING THE CRIMINAL LAW FRAMEWORK FOR RADIOECOLOGICAL SAFETY

Abstract. *The article provides a comparative legal analysis of criminal law framework for radioecological safety in the legislation of the European Union, the USA, and some post-Soviet countries, and presents generalized conclusions drawn by the authors on the basis of this analysis: in the majority of countries (the United Kingdom, USA, Spain, Poland, Germany, the Czech Republic) the target of crimes is radioactive materials (substances); there is a differentiation of liability based on the signs of the parties to the crimes included in this category; the sanctions under the articles of the criminal codes of the European countries, USA that provide for liability for crimes in the field of radioactive materials management are much more severe than similar national provisions (life imprisonment (USA)); (life imprisonment or life imprisonment without the right to early release (Bulgaria)). The article identifies the peculiarities of the legislative regulation of liability for criminal offenses in the field of radioecological safety in some post-Soviet countries, namely, the specifics of the systematization of the offenses under study, their target and parties. Taking into account the identified positive experience and practice of foreign countries in combating the crimes of the studied category on the basis of criminal law, as well as taking into account the national model of the criminal law effect, the authors substantiate the expediency of applying criminal law measures to legal entities whose officials and designated authorized persons have committed criminal offenses in the field of radioeco-*

logical safety. The scope of such crimes is outlined on the basis of the criteria of crimes committed in the interests of a legal entity, crimes committed with the aim of evading the liability provided by law, and the lack of sufficient and appropriate level of control by a legal entity over the actions of designated authorized persons in the field of nuclear energy use and management of radioactive materials and other sources of ionizing radiation.

Keywords: *crime in the field of radioecological safety, nuclear and radiation safety, criminal liability of legal entities, comparative criminal law research, punishment, sanction.*

ВСТУП

Сучасні процеси глобалізації, інтернаціоналізації та триваючої конвергенції потребують глибшого знання не тільки власного законодавства, а й законодавства в тому числі кримінального, іноземних країн. Тим паче, що сьогодні Україна прагне стати повноправним членом Європейського Союзу, а тому має привести своє законодавство у відповідність до встановлених європейських стандартів.

У середині ХХ ст. бурхливий розвиток ядерної (атомної) галузі зумовив актуалізацію не тільки безпеки технічного, економічного, військового характеру, а й радіоекологічну безпеку та міжнародне співробітництво в цій сфері. Більше того, проблеми правового, у тому числі кримінально-правового, забезпечення радіоекологічної безпеки посилилися після низки катастроф, а саме: ядерна катастрофа на Чорнобильській АЕС (СРСР, 1986) та ядерна аварія на АЕС «Фукусіма» (Японія, 2011), яким був наданий найвищий 7-й рівень (велика аварія) за міжнародною шкалою ядерних подій (INES); аварії на ядерних реакторах у містах Чок Рівер (Канада, 1952) та Віндскейл (Велика Британія, 1957) та ядерна аварія на АЕС «Три-Майл-Айленд» (США, 1979), яким був наданий 5-й рівень (аварія з широкими наслідками) за шкалою INES. Зокрема, аварія у Віндскейлі (Велика Британія, 1957) є найкрупнішою в історії ядерної індустрії Великої Британії й займає п'яте місце в світі за кількістю викинутих у навколишнє середовище радіоактивних речовин після аварій на Чорнобильській АЕС (СРСР, 1986), АЕС «Фукусіма-Даїчі» (Японія, 2011), Киштимської аварії на сховище радіоактивних відходів (СРСР, 1957), АЕС Три-Майл-Айленд (США, 1979) [1, с. 4, 169].

Таким чином, ядерна та радіаційна безпека є важливими складовими як національної безпеки, так і значущими об'єктами кримінально-правової охорони. Ефективність комплексу кримінально-правових заходів щодо забезпечення радіоекологічної безпеки залежить насамперед від наявних у правозастосовника інструментів у вигляді правових норм. Тому варто наголосити, що проблеми криміналізації кримінальних правопорушень у сфері радіоекологічної безпеки не обмежується тимчасовими, територіальними чи національними рамками. З огляду на глобальний характер ядерної небезпеки, інтеграційні процеси в Україні й адаптацію національного законодавства до міжнародних стандартів, є потреба в дослідженні та врахуванні іноземного досвіду з метою вдосконалення вітчизняної нормативно-правової бази в частині кримінально-правового забезпечення радіо-

екологічної безпеки. Відтак *метою* цієї статті є порівняльно-правовий аналіз кримінально-правового забезпечення радіоекологічної безпеки в законодавстві країн Європейського Союзу, США, окремих країн пострадянського простору, вироблення на цій підставі власних узагальнюючих висновків, виокремлення позитивного досвіду та практики іноземних країн для імплементації в національну кримінально-правову політику.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Порівняльні дослідження в галузі кримінального права заклали західні (М. Басіонні, Х. Бехруз, Р. Давид, Ф. Джонсон, К. ЖофFRE-Спінозі, В. Кларк, В. Лафейв, Р. Леже, П. Лоу, В. Маршалл, Х. Пекер, Р. Перкінс, А. Скотт, Ч. Томас, Ч. Торсія, М. Хаснел, Т. Хірші, Л. Яблонські, Дж. Якобс та ін.) й українські вчені (М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. К. Грищук, О. О. Дудоров, В. П. Ємельянов, О. О. Кваша, М. Й. Коржанський, О. М. Костенко, С. Я. Лихова, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, М. І. Панов, В. В. Сташис, Є. Л. Стрельцов, В. Я. Тацій, В. П. Тихий, С. С. Яценко та ін.).

Теоретичним дослідженням різних аспектів протидії кримінальним правопорушенням у сфері ядерної та радіаційної (радіоекологічної) безпеки приділялася увага такими науковцями як П. Д. Біленчук, О. В. Маслюк, С. П. Митич, С. А. Новачук, О. О. Пащенко, Г. С. Поліщук, М. О. Торбеєв, Ю. А. Турлова, А. В. Швець.

За часів незалежності України вагомі суттєві компаративістські кримінально-правові дослідження дотично до ядерної та радіаційної безпеки здійснювали: П. П. Андрушко, В. К. Матвійчук, К. В. Плева, А. В. Савченко, М. І. Хавронюк.

Крім результатів монографічних досліджень в Україні та в інших іноземних країнах також використовувались і законодавчі джерела, довідкові видання, а також наукові розвідки з досліджуваної тематики, викладені в посібниках, методичних рекомендаціях і наукових статтях.

Основною специфічною інтегруючою ознакою, що служить критерієм віднесення кримінальних практик до категорії злочинності в сфері радіоекологічної безпеки, є їх сфера відтворення – радіоекологічна безпека, що виокремлює досліджуваний вид злочинності із загального масиву, одночасно зумовлюючи й специфічні характеристики особи злочинця, способи вчинення злочинів даної категорії, спрямованість і мотивацію злочинної поведінки [2, с. 286]. Саме тому при проведенні компаративістського дослідження кримінально-правового забезпечення радіоекологічної безпеки, досліджувалися правові норми іноземних країн, в яких предметом виступали ядерна енергія, радіоактивні елементи та матеріали, ядерна установка, радіаційна установка, джерело іонізуючого випромінювання тощо.

Методологічною основою статті є основні положення теорії пізнання. Загальнонауковий рівень представлений низкою загальнонаукових прийомів теоретич-

ного пізнання (діалектичний, формально-логічний, структурно-функціональний), що дало змогу здійснити компаративістське кримінально-правове дослідження у сфері радіоекологічної безпеки. На спеціально-правовому науковому рівні знайшли застосування історико-правовий, порівняльно-правовий, системний, контент-аналіз, догматичний методи – при роботі з текстами нормативно-правових актів, зокрема кримінальними кодексами (далі – КК).

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Одним із найважливіших принципів побудови радіоекологічної безпеки є принцип міжнародної співпраці по взаємодії та координації зусиль у її дотриманні та розвитку. Потреба в міжнародній співпраці в даній сфері обумовлена рядом факторів: по-перше, шкода від ядерних технологій може носити глобальний (транскордонний, трансконтинентальний), багатооб'єктний і незворотний характер, що визначає актуальність розробки механізмів міжнародних зобов'язань у цій галузі; по-друге, ризики, що несуть у собі радіоактивні матеріали та технології, є привабливими для протиправної діяльності міжнародних злочинних угруповань, а, відтак, їх мінімізація та нейтралізація потребує об'єднання зусиль світової спільноти. Це стосується, наприклад, транскордонної ядерної злочинності та міжнародних терористичних груп; по-третє, зростання масштабів та географії легального застосування ядерних технологій, а також зростання кількості нормативних актів в ядерній сфері вимагає кодифікації міжнародного ядерного законодавства з обов'язковим залученням до даного процесу всіх його потенційних учасників.

У загальному вигляді концепція міжнародної радіоекологічної безпеки побудована на принципах регулювання правовідносин у цій сфері, регламентування правил охорони праці, безпеки навколишнього середовища, вирішення питання про відшкодування збитків унаслідок діяльності, пов'язаної з радіоактивними матеріалами тощо. Варто зауважити, що за останні роки активізувалася діяльність щодо розробки ефективних правових заходів протидії злочинності в цій сфері як новому та вагомому виклику сьогодення. Як зауважує С. М. Мохончук, «...у визначеннях міжнародних злочинів, передбачених кримінальними законами зарубіжних країн, прийнятими наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., більш повно та точно враховується зміст норм міжнародного кримінального права, чим забезпечується гармонізація правової регламентації відповідальності за злочини проти миру та безпеки людства у відповідних розділах КК зарубіжних держав. Тому загальною тенденцією розвитку сучасного кримінального законодавства більшості зарубіжних країн є їх орієнтація на норми міжнародного кримінального права» [3, с. 16].

Звернення до іноземного досвіду англо-саксонської правової сім'ї засвідчило, що кримінально-правові норми про відповідальність за кримінальні правопорушення вчинені в сфері радіоекологічної безпеки закріплені в нормативно-правових актах.

Зокрема, у *Великій Британії* такими є: Закон про атомну енергію 1946 року («Atomic Energy») – містить норми про кримінальну відповідальність за розкриття будь-якої інформації, отриманої під час здійснення службових повноважень відповідно до закону, без необхідного на те узгодження [4]; Закон про радіоактивні речовини 1948 року («Radioactive Substances») – передбачена кримінальна відповідальність за порушення правил безпеки при роботі з радіоактивними речовинами, за умисне перешкоджання діяльності вповноваженої особи, а також за розкриття таємниці під час здійснення службових повноважень, або інформації про процес виробництва [5]; Закон про тероризм 2006 року («Terrorism») – встановлено кримінальну відповідальність за виготовлення радіоактивних матеріалів і пристроїв із метою використання їх у терористичних цілях; дії спрямовані на використання та пошкодження ядерного об'єкта, його захоплення тощо [6].

Глава 39 «Вибухові та інші небезпечні речовини» розділу 18 Зводу Законів США встановлює кримінальну відповідальність за незаконне поводження з радіоактивними матеріалами (§ 831) та визначає важливі кримінально-правові терміни (приміром, «радіоактивні матеріали» та ін.). Незаконне поводження з радіоактивними матеріалами передбачає їх незаконне придбання, зберігання, використання, перевезення, передачу, переробку, продаж, поширення, виробництво, імпортування, заволодіння різними способами, а також порушення умов виробництва, збереження, торгівлі тощо. Покаранням за такі кримінальні правопорушення є штраф та/або тюремне ув'язнення на строк до 20 років (у разі загибелі людини – довічне тюремне ув'язнення) [7, с. 408–409].

Також варто наголосити, що інтенсивний промисловий розвиток підприємств обумовив утворення значної кількості забруднених об'єктів та територій, що потребували відновлення, а тому США стали однією з перших країн, що зіткнулась із проблемою негативного впливу радіоактивно забруднених об'єктів і територій на життя та здоров'я населення та навколишнє природне середовище. Зниження рівня радіоактивного забруднення територій до прийняттого для здоров'я людини та довкілля рівня в Сполучених Штатах Америки врегульований Законом про політику в галузі ядерних відходів (1982) [8]. У 1989 році Управлінням з охорони довкілля Міністерства енергетики США була розроблена екологічна програма у сфері ядерної спадщини. Основною метою програми було визначено безпечну ліквідацію ядерної спадщини, що була накопичена протягом останніх десятиліть у галузі атомної енергетики та виробництва ядерної зброї. Об'єктами зазначеної програми були: ядерні установки та матеріали, відпрацьоване ядерне паливо, тверді та рідкі радіоактивні відходи [9, с. 74].

У КК *Німеччини* кримінальні правопорушення, вчинені у сфері радіоекологічної безпеки, розміщені у розділах 28 і 29: розділ 28 «Загальнонебезпечні злочинні діяння» – відповідальність за виробництво вибухових речовин із використанням ядерної енергії, яке загрожує життю та майну людей; зловживання іонізуючим випромінюванням із метою заподіяння шкоди здоров'ю людей або майну,

а також шкоди тваринам і рослинам; підготовка злочину за допомогою вибуху або опромінення; порушення службових обов'язків, що призвело до вивільнення іонізуючого випромінювання або ядерного розщеплення, і спричинило загибель людей, майнову шкоду, шкоду тваринам, рослинам, повітрю, ґрунту та водоймам; допущення браку під час виготовлення ядерної технічної установки, що створює небезпеку для життя людей та майна [10, с. 411–416]; розділ 29 «Екологічні злочинні діяння» – відповідальність за протиправне поводження з відходами, які є радіоактивними або такими, що здатні призвести до тривалого забруднення водойм, ґрунту та повітря або створення загрози погोलів'ю тварин чи популяції рослин; недозволену експлуатацію ядерно-технічної установки або її частини (трубопровід для транспортування небезпечних для водних ресурсів речовин, установки з утилізації відходів, очищення стічних вод); недозволене поводження шляхом виготовлення, зберігання, транспортування, обробки, використання у виробництві або ввезення (вивезення) радіоактивних матеріалів та інших небезпечних речовин і вантажів, які можуть завдати смерть або тяжку шкоду здоров'ю, суттєву шкоду тваринам або рослинам, водоймам, повітрю або ґрунту; порушення обов'язку щодо здачі ядерного палива або його передачі неуповноваженій особі; здійснення ядерного вибуху, підбурювання іншої особи до такої дії (сприяння іншій особі) та ін. [10, с. 431–435].

КК *Королівства Іспанія* містить доволі багато норм, що передбачають відповідальність за незаконні діяння з такими предметами: ядерна енергія або радіоактивні елементи (ст. 341); ядерна або радіаційна установка, матеріали чи обладнання, пов'язані з іонізуючим випромінюванням (ст. 342); радіація (ст. 343); ядерні матеріали, радіоактивні елементи, радіоактивні матеріали, небезпечні ядерні речовини (ст. 345). Усі зазначені статті в сукупності утворюють окрему частину КК – «Частина I «Про злочини, пов'язані з ядерною енергією і іонізуючим випромінюванням». Ця частина, у свою чергу, є складовою глави I «Про злочини, пов'язані із загрозою виникнення катастрофи» розділу XVII «Про злочини проти колективної безпеки» [11, с. 165–167]. З огляду на таку побудову, родовим об'єктом є колективна безпека, видовим – безпека від загрози виникнення катастроф, безпосереднім – безпека життя або здоров'я людей, навколишнього середовища, майна та інших цінностей при поводженні з ядерною енергією та іонізуючим випромінюванням. КК *Королівства Іспанія*, окрім статей про відповідальність за незаконне поводження з ядерною енергією, радіоактивними елементами тощо містить також норми щодо посягання на природні ресурси і навколишнє середовище. Зокрема, ст. 325 установлює кримінальну відповідальність особи, яка порушуючи закон та інші загальні положення законодавства про захист навколишнього середовища спровокує або прямо чи опосередковано припустить викиди, проливання, зараження радіацією, добичу чи екскавацію, знесення, шум, вібрацію, упорскування або зберігання в атмосфері, в ґрунті, надрах або в наземних, морських або ґрунтових водах, включаючи відкрите море, а також збирання

вод (каптаж), які можуть заподіяти тяжку шкоду рівновазі природних систем, а ст. 329 передбачає відповідальність посадової особи або державного службовця, який свідомо і знаючи про незаконність такого діяння, надасть позитивний висновок щодо діяльності або виробництва, які забруднюють навколишнє середовище, чи під час проведення інспекцій не повідомить про такі порушення чи уникне проведення обов'язкових інспекцій або винесе відповідне позитивне рішення, знаючи про його незаконність [11, с. 160–162].

У КК *Республіки Польща* кримінальні правопорушення, які вчиняються у сфері радіоекологічної безпеки розміщені у двох главах. Так, глава XX «Злочини проти суспільної безпеки» КК *Республіки Польща* передбачає кримінальну відповідальність за дії, що призвели до швидкого вивільнення ядерної енергії та іонізуючого випромінювання (ст. 163). Окрім того, у ст. 171 КК *Республіки Польща* зазначається: «§1. Хто без необхідного дозволу або з порушенням його умов розробляє, виробляє, збирає, зберігає, використовує або продає вибухову речовину або пристрій, радіоактивний матеріал, обладнання, що здійснює іонізуюче випромінювання або інший предмет чи речовину, яка може спричинити небезпеку для життя чи здоров'я декількох осіб або майна у великих розмірах, підлягає покаранню у вигляді позбавлення волі на строк від 6 місяців до 8 років; § 2. Такому самому покаранню підлягає особа, яка всупереч покладених на неї обов'язків, допускає вчинення діяння, визначеного в § 1; § 3. Такому самому покаранню підлягає особа, яка передала предмети, визначені в § 1, не уповноваженій особі» [12, с. 66–69]. Таким чином, ч. 2 ст. 171 КК *Республіки Польща* передбачена відповідальність спеціально-зобов'язаних осіб за порушення покладених на них обов'язків щодо виконання певних функцій у сфері радіоекологічної безпеки. Глава XXII «Злочини проти навколишнього середовища» КК *Республіки Польща* передбачає кримінальну відповідальність: хто забруднив воду, повітря або поверхню землі речовиною або іонізуючим випромінюванням у такій кількості чи такого виду, що може загрожувати життю чи здоров'ю людини, або спричинити істотне зниження якості води, повітря або поверхні землі, або знищення у рослинному чи тваринному світі в значних розмірах (ст. 182); хто виробляє, перетворює, перевозить, привозить з-за кордону, вивозить за кордон, збирає, зберігає, переховує, володіє, використовує, експлуатує, знищує, викидає або залишає без належної безпеки ядерний матеріал або інше джерело іонізованого випромінювання, в таких умовах чи в такий спосіб, що може загрожувати життю або здоров'ю людини, або спричинити істотне зниження якості води, повітря чи поверхні землі, або знищення в рослинному чи тваринному світі в значних розмірах (ст. 184); хто всупереч покладеним обов'язкам не утримував у належному стані або не використовував прилади, що забезпечують захист води, повітря чи поверхні землі від забруднення, або прилади для запобігання радіоактивному забрудненню або іонізуючому випромінюванню (ст. 186) [12, с. 73–75].

У КК *Чеської Республіки* кримінальні правопорушення, які вчиняються у сфері радіоекологічної безпеки розміщено в розділі 1 «Злочини, які створюють небезпеку для суспільства» глави VII «Загально небезпечні кримінальні правопорушення». Зокрема, статтями 281 та 283 встановлено відповідальність за несанкціоноване виробництво та володіння радіоактивними й особливо небезпечними речовинами, ядерними матеріалами та матеріалами особливо розпаду, а саме хто, без дозволу, виготовляє, імпортує, експортує, перевозить, обробляє або отримує для іншої особи високорадіоактивні речовини, небезпечні речовини, базові ядерні матеріали або предмети, призначені для їх виробництва (виготовлення). Також указаними статтями визначено, що готування є караним [13, с. 179–180].

У КК *Республіки Болгарія* кримінальні правопорушення, які вчиняються у сфері радіоекологічної безпеки також розміщено в главі 11 з назвою «Загально-небезпечні злочини» [14, с. 227]. Зокрема, статті 336а, 337 та 339 передбачають відповідальність за використання, з порушенням установлених правил, радіоактивного матеріалу, ядерної зброї чи іншої установки в літаку або на кораблі, чи на стаціонарній платформі, розташованій на континентальному шельфі, що створює небезпеку для життя іншої людини або заподіює тяжке чи середньої тяжкості тілесне ушкодження або значну майнову шкоду. Відповідальність також настає за вироблення, оброблення, модифікування, ремонт, розроблення, дослідження, зберігання, торг, транспортування, імпортування чи експортування ядерної зброї, не маючи на це права за законом або без дозволу, виданого відповідним органом влади, коли це є необхідним, або з порушенням дозволу [14, с. 229–234]. Окрім того, вказана глава містить розділ V «Злочини при використанні атомної енергії в мирних цілях». Предметом злочинів у цьому розділі (статті 356д, 356е, 356ж, 356к, 356м) є ядерний матеріал, ядерні установки, інші джерела іонізуючого випромінювання. Зокрема, встановлено відповідальність посадової особи, яка призначає або дозволяє особі працювати з ядерним матеріалом, ядерними установками чи іншими джерелами іонізуючого випромінювання без необхідної компетентності й дієздатності (ст. 356д) або того, хто знищує або пошкоджує ядерну установку, ядерний матеріал або джерело іонізуючого випромінювання і, тим самим, створює небезпеку для життя або здоров'я іншого, загрозу заподіяння шкоди довкіллю або заподіяння значної майнової шкоди (ст. 356е) або будь-якої особи, хто порушує правила ядерної або радіаційної безпеки, припускаючи, що тілесні ушкодження або смерть іншого можуть послідувати, а також того, хто порушує правила ядерної або радіаційної безпеки й спричиняє умисне заподіяння значної майнової шкоди, тілесних ушкоджень або смерті іншої особи (ст. 356з). При цьому слід зазначити, що статті (ч. 2в ст. 356е та ч. 2в ст. 356з) розділу V «Злочини при використанні атомної енергії в мирних цілях» за вказані умисні дії, які спричинили смерть однієї чи кількох осіб, мають жорсткі санкції – позбавлення волі на строк від десяти до двадцяти років, довічне позбавлення волі або довічне позбавлення волі без права на дострокове звільнення. Коли діяння

за цими статтями вчинено через необережність і спричинило смерть однієї чи кількох осіб передбачено покарання – позбавлення волі від трьох до п'ятнадцяти років (пункти в ст. 356ж і ст. 356и) [14, с. 263–265].

Загалом проведений аналіз кримінально-правового забезпечення радіоекологічної безпеки в законодавстві деяких країн Європейського Союзу, Великої Британії, США засвідчив, що, по-перше, предметом злочинів у більшості країн (Велика Британія, США, Іспанія, Польща, Чехія, Німеччина) є радіоактивні матеріали (речовини); по-друге, обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є обов'язок або можливість винної особи знати про те, що йдеться про радіоактивні матеріали, які мають підвищену небезпеку для оточуючих (Велика Британія); по-третє, найсуворішими видами покарання за вчинення злочинів даної категорії є довічне позбавлення волі (США); довічне позбавлення волі або довічне позбавлення волі без права на дострокове звільнення (Болгарія).

Недоліком як вітчизняного, так і кримінального законодавства іноземних країн є відсутність класифікації радіоактивних матеріалів за ступенем їх суспільної шкідливості. У деяких випадках до радіоактивних матеріалів прирівнюються речовини, які використовуються в сільському господарстві, як мінеральні добрива, перевищення рівня опромінення яких не становить небезпеки для оточуючих. Крім того є різниця, що особа з корисливих мотивів викрала та намагається збути, наприклад, короткоживучі медичні радіоізотопи з низьким ступенем шкідливості, від того, коли злочинець намагається збути чи використати збройні ядерні матеріали, усвідомлюючи їх призначення та ступінь небезпеки. Дана ситуація потребує кваліфікованого вирішення для більш повного розслідування даної категорії справ [15, с. 71–72].

Заслуговують також на увагу висновки, яких дійшов М. І. Хавронюк під час аналізу кримінальних кодексів держав континентальної Європи: особливостями визначення ознак злочинних діянь у диспозиціях законодавчих приписів є те, що законодавці (Литва, Молдова, Польща, Італія, Голландія) надають перевагу описовим диспозиціям, уникаючи частого застосування оціночних ознак і бланкетних норм. У КК Литви бланкетних норм усього лише 28 (7,6%). Характерною особливістю Особливої частини КК пострадянських держав (зокрема й України) є наявність значної кількості оціночних ознак; вельми часто у КК пострадянських та окремих європейських держав для характеристики злочинних діянь використовуються терміни «незаконне», «протизаконне», «неправомірне», що є свідченням певного зловживання законодавцями цих держав можливостями так званих бланкетних диспозицій на шкоду конкретності й ясності кримінального закону [16, с. 258–259]. Зазначене є цілком справедливим й щодо кримінальних правопорушень у сфері радіоекологічної безпеки.

Дослідження особливостей законодавчої регламентації відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень у сфері радіоекологічної безпеки в окремих країнах пострадянського простору (Грузія, Литовська Республіка, Рес-

публіки Молдова, Казахстан, Таджикистан та Узбекистан, Киргизька та Азербайджанська республіки), дало змогу дійти таких узагальнюючих висновків:

по-перше, в одних країнах зазначені кримінально протиправні діяння віднесені законодавцем до злочинів проти громадської (суспільної) безпеки і громадського порядку та у сфері економічної діяльності (Грузія, Республіки Казахстан, Таджикистан та Узбекистан, Киргизька та Азербайджанська республіки), в інших – до екологічних злочинів (Латвійська Республіка, Республіка Молдова).

Наприклад, КК *Республіки Таджикистан* містить доволі багато норм у сфері радіоекологічної безпеки. Статтею 193 передбачено відповідальність за незаконне поводження з радіоактивними матеріалами. Статтею 194 – за викрадення радіоактивних матеріалів. Статтею 194–1 – за незаконне використання радіоактивного матеріалу, пристрою або ядерного об'єкту. При цьому стаття 194–1 містить примітку, в якій розкриваються поняття «радіоактивний матеріал», «ядерний матеріал», «ядерний об'єкт», «пристрій». Статтею 194–2 – за умисні дії проти безпеки ядерної установки. Статтею 194–3 – за незаконне виготовлення ядерного вибухового пристрою або пристрою, що випромінює радіацію. Статтею 194–4 – за незаконне перевезення вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, біологічної, хімічної або ядерної зброї на борту водного, повітряного судна або наземному транспорті. Статтею 194–5 – за незаконне використання або скидання з судна чи стаціонарної платформи, розташованої на континентальному шельфі, вибухових речовин, біологічної, хімічної або ядерної зброї, небезпечних і шкідливих речовин. Усі вказані статті розташовані у главі 21 «Злочини проти громадської безпеки» [17, с. 126–131]. Також варто зауважити, що кримінальне законодавство *Республіки Таджикистан* є єдиним на пострадянському просторі, яке передбачає кримінальну відповідальність за біоцид (ст. 399), під яким розуміється «застосування ядерної, нейтронної, хімічної, біологічної (бактеріологічної), кліматичної або іншої зброї масового знищення з метою знищення людей і навколишнього природного середовища» [17, с. 263].

Викликає певний інтерес варіант систематизації злочинів у сфері радіоекологічної безпеки в КК *Грузії*, де у главі XXX «Злочини проти громадської безпеки і громадського порядку» розділу дев'ятого «Злочини проти громадської безпеки і громадського порядку» розміщені ст. 230 «Незаконне поводження з ядерними матеріалами або пристроями, радіоактивними відходами, радіоактивними речовинами», ст. 231 «Захоплення ядерних матеріалів, радіоактивних речовин або інших джерел іонізуючого випромінювання», ст. 231–1 «Протиправне вимагання радіоактивних речовин», ст. 231–2 «Погроза протиправним заволодінням радіоактивними речовинами або використанням радіоактивних речовин», ст. 232 «Виготовлення ядерної зброї або інших ядерних вибухових пристроїв», ст. 233 «Приховування або перекручення інформації про аварію або нещасний випадок на ядерному або радіаційному об'єкті», ст. 234 «Транзит через територію Грузії або імпорт до Грузії радіоактивних, токсичних промислових або побутових відходів»

[18, с. 143–146]. Також у главі XXXI «Порушення правил безпеки при проведенні робіт» передбачено декілька статей, зокрема: ст. 241 «Порушення правил безпеки на об'єктах атомної енергетики»; ст. 245 «Порушення правил поводження з ядерними матеріалами, радіоактивними відходами, радіоактивними речовинами або іншими джерелами іонізуючого випромінювання». У частинах 2–3 ст. 245 описані кваліфіковані склади злочину: ч. 2 ст. 245 – те саме діяння, що спричинило смерть людини або інші тяжкі наслідки; ч. 3 – дії, передбачені частинами першою або 2 цієї статті, вчинені: а) групою осіб; б) неодноразово [18, с. 149–153].

Кримінальна відповідальність за злочини, предметом яких виступає ядерна зброя, передбачена главою 4 «Злочини проти миру і безпеки людства» Особливої частини КК *Республіки Казахстану*: «Виробництво, придбання або збут зброї масового знищення» (ст. 162); «Застосування заборонених засобів і методів ведення війни» (ст. 163) [19, с. 322–323]. Окрім того, главою 10 «Кримінальні правопорушення проти суспільної безпеки та громадського порядку» Особливої частини КК *Республіки Казахстану* передбачена відповідальність за такі кримінальні правопорушення у сфері радіоекологічної безпеки: «Незаконний експорт технологій, науково-технічної інформації та послуг, що використовуються при створенні зброї масового ураження, озброєння і військової техніки» (ст. 275); «Порушення правил безпеки на об'єктах використання атомної енергії» (ст. 276); «Незаконне поводження з радіоактивними речовинами, радіоактивними відходами, ядерними матеріалами» (ст. 283); «Розкрадання або вимагання радіоактивних речовин, радіоактивних відходів або ядерних матеріалів» (ст. 284); «Порушення правил поводження з радіоактивними речовинами, радіоактивними відходами, ядерними матеріалами» (ст. 285); «Контрабанда вилучених з обігу предметів або предметів, обіг яких є обмежений» (ст. 286) [19, с. 373, 383, 386–389].

Ядерна зброя є предметом злочину за кримінальним законодавством *Киргизької Республіки* [20], *Республіки Узбекистан* [21], *Азербайджанської Республіки* [19].

Також слід зазначити, що контрабанда радіоактивних матеріалів (речовин), ядерної зброї та матеріалів і устаткування, які можуть бути використані при її створенні (ст. 246) за Особливою частиною КК *Республіки Узбекистан* (глава XVII) належить до злочинів проти громадської безпеки [21, с. 151, 154], а за Особливою частиною КК *Азербайджанської Республіки* (розділ IX) така контрабанда (ст. 206) є злочином у сфері економічної діяльності [19, с. 155–156].

Характерною особливістю Латвійського кримінального законодавства є розташування ст. 98 КК *Латвійської Республіки* «Порушення правил безпеки при поводженні з радіоактивними та хімічними речовинами» у главі XI «Злочинні діяння проти природного середовища». Предметом відповідного злочину (в частині, що нас цікавить) є радіоактивні речовини та інші джерела іонізуючого випромінювання. Крім того, радіоактивні речовини є також предметом у таких злочинах як шахрайство (ст. 177), привласнення (ст. 179), переміщення через

державний кордон Латвійської Республіки товарів та речовин, обіг яких заборонено або спеціально регламентовано (ст. 190–1) [22];

по-друге, у деяких КК (Республіки Молдова, Таджикистан, Узбекистан) дається визначення таких понять як «Ядерний матеріал», «Ядерна установка», «Ядерний об'єкт», «Вибуховий чи інший смертоносний пристрій», «Радіоактивний пристрій».

Зокрема, ст. 194–1 *КК Республіки Таджикистан* «Незаконне використання радіоактивного матеріалу, пристрою або ядерного об'єкту» містить Примітку, в якій дається визначення таких понять як «Радіоактивний матеріал», «Ядерний матеріал», «Ядерний об'єкт», «Пристрій» [17, с. 127–128].

Глава XIII «Значення деяких термінів або виразів у цьому кодексі» *КК Республіки Молдова* містить ст. 134–4 «Вибуховий чи інший смертоносний пристрій», ст. 134–8 «Ядерний матеріал», ст. 134–9 «Ядерна установка», ст. 134–10 «Радіоактивний пристрій» тощо. Так, ст. 134–4 «Вибуховий чи інший смертоносний пристрій» визначено, що під вибуховим або іншим смертоносним пристроєм розуміється у тому числі зброя або пристрій, призначений або здатний заподіяти смерть, тяжке тілесне ушкодження або іншу тяжку шкоду здоров'ю чи істотну матеріальну шкоду за допомогою вивільнення, розсіювання або впливу радіації або радіоактивного матеріалу, а ст. 134–10 «Радіоактивний пристрій» визначено, що під радіоактивним пристроєм розуміється: а) будь-який ядерний вибуховий пристрій; б) будь-який пристрій, що розсіює радіоактивний матеріал або випромінює радіацію, який може в силу своїх радіологічних властивостей спричинити смерть, тяжке тілесне ушкодження або іншу тяжку шкоду здоров'ю, або істотну шкоду майну чи навколишньому середовищу [23, с. 311–313].

Розділ 8 «Правове значення термінів» Особливої частини *КК Республіки Узбекистан* містить визначення поняття «радіоактивні матеріали», згідно з яким це джерела іонізуючого випромінювання, радіоактивні речовини або ядерні матеріали, що знаходяться в будь-якому фізичному стані в установці або у виробі, або в іншому вигляді [21, с. 193];

в-третьє, суб'єктом злочинів в окремих країнах (Литовська Республіка, Латвійська Республіка, Молдова) виступають як юридичні особи, так і службові особи, тобто особи, яким зазначені речовини довірені у зв'язку з їх службовою чи професійною діяльністю або під охорону.

Зокрема, відповідно до ст. 20 *КК Литовської Республіки* юридична особа несе відповідальність лише за ті злочинні діяння, за вчинення яких передбачена відповідальність юридичної особи в Особливій частині цього Кодексу [24, с. 16]. Зокрема, ст. 257 *КК Литовської Республіки* визначено, що юридична особа несе відповідальність за порушення правил зберігання, використання, перевезення якого б то не було виду й якого б то не було фізичного стану джерел іонізуючого випромінювання, радіоактивних або ядерних речовин [24, с. 130]. Окрім того, ч. 2 ст. 20 *КК Литовської Республіки* також визначено, що юридична особа несе від-

повідальність за злочинні діяння, вчинені фізичною особою тільки в тому випадку, якщо злочинне діяння на користь або в інтересах юридичної особи було вчинено фізичною особою, що діяла індивідуально або від імені цієї юридичної особи, або якщо ця фізична особа виконувала керівні функції і, перебуваючи на службі в юридичної особи, мала право: 1) представляти юридичну особу, або 2) приймати рішення від імені юридичної особи, або 3) контролювати діяльність юридичної особи. Юридична особа може підлягати відповідальності за злочинні діяння й у тому випадку, якщо їх на користь цієї юридичної особи вчинив співробітник або вповноважений представник юридичної особи внаслідок недостатнього нагляду або контролю за особою, вказаною в частині 2 даної статті. Разом з тим, у частині 4 ст. 20 КК Литовської Республіки встановлено, що кримінальна відповідальність юридичної особи не усуває кримінальної відповідальності фізичної особи, яка вчинила, організувала, підбурювала або сприяла вчиненню злочинного діяння, а у ч. 5 зазначено, що відповідальності не підлягає держава, інстанція й установа держави або місцевого самоврядування, а також громадська міжнародна організація [24, с. 16–17].

11 квітня 2024 року Європейський Парламент прийняв Директиву (ЄС) 2024/1203 про кримінально-правову охорону довкілля, яка замінює директиви 2008/99/ЄС та 2009/123/ЄС. Метою Директиви є забезпечити більш ефективну охорону довкілля шляхом встановлення мінімальних вимог до визначення екологічних злочинів, а також заходів для попередження та боротьби з екологічною злочинністю та для більш ефективного застосування екологічного права ЄС. Директива зобов'язує держави криміналізувати певні правопорушення, перелік яких містить ст. 3 (пункти 2, 3) і ст. 4. В основі визначення правопорушень лежить поняття протиправності діяння, що передбачає порушення певних актів ЄС чи національних актів, що їх імплементують. Цим Директива забезпечує тісний зв'язок із порушенням конкретних актів ЄС та їх положень. Окрім того, Директива містить вимоги щодо тяжкості певних злочинів (які можна вважати еквівалентом екоциду, тобто у випадку значної шкоди довкіллю). Такі тяжкі правопорушення вважаються «кваліфікованими правопорушеннями» і, відповідно, підлягають вимогам щодо жорстких санкцій за такі правопорушення (наприклад, максимальна санкція у 8 років позбавлення волі).

У порівнянні з попередньою редакцією Директиви (2008/99/ЄС), у 2024 році було додано нові види правопорушень, зокрема:

- незаконна переробка суден,
- видобуток (забір) вод,
- серйозні порушення законодавства ЄС у сфері хімічних речовин і ртуті,
- розміщення на ринку чи експорт продукції з порушенням вимог регламенту про боротьбу зі знеслісненням.

Юридичні особи також повинні нести відповідальність як суб'єкти таких екологічних злочинів [25].

Розглядаючи питання кримінальної відповідальності юридичних осіб, слід наголосити, що існують різні моделі такої відповідальності, що враховують національну специфіку конкретних країн, але загальне, що їх об'єднує, – це закріплення норм про відповідальність юридичних осіб у кримінальному законі. При цьому країни, де таку відповідальність встановлено, на наш погляд, можна поділити на дві групи.

До першої входять країни, в яких юридичні та фізичні особи є самостійними суб'єктами кримінального правопорушення (англо-саксонська правова сім'я).

До другої входять країни, в яких з позиції, прийнятої в українському праві, юридичні особи не є суб'єктами кримінального правопорушення як такими, а визнаються суб'єктами для застосування заходів кримінально-правового характеру. Хоча такий підхід не означає, що звільнення від відповідальності фізичної особи тягне за собою звільнення від відповідальності юридичної особи, та навпаки. До цієї групи належать країни романо-німецької правової сім'ї.

У межах другої моделі юридична особа розглядається, насамперед, як суб'єкт відповідальності, до якого застосовуються заходи кримінально-правового впливу. Однак не можна оминати наявну дискусійну проблему про доцільність визнання суб'єктом кримінального правопорушення юридичної особи [26–28 та ін.], особливо з огляду на загострення екологічної ситуації в нашій державі, викликаній, між іншим, і неправомірними діями деяких підприємств, установ та організацій – юридичних осіб.

До прикладу, відзначимо, що значна частина країн Західного світу запровадили кримінальну відповідальність юридичних осіб (Велика Британія, США, Іспанія, Франція та ін.).

Зокрема, у ч. 1 ст. 31–1 КК *Королівства Іспанія* визначено, що у випадках, передбачених цим Кодексом, юридичні особи несуть повну відповідальність за злочини, вчинені від їх імені, за їх рахунок чи на їх користь їхніми вповноваженими особами й фактичними або юридичними керівниками. Юридичні особи також несуть повну відповідальність за злочини, пов'язані зі статутною діяльністю, здійсненою за рахунок таких юридичних осіб та на їх користь під керівництвом фізичних осіб, указаних у попередньому параграфі, які були вчинені через недостатній контроль з їх боку та з урахуванням конкретних обставин справи. У частині 2 вказаної статті зазначено, що юридичні особи несуть кримінальну відповідальність у випадку, коли злочин був скоєний особами, вказаними в попередній частині, які займали посади чи виконували повноваження, якщо неможливо встановити конкретних фізичних осіб, які його скоїли чи проти яких неможливо розпочати кримінальну справу. Якщо як наслідок указаних обставин до цих осіб буде застосовано штрафні санкції, Суд чи Трибунал встановлюють розмір таких штрафних санкцій таким чином, щоб остаточний розмір штрафу був пропорційним до тяжкості вчинених злочинів. Наявність фізичних осіб, які особисто вчинили злочин, чи які його припустили через свою недбалість, а також наявність

обставин, які впливають на міру проступку обвинуваченого чи обтяжують його покарання, чи у випадках, коли ці фізичні особи померли або уникнули судового процесу, не позбавляє, не змінює кримінальної відповідальності юридичних осіб, з урахуванням викладеного у ч. 4 цієї статті. [11, с. 25–26].

Крім того, статті 327–328 *КК Королівства Іспанія* встановлює відповідальність юридичних осіб за екологічні злочини, передбачаючи штрафи й інші санкції. Статті 329–331 *КК Королівства Іспанія* окреслюють санкції для окремих осіб та посадовців, які видають незаконні ліцензії чи приховують порушення екологічного законодавства, а також для тих, хто завдає шкоди природоохоронним територіям. Екологічні злочини характеризуються незаконними діями, які спричиняють або можуть спричинити шкоду довкіллю, здоров'ю людини або порушують рівновагу природних систем. Вони можуть бути вчинені як умисно, так і через необережність [11, с. 161–162]. У *КК Королівства Іспанія* також установлена відповідальність юридичних осіб за злочини, пов'язані з ядерними матеріалами або радіоактивними елементами, іонізуючим випромінюванням (статті 343, 345) [11, с. 166–167].

Вивчення іноземного законодавства дозволяє не тільки пропонувати можливі в межах вітчизняного законодавства кримінально-правові норми, які встановлюють відповідальність юридичних осіб, а й розглядати кримінальні процесуальні питання пов'язані з запровадженням кримінальної відповідальності таких осіб.

На думку С. Я. Лихової, введення інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб впливає на розуміння змісту ряду інших правових інститутів [29, с. 131].

На певну специфіку розгляду екологічних (а також радіоекологічних) злочинів військового походження звертає увагу Н. Р. Малишева, зауважуючи щодо юрисдикції «різного роду міжнародних судових інстанцій, як тих, що розглядають справи і виносять рішення щодо держав як суб'єктів міжнародного права, так і тих, що мають на меті притягнення до відповідальності фізичних чи юридичних осіб» [30, с. 266].

Відповідно до чинного *КК України* юридична особа не є суб'єктом кримінального правопорушення, і, відповідно, не може бути притягнута до кримінальної відповідальності. У випадках, передбачених розділом XIV¹ *КК України*, на юридичних осіб може бути покладено заходи кримінально-правового характеру [31], але юридична дія таких кримінально-правових положень не розповсюджується на кримінальні правопорушення в сфері радіоекологічної безпеки. Саме тому, з огляду на з'ясований нами позитивний досвід і практику іноземних країн у кримінально-правовій протидії злочинам досліджуваної категорії, а також із урахуванням національної моделі кримінально-правового впливу, вважаємо за доцільне застосування до юридичних осіб, службові та спеціально-зобов'язані особи яких вчинили кримінальні правопорушення у сфері радіоекологічної безпеки, заходів кримінально-правового характеру. Йдеться звичайно не про всі криміналь-

ні правопорушення в цій сфері, а лише про ті, що або вчинюються в інтересах юридичної особи, або були спрямовані на ухилення від передбаченої законом відповідальності, або ж стали можливими у зв'язку з тим, що юридична особа не забезпечила достатній і належний рівень контролю за діями спеціально-зобов'язаних осіб у сфері використання ядерної енергії, поводження з радіоактивними матеріалами та іншими джерелами іонізуючого випромінювання. Як відомо, вчинення уповноваженою особою юридичної особи від імені та в інтересах юридичної особи окремих кримінальних правопорушень у сфері радіоекологічної безпеки, а саме диверсії (ст. 113 КК України), викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем (ст. 262 КК України), є відповідно до ст. 96³ КК України підставою для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру [31]. На нашу думку, зазначеним вище критеріям застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру відповідають і деякі інші кримінальні правопорушення даної категорії, зокрема порушення вимог режиму радіаційної безпеки, вчинене службовою особою (ч. 4 ст. 267¹ КК України); незаконне ввезення на територію України відходів і вторинної сировини (ст. 268 КК України); порушення правил ядерної або радіаційної безпеки (ст. 274 КК України); заготівля, перероблення або збут радіоактивно забруднених продуктів харчування чи іншої продукції (ст. 327 КК України); порушення порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю (ст. 333 КК України).

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз законодавства низки іноземних країн у частині встановлення кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, що посягають на радіоекологічну (ядерну та радіаційну) безпеку, а також критичне осмислення наявних теоретико-прикладних підходів дозволяє зробити такі висновки:

– розвиненість кримінального законодавства ряду Європейських країн (Іспанія, Німеччина), а також схожість законодавства країн, що належать до однієї континентально-правової сім'ї, дозволяють обговорювати питання щодо можливості вдосконалення аналогічних норм вітчизняного кримінального законодавства. Об'єктивна мінімізація застосування на практиці, і той факт, що не всі кримінальні провадження за складами, що розглядаються, мають судову перспективу, не дають підстави вважати такі норми «мертвими» або малозначущими, а навпаки, підтверджують їх унікальність і важливість у силу специфіки та значущості об'єкта кримінально-правової охорони;

– у вітчизняному кримінальному законодавстві доцільним є врахування позитивного іноземного досвіду законодавчої практики в частині надання переваги описовим диспозиціям, мінімізації застосування оціночних ознак та бланкетних

норм, а також конкретизації ознак об'єктивної сторони кримінальних правопорушень досліджуваної категорії;

– *КК України* не виділяє окремо кримінальні правопорушення, пов'язані зі збутом радіоактивних матеріалів, адже поняття *передачі радіоактивних матеріалів* не повною мірою враховує потенційну небезпеку можливої участі України в міжнародному «чорному» ринку ядерних матеріалів. Тому *передача радіоактивних матеріалів* у національних правових документах знаходиться на однаковому рівні з такими формами як їх незаконне зберігання, носіння, придбання, тощо. Суттєвим упущенням чинного КК України є відсутність диференціації відповідальності таких діянь з огляду на суттєву різницю в їх суспільній небезпеці.

Ураховуючи, що радіоекологічна безпека є складовою екологічної, та ґрунтуючись на авторському розумінні спрямованості зазначених посягань, доцільно впорядкувати норми, що встановлюють відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень досліджуваної категорії, розмістивши їх у розділі VIII Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти довкілля»;

– з метою застосування до юридичних осіб, службові та спеціально-зобов'язані особи яких вчинили кримінальні правопорушення у сфері радіоекологічної безпеки, заходів кримінально-правового характеру пропонується пункт 4 ч. 1 ст. 96³ КК України викласти в такій редакції: «1. Підставами для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру є: ...4) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених статтями 109, 110, 113, 114–2, 146, 147, частинами другою – четвертою статті 159–1, **частиною четвертою статті 267¹**, статтями 160, 260, 262, **268, 274, 327, 333**, 436, 437, 438, 442, 444, 447 цього Кодексу»; частину першу ст. 96⁹ КК України викласти в такій редакції: «1. Ліквідація юридичної особи застосовується судом у разі вчинення її уповноваженою особою будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених статтями 109, 110, 111¹, 113, 146, 147, 152–156¹, 160, 209, 255, 258–258⁶, 260, 262, **частиною четвертою ст. 267¹**, статтями **268, 274**, 301¹–303, 306, **327, 333**, 436, 436¹, 437, 438, 442, 444, 447 цього Кодексу».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Гудков І. М., Дрозд І. П. 50 найдраматичніших радіаційних і ядерних подій в історії людства: причини та наслідки. Одеса : Олді+, 2022. 298 с.
- [2] Турлова Ю. А., Тернавська А. А. Злочинність у сфері радіоекологічної безпеки як об'єкт кримінологічного дослідження. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Т. 31. №2. С. 284–302. URL: <https://visnyk.kh.ua/uk/article/zlochinnist-u-sferi-radioyekologichnoyi-bezpeki-yak-ob-yekt-kriminologichnogodoslidzhennya> (дата звернення: 25.09.2024).
- [3] Мохончук С. М. Кримінально-правова охорона миру та безпеки людства : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 ; 12.00.11. Харків, 2014. 42 с.

- [4] Atomic Energy. Act 1946. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo6/9-10/80/contents> (дата звернення: 31.07.2024)
- [5] Radioactive Substances. Act 1948. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo6/11-12/37/contents> (дата звернення: 31.07.2024)
- [6] Terrorism. Act 2006. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/11/> (дата звернення: 31.07.2024)
- [7] Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження : монографія. Київ : КНТ, 2007. 596 с.
- [8] Nuclear Waste Policy Act of 1982. *Statutes at Large*. URL: <https://www.energy.gov/articles/nuclear-waste-policy-act> (дата звернення: 31.07.2024)
- [9] Пахолок Ю. П. Зарубіжний досвід правового регулювання зниження рівня радіоактивного забруднення територій до прийнятного рівня для здоров'я людини та довкілля. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2022. №5 (124). С. 72-77. URL: <https://legal.bulletin.knu.ua/article/view/537/511> (дата звернення: 31.07.2024).
- [10] Кримінальне уложення Німеччини (нім. Deutsches Strafgesetzbuch, StGB). 2021. URL: https://www.uni-potsdam.de/fileadmin/projects/ls-hellmann/Forschungsstelle_Russisches_Recht/Neuaufgabe_der_kommentierten_StGB-Übersetzung_von_Pavel_Golovnenkov.pdf (дата звернення: 31.07.2024)
- [11] Кримінальний кодекс Королівства Іспанія / під ред. В. Л. Менчинського ; перекл. на укр. О. В. Лішевської. Київ : ОБК, 2017. 284 с.
- [12] Кримінальний кодекс Республіки Польща / під ред. В. Л. Менчинського ; перекл. на укр. В. С. Станіч. Київ : ОБК, 2017. 138 с.
- [13] Кримінальний кодекс Чеської Республіки / перекл. на укр. О. В. Коротюк. Київ : ОБК, 2020. 264 с.
- [14] Кримінальний кодекс Республіки Болгарія / перекл. на укр. В. С. Станіч. Київ : ОБК, 2024. 294 с.
- [15] Біленчук П. Д., Кофанов А. В., Кобилянський О. Л., Маслюк О. В. Ядерна злочинність: поняття, сутність, класифікація, характеристика, шляхи запобігання, протидії, розслідування : монографія / за ред. П. Д. Біленчука. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2009. 88 с.
- [16] Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 557 с.
- [17] Кримінальний кодекс Республіки Таджикистан / під ред. В. Л. Менчинського ; перекл. на укр. К. В. Менченя. Київ : ОБК, 2019. 288 с.
- [18] Кримінальний кодекс Грузії / під ред. О. В. Коротюк ; перекл. на укр. Т. В. Руденко. Київ : ОБК, 2021. 254 с.
- [19] Кримінальний кодекс Азербайджанської Республіки, Кримінальний кодекс Республіки Казахстан / під ред. В. Л. Менчинського ; перекл. на укр. Т. В. Руденко. Київ : ОБК, 2016. 490 с.
- [20] Кримінальний кодекс Киргизької Республіки від 28.10.2021 №126. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36675065&pos=305; - 44#pos=305; - 44 (дата звернення: 30.07.2024).
- [21] Кримінальний кодекс Республіки Узбекистан / під ред. В. Л. Менчинського ; перекл. на укр. О. В. Іванова. Київ : ОБК, 2019. 194 с.

- [22] Кримінальний закон Латвійської Республіки від 17.06.1998 URL: <https://likumi.lv/ta/id/88966-kriminallikums> (дата звернення: 29.07.2024).
- [23] Кримінальний кодекс Республіки Молдова / під ред. В. Л. Менчинського ; перекл. на укр. Т. В. Руденко. Київ : ОВК, 2016. 462 с.
- [24] Кримінальний кодекс Литовської Республіки / під ред. О. В. Коротюк ; перекл. на укр. К. В. Менченя. Київ : ОВК, 2021. 158 с.
- [25] Директива (ЄС) 2024/1203 Європейського Парламенту та Ради про кримінально-правову охорону довкілля, яка замінює директиви 2008/99/ЄС та 2009/123/ЄС від 11.04.2024. URL: <https://compass27.info/dyrektyva-pro-kryminalno-pravovu-ohoronu-dovkillya/> (дата звернення: 29.07.2024).
- [26] Гришук В. К., Пасека О. Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження : монографія. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2013. 248 с.
- [27] Поліщук Г. Кримінально-правова характеристика злочинів проти довкілля. *Право України*. 2003. №3. С. 80–84.
- [28] Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища: проблеми законодавства, теорії та практики : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2008. 478 с.
- [29] Лихова С. Я. Юридичні особи як суб'єкти кримінальної відповідальності за КК України. *Юридичний вісник*. 2014. №4 (33). С. 128–132. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/286628479.pdf> (дата звернення: 29.07.2024).
- [30] Малишева Н. Р. Екоцид внаслідок підриву греблі Каховської ГЕС як виклик та шанс для міжнародного судочинства. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. №3. С. 256–279. URL: <https://visnyk.kh.ua/uk/article/yekotsid-vnaslidok-pidrivu-grebl-i-kakhovskoyi-gyes-yak-viklik-ta-shans-dlya-mizhnarodnogo-sudochinstva> (дата звернення: 30.09.2024).
- [31] Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 №2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. (дата звернення: 15.08.2024)

REFERENCES

- [1] Gudkov, I. M., & Drozd, I. P. (2022). *50 most dramatic radiation and nuclear events in human history: causes and consequences*. Odesa: Oldi+.
- [2] Turlova, Yu.A., & Ternavska, A. A. (2024). Crime in the Field of Radioecological Safety as an Object of Criminological Research. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 31 (2), 284–302. Retrieved from <https://visnyk.kh.ua/uk/article/zlochinnist-u-sferi-radioyekologichnoyi-bezpeki-yak-ob-yekt-kriminologichnogo-doslidzhennya>.
- [3] Mokhonchuk, S. M. (2014). *Criminal Law Protection of Peace and Security of Mankind* (Doctoral thesis, Kharkiv).
- [4] Atomic Energy. Act 1946. Retrieved from <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo6/9-10/80/contents>.
- [5] Radioactive Substances. Act 1948. Retrieved from <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo6/11-12/37/contents>.
- [6] Terrorism. Act 2006. Retrieved from <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/11/>.
- [7] Savchenko, A. V. (2007). *The Criminal Legislation of Ukraine and the Federal Criminal Legislation of the United States of America: comprehensive comparative legal study*. Kyiv: KNT.

- [8] Nuclear Waste Policy Act of 1982. *Statutes at large*. Retrieved from <https://www.energy.gov/articles/nuclear-waste-policy-act>.
- [9] Pakholok, Yu.P. (2022). Foreign Experience of Legal Regulation of Reducing the level of Radioactive Contamination of territories to a Level Acceptable for Human Health and the Environment. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Legal Studies*, 5 (124), 72–77. Retrieved from <https://legal.bulletin.knu.ua/article/view/537/511>.
- [10] German Criminal Code (Deutsches Strafgesetzbuch, StGB) (2021). Retrieved from https://www.uni-potsdam.de/fileadmin/projects/ls-hellmann/Forschungsstelle_Russisches_Recht/Neuaufgabe_der_kommentierten_StGB-Übersetzung_von_Pavel_Golovnenkov.pdf.
- [11] Criminal Code of the Kingdom of Spain (2017). In V. L. Menchinsky (Ed.). Translation info Ukrainian by O. V. Lishevska. Kyiv: OVC.
- [12] Criminal Code of the Republic of Poland (2017). In V. L. Menchinsky (Ed.). Translation info Ukrainian by V. S. Stanich. Kyiv: OVC.
- [13] Criminal Code of the Czech Republic (2020). Translation info Ukrainian by O. V. Korotiuk. Kyiv: OVC.
- [14] Criminal Code of the Republic of Bulgaria (2024). Translation info Ukrainian by V. S. Stanich. Kyiv: OVC.
- [15] Bilenchuk, P. D., Kofanov, A. V., Kobylanskyi, O. L., Masliuk, O. V. (2009). *Nuclear Crime: Concept, Essence, Classification, Characterization, Ways of Prevention, Counteraction, Investigation*. In P. D. Bilenchuk (Ed). Kyiv: Kyiv National University of Internal Affairs.
- [16] Khavroniuk, M. I. (2007). *Criminal Legislation of Ukraine and Other States of Continental Europe: Comparative Analysis, Harmonization Issues* (Doctoral dissertation, Kyiv).
- [17] Criminal Code of the Republic of Tajikistan (2019). In V. L. Menchinsky (Ed.). Translation info Ukrainian by K. V. Menchenia. Kyiv: OVC.
- [18] Criminal Code of Georgia (2021). In O. V. Korotiuk (Ed.). Translation info Ukrainian by T. V. Rudenko. Kyiv: OVC.
- [19] Criminal Code of the Azerbaijan Republic, Criminal Code of the Republic of Kazakhstan (2016). In V. L. Menchinsky (Ed.). Translation info Ukrainian by T. V. Rudenko. Kyiv: OVC.
- [20] Criminal Code of the Kyrgyz Republic: Law of Kyrgyz Republic (2021, October). Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36675065&pos=305; -44#pos=305; -44.
- [21] Criminal Code of the Republic of Uzbekistan (2019). In V. L. Menchinsky (Ed.). Translation info Ukrainian by O. V. Ivanov. Kyiv: OVC.
- [22] Criminal Law of the Republic of Latvia (1998, June). Retrieved from <https://likumi.lv/ta/id/88966-kriminallikums>.
- [23] Criminal Code of the Republic of Moldova (2016). In V. L. Menchinsky (Ed.). Translation info Ukrainian by T. V. Rudenko. Kyiv: OVC.
- [24] Criminal Code of the Republic of Lithuania (2021). In O. V. Korotiuk (Ed.). Translation info Ukrainian by K. V. Menchenia. Kyiv: OVC.
- [25] Directive (EU) 2024/1203 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 on the protection of the environment through criminal law and replacing Directives 2008/99/EC and 2009/123/EC. Retrieved from <https://compass27.info/dyrektyva-pro-kryminalno-pravovu-ohoronu-dovkillya/>.
- [26] Hryshchuk, V. K. & Pasieka, O. F. (2013). *Criminal Liability of Legal Entities: Comparative Legal Study*. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs.

- [27] Polishchuk, H. S. (2003). Criminal Law Characterization of Environmental Crimes. *Law of Ukraine*, 3, 80–84.
- [28] Matviichuk, V. K. (2008). *Criminal Law Protection of the Environment: Issues of Legislation, Theory and Practice* (Doctoral dissertation, Kyiv).
- [29] Lykhova, S. Y. (2014). Legal persons as subjects of criminal liability for the Criminal Code of Ukraine. *Legal Bulletin*, 4 (33), 128–132. Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/286628479.pdf>
- [30] Malysheva, N. R. (2023). Ecocide Caused by the Destruction of the Kakhovka Hydroelectric Power Station Dam as A Challenge and A Chance for International Justice. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 30 (3), 256–279. Retrieved from <https://visnyk.kh.ua/uk/article/yekotsid-vnaslidok-pidrivu-grebli-kakhovskoyi-gyes-yak-viklik-ta-shans-dlya-mizhnarodnogo-sudochinstva>.
- [31] Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine (2001, April). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

Юлія Анатоліївна Турлова

Старший дослідник, доктор юридичних наук

Провідний науковий співробітник

Відділ проблем кримінального права, кримінології та судоустрою

Інститут держави і права імені В. М. Корецького

Національної академії наук України

01001, вул. Троїхсвятительська, 4, Київ, Україна

Yuliia A. Turlova

Senior research associate, Doctor Habil. of Law

Leading Research Associate, Department for Criminal Law

Criminology and Judicial System Issues

V. M. Koretsky Institute of State and Law of National

Academy of Sciences of Ukraine

01001, 4 Trokhsviatytska St., Kyiv, Ukraine

Анастасія Андріївна Тернавська

Кандидат юридичних наук, докторант

Відділ проблем кримінального права, кримінології та судоустрою

Інститут держави і права імені В. М. Корецького

Національної академії наук України

01001, вул. Троїхсвятительська, 4, Київ, Україна

Anastasiia A. Ternavska

Ph.D. in Legal Sciences

Researcher for Dr. Habil. Degree

Department for Criminal Law, Criminology and Judicial System Issues
V. M. Koretsky Institute of State and Law of National
Academy of Sciences of Ukraine
01001, 4 Trokhsviatytelska St., Kyiv, Ukraine

Геннадій Сергійович Поліщук

Кандидат юридичних наук, доцент
Доцент кафедри політичних наук і права
Київський національний університет будівництва і архітектури
03680, проспект Повітряних Сил, 31, Київ, Україна

Hennadii S. Polishchuk

Ph.D. of Law, Associate Professor
Associate Professor of the Department of Political Sciences and Law
Kyiv National University of Construction and Architecture
03680, 31 Povitrianykh Syl Av., Kyiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Турлова Ю. А., Тернавська А. А., Поліщук Г. С. Іноземний досвід кримінально-правового забезпечення радіоекологічної безпеки. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Том 31. №4. С. 128–150.

Suggested Citation: Turlova, Yu.A., Ternavska, A. A., & Polishchuk, H. S. (2024). Foreign Experience Regarding the Criminal Law Framework for Radioecological Safety. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 31(4), 128–150.

Стаття надійшла / Submitted: 07/10/2024

Доопрацьовано / Revised: 07/11/2024

Схвалено до друку / Accepted: 19/12/2024

ПРОБЛЕМИ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

УДК 342.9

DOI: 10.31359/1993-0909-2024-31-4-151

Семен Григорович Стеценко

Верховний Суд

Київ, Україна

Національна академія правових наук України

Харків, Україна

ЗАВДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ: ЗМІСТОВНИЙ АНАЛІЗ

Анотація. У статті здійснено змістовний аналіз завдань адміністративного судочинства України. Акцентовано увагу на тій обставині, що основною категорією справ, які розглядаються адміністративними судами, є справи «людина проти держави». Стверджується, що доцільно виокремити три складових у завданні адміністративного судочинства: 1) справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин; 2) мета вирішення спорів – ефективний захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб; 3) основним фактором, який спричиняє необхідність указанного захисту – порушення з боку суб'єктів владних повноважень. У публікації наголошується, що в кожному конкретному випадку публічно-правового спору між приватною особою та суб'єктом владних повноважень адміністративний суд має проаналізувати рішення, дії чи бездіяльність з позицій їх відповідності певним критеріям. Ці критерії перераховані у статті 2 Кодексу адміністративного судочинства України. Стосовно одного із цих критеріїв – мета використання повноважень робиться висновок, що це більш широка й об'ємна категорія, ніж повноваження і має зовнішню спрямованість. Вона показує не просто характеристику рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень, – вона демонструє вектор використання цих повноважень. Приділена увага аналізу права особи на участь у процесі прийняття рішення. Реалізація на практиці такого роду права засвідчує повагу держави (в особі суб'єкта владних повноважень) до приватної особи, насамкінець усвідомлення державою первинної ролі приватних осіб у створенні самої держави та її інституцій.

Ключові слова: адміністративне судочинство, Кодекс адміністративного судочинства, суб'єкт владних повноважень, повноваження, завдання адміністративного судочинства, обґрунтованість рішення.

Semen H. Stetsenko

Supreme Court
Kyiv, Ukraine

National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine

TASKS OF ADMINISTRATIVE JUSTICE IN UKRAINE: A SUBSTANTIVE ANALYSIS

Abstract. *The article provides a substantive analysis of the tasks of administrative court proceedings in Ukraine. The author focuses on the fact that the main category of cases considered by administrative courts is 'person versus state' cases. It is argued that it is advisable to distinguish three components in the task of administrative justice: 1) fair, impartial and timely resolution by the court of disputes in the field of public law relations; 2) the purpose of dispute resolution is effective protection of the rights, freedoms and interests of individuals, as well as the rights and interests of legal entities; 3) the main factor which necessitates the said protection is violations by public authorities. The publication emphasises that in each specific case of a public law dispute between a private person and a public authority, the administrative court must analyse the decision, action or inaction in terms of its compliance with certain criteria. These criteria are listed in Article 2 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine. With regard to one of these criteria – the purpose of the use of powers – it is concluded that this is a broader and more comprehensive category than powers and has an external focus. It shows not only the characteristics of decisions, actions or inaction of the subject of authority, but also the vector of use of these powers. Attention is paid to the analysis of a person's right to participate in the decision-making process. The exercise of this right in practice demonstrates the respect of the State (represented by the subject of power) for an individual, and, finally, the State's awareness of the primary role of individuals in the creation of the State itself and its institutions.*

Keywords: *administrative proceedings, the Code of Administrative Procedure, subject of authority, tasks of administrative proceedings, validity of a decision.*

ВСТУП

Адміністративна юстиція в Україні є порівняно молодою організаційно-правовою інституцією, створеною задля можливості оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень. У певному сенсі, порівняно з іншими юрисдикціями, вона є більш захищеною, оскільки Конституція України у статті 125 містить положення, відповідно до якого «з метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин діють адміністративні суди» [1].

Попри фактичну наявність спорів, які прямо не пов'язані із захистом прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб (наприклад, у спорах щодо вилучення або примусового відчуження майна для суспільних по-

треб чи з мотивів суспільної необхідності; у спорах між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління, у тому числі делегованих повноважень; у спорах, що виникають з приводу укладання, виконання, припинення, скасування чи визнання нечинними адміністративних договорів тощо), основною категорією справ, які розглядаються адміністративними судами, є справи «людина проти держави», де фізичні особи захищають свої права від порушень з боку держави (у широкому її розумінні, що включають органи держави та органи місцевого самоврядування, інші суб'єкти з публічно-владними управлінськими функціями) [2, с. 128].

Виходячи із актуальності дослідження проблем, пов'язаних із функціонуванням адміністративної юстиції, важливим є змістовний аналіз завдань адміністративного судочинства та їх відображення в Кодексі адміністративного судочинства України (далі також – КАС України). КАС України є базовим нормативно-правовим актом, положення якого встановлюють порядок здійснення судочинства в адміністративних судах. Своєю чергою, завданням адміністративного судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом публічно-правових спорів. Варто усвідомлювати пов'язаність і взаємозалежність цих двох категорій: призначення КАС України та завдання адміністративного судочинства.

Проблематика адміністративного судочинства була й продовжує залишатись актуальним напрямом наукових юридичних пошуків. Зокрема, у сенсі завдань адміністративного судочинства заслуговують на увагу наукові доробки М. Смоковича та В. Бевзенка [3], О. Братасюк [4], М. Греве [5], В. Щавінського [6], А. Комзюка [7], В. Решоти [8], М. Гертога [9].

Водночас маємо зазначити, що наразі є значна кількість системно неопрацьованих аспектів проблематики відображення в КАС України завдань адміністративного судочинства. Ми є свідками того, що з часу прийняття КАС України (2005) до нього вносилось більш ніж 100 змін і доповнень, що, серед іншого, впливає на загальносуспільне сприйняття даного нормативно-правового акту, призводить до зміни підходів щодо вирішення тих чи інших процесуальних питань. Ба більше, є всі підстави стверджувати, що традиційне, усталене, класичне сприйняття КАС України з позицій завдань адміністративного судочинства матиме тенденцію до певної видозміни. Фактором, який є додатковим свідченням актуальності обраної теми статті, є унікальний характер спорів, які розглядаються в адміністративних судах, – це передовсім спори громадян і суб'єктів владних повноважень. Це об'єктивно існуюча можливість у пересічного громадянина оскаржити рішення, дії чи бездіяльність чиновника, державного органу, органу місцевого самоврядування тощо.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

При підготовці даної публікації автор послуговувався різними загальнонауковими та спеціальними методами, використання яких уможливило комплексне дослід-

дження заявленої теми – призначення Кодексу адміністративного судочинства України крізь призму завдань адміністративного судочинства. Формально-юридичний метод сприяв дослідженню призначення КАС України як основного нормативно-правового акту, положення якого врегульовують порядок здійснення судочинства в адміністративних судах; завдань адміністративного судочинства як об'єктивних явищ правової дійсності. Метод теоретичного моделювання активно використовувався автором при аналізі формально зафіксованих у чинному процесуальному законодавстві завдань адміністративного судочинства в контексті їх проектування та співставлення із наукового обґрунтованими принципами адміністративного права й процесу, які наявні у науковій доктрині.

Методи аналізу та синтезу застосовувалися задля зосередження уваги на юрисдикції та повноваженнях адміністративних судів, порядку здійснення судочинства в адміністративних судах. Діалектичний метод та його використання при підготовці даної публікації зробив можливим виявлення сутності та ознак справедливого, неупередженого й своєчасного вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин.

Метод доктринального аналізу сприяв ретельному опрацюванню низки критеріїв, за якими адміністративні суди оцінюють рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень, зокрема таких як «на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України» і «з використанням повноважень з метою, з якою це повноваження надано».

Метод узагальнення сприяв якісному дослідженню таких критеріїв, за якими адміністративні суди оцінюють рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень, як обґрунтованість, безсторонність, добросовісність і розсудливість.

Юридичний науковий метод конкретно-соціологічного дослідження використовувався автором з метою отримання, опрацювання та відбору необхідної інформації про основні засади адміністративного судочинства, призначення Кодексу адміністративного судочинства, пошуку й аналізу релевантної судової практики.

Логіко-юридичний метод був застосований для логічного вивчення та пояснення для цілей даної публікації таких правових явищ як принцип рівності перед законом та недискримінації, пропорційність дій адміністративного органу, право на участь особи в процесі прийняття рішення, розумні строки розгляду адміністративної справи.

Нормативно-правовою базою дослідження стали положення Конституції України, Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, Кодексу адміністративного судочинства України, законодавства, що визначає sudoустрій та статус суддів в Україні, Концепції адміністративної реформи в Україні (затверджена Указом Президента України від 22.07.1998 № 810/98). Також у роботі використано результати узагальнення судової практики Конституційного Суду України та Верховного Суду, матеріали постанов Пленуму Верховного Суду України та Вищого адміністративного суду України, рішення Європейського суду з прав людини.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Стаття 1 КАС України носить назву «Призначення Кодексу адміністративного судочинства України» та сформульована наступним чином: «Кодекс адміністративного судочинства України визначає юрисдикцію та повноваження адміністративних судів, установлює порядок здійснення судочинства в адміністративних судах» [10]. Фактично ця стаття КАС України присвячена його призначенню, через демонстрацію таких явищ як «юрисдикція», «повноваження», «порядок здійснення судочинства». Надаючи їм визначення варто вказати, що під юрисдикцією [лат. *jurisdictio* – судочинство, від *jus (juris)* – право і *dicere* – говорити, проголошувати] необхідно розуміти відправлення правосуддя або підсудність. У даному випадку зміст юрисдикції полягає в реалізації судом повноважень: а) керувати судовим процесом; б) судити й виносити компетентне рішення; в) зобов'язувати до виконання рішення, що прийняте [11, с. 490]. Своєю чергою, повноваження – це сукупність прав і обов'язків державних органів і громадських організацій, а також посадових та інших осіб, закріплених за ними в установленому законодавством порядку для здійснення покладених на них функцій [12, с. 590]. І, насамкінець, порядок здійснення судочинства – це послідовно змінююча одна одну сукупність стадій, етапів і дій, завдяки яким забезпечується вирішення судом публічно-правових спорів. У якості прикладів можуть бути наступні: стадії – стадія підготовчого провадження, стадія перегляду рішення в апеляційному порядку, стадія виконання судового рішення тощо; етапи – вступне слово учасників справи; допит свідків; виправлення описок і очевидних арифметичних помилок у судовому рішенні тощо; дії – пред'явлення позову, вручення повістки, повернення оригіналів письмових доказів тощо.

З точки зору теоретико-методологічного аналізу юрисдикції адміністративних судів у цілому не втратили своєї актуальності напрацьовані підходи Вищого адміністративного суду України (далі також – ВАСУ), зокрема постанова Пленуму ВАСУ від 20.05.2013 № 8 «Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів» [13], де вказано, що вирішуючи питання про визначення юрисдикції адміністративних судів щодо вирішення адміністративних справ, суди повинні враховувати, що КАС України встановлює такі правила відмежування адміністративної юрисдикції від інших видів юрисдикції: понятійно-функціональне, тобто визначення адміністративної справи; визначення видів публічних правовідносин (управлінські правовідносини та правовідносини, пов'язані з публічним формуванням суб'єкта владних повноважень); установлення переліку публічно-правових спорів, що підпадають під юрисдикцію адміністративних судів; установлення переліку публічно-правових справ, що не належать до предмета адміністративної юрисдикції.

У контексті призначення КАС України варто згадати положення ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод – «Право на ефективний засіб правового захисту» [14], де, зокрема, зазначено, що кожен, чий права та сво-

боди, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження. Логічним продовженням цього на національному рівні є норми Конституції України, які декларують, що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ст. 55) та з метою захисту прав, свобод та інтересів особи в сфері публічно-правових відносин діють адміністративні суди (ст. 125).

Говорячи про завдання адміністративного судочинства, то маємо сказати, що цьому питанню на нормативно-правовому рівні присвячена стаття 2 КАС України. Зокрема, завданням адміністративного судочинства є справедливе, неупереджене й своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

Указана стаття є однією з найбільш застосовуваних у багатьох процесуальних документах, які мають місце при розгляді адміністративних справ. Мовиться про позовні заяви, відзиви на позовні заяви, пояснення третіх осіб, апеляційні та касаційні скарги, ухвали та рішення адміністративних судів тощо.

Загалом доцільно виокремити три складових у завданні адміністративного судочинства: 1) справедливе, неупереджене й своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин; 2) мета вирішення спорів – ефективний захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб; 3) основним фактором, який спричиняє необхідність указанного захисту – порушення з боку суб'єктів владних повноважень. Логічним у цьому зв'язку видається підхід В. В. Решоти, який стверджує, що «такий захист є ключовим показником дотримання прав людини державою та надає громадянам можливість оскаржувати дії, бездіяльність чи рішення владних органів, забезпечуючи прозорість і підзвітність влади» [8, с. 40].

Акцентуємо увагу на тій обставині, що вирішення спорів не є простим лінійним завданням адміністративного судочинства. Законодавець виокремлює характеристики вирішення спорів. Мова має йти про справедливе, неупереджене й своєчасне їх вирішення. Справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. Сам термін «право» має один сутнісно-філологічний корінь із терміном «справедливість» [15, с. 256–257]. Відтак справедливе вирішення – це таке вирішення справи адміністративним судом, яке базується на справедливій нормативно визначеній процедурі розгляду справи, враховує аргументи сторін та реакцію на них суду, вмотивованість самого судового рішення. Своєю чергою, неупередженість (її ще називають безсторонністю) необхідно розуміти як відсутність сумнівів у правильності дій іншої сторони, у наявності заздалегідь сформованої негативної думки з приводу когось/чогось. Звідси випливає, що не-

упереджене вирішення – це таке вирішення справи адміністративним судом, яке базується на відсутності наперед сформованої позиції суду з приводу обставин справи, правового аналізу аргументів сторін і, насамкінець, результату розгляду справи. Своєчасність – це характеристика, яка свідчить, що певне явище, подія настає саме тоді, коли вона має настати, у потрібний час. Виходячи з цього, своєчасне вирішення судом адміністративної справи – це її вирішення в межах законодавчо встановленого строку розгляду справи. Приміром, ст. 193 КАС України передбачає, що суд розглядає справу по суті протягом тридцяти днів з дня початку розгляду справи по суті.

Завдання адміністративного судочинства корелюють з безпосередніми діями адміністративних судів у тих класичних справах адміністративного судочинства, де йдеться про оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень. Необхідно констатувати, що в кожному конкретному випадку публічно-правового спору між приватною особою та суб'єктом владних повноважень адміністративний суд має проаналізувати рішення, дії чи бездіяльність з позицій їх відповідності певним критеріям. Якими ж є ці критерії? Суди мають перевіряти ці рішення, дії або бездіяльність із позицій того, чи прийняті (вчинені) вони:

1) на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України. Першооснова вказаного вище критерію міститься в ч. 2 ст. 19 Конституції України, яка сформульована наступним чином: «Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [1]. Тобто тріада «на підставі, в межах повноважень та у спосіб» задекларована як вимога до діяльності суб'єктів владних повноважень в Основному Законі держави. Надаючи тлумачення вказаній вище тріади, зазначимо, що адміністративні суди мають установити наступне:

– «на підставі» – це відповідність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень приписам чинного законодавства. Більше того, нерідко, коли йдеться про нечіткість чи незрозумілість формулювання того чи іншого правила поведінки, необхідно також ураховувати ідеї, принципи, цінності, закладені в Конституції та законах України. У разі встановлення, приміром, рішення суб'єкта владних повноважень таким, що прийняте не на підставі чинного законодавства, – об'єктивним видається подальше визнання його неправомірним та скасування;

– «у межах повноважень» – сутність цього критерію зводиться до того, що суб'єкт владних повноважень не повинен виходити за межі своїх прав та обов'язків, які визначені в Основному Законі держави (конституційні органи), поточних законах і підзаконних нормативно-правових актах. Беззаперечним є твердження, застосовне саме до публічних органів – вони діють відповідно до спеціально-дозвільного типу правового регулювання, відповідно до якого «все, що не визначено у законі – заборонено». На протигагу цьому пересічний громадянин керується іншим принципом: «Все, що не заборонено – дозволено».

Важливість вимоги «у межах повноважень» наочно ілюструється тим, що Кримінальний Кодекс України у ст. 365 «Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу», в її частині першій містить наступний припис: «Перевищення влади або службових повноважень, тобто умисне вчинення працівником правоохоронного органу дій, які явно виходять за межі наданих йому прав чи повноважень, якщо вони завдали істотної шкоди охоронюваним законом правам, інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам, інтересам юридичних осіб...» [16];

– «у спосіб» – означає, що суб'єкт владних повноважень має дотримуватися визначеної законодавством процедури своєї діяльності. З точки зору теоретико-методологічної доцільності вкажемо, що адміністративні суди, перевіряючи рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень на предмет того, чи діяли останні в спосіб, який визначений чинним законодавством, повинні оцінювати не лише кінцевий варіант вирішення конкретної адміністративної справи (яким зазвичай є адміністративний акт), але і проміжні стадії, етапи, дії в межах яких отримуються ті чи інші проміжні результати. Саме такого роду аналіз дозволить адміністративному суду належним чином оцінити спосіб, обраний суб'єктом владних повноважень для набуття, зміни, припинення чи реалізації приватною особою своїх прав та/або обов'язків;

2) з використанням повноваження з метою, з якою це повноваження надано. Цей критерій засвідчує те, що суб'єкт владних повноважень, приймаючи рішення чи вчиняючи певні дії, має використовувати свої повноваження з належною метою. До певної міри ця вимога корелює із раніше висвітленим у цій публікації критерієм, за яким оцінюється діяльність адміністративного органу, а саме «у межах повноважень». Проте мета використання повноважень – більш широка й об'ємна категорія, яка має зовнішню спрямованість. Вона показує не просто характеристику рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень, – вона демонструє вектор використання цих повноважень. Зазвичай мета надання повноважень сформульована у назві, преамбулі, цілях нормативно-правового акту чи у пояснювальній записці до його проекту. До прикладу, Закон України «Про Національне антикорупційне бюро» від 14.10.2014 № 1698-VII [17] у статті 1 містить положення, відповідно до якого Національне антикорупційне бюро України є центральним органом виконавчої влади із спеціальним статусом, на який покладається попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних та інших кримінальних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових. Завданням Національного бюро є протидія корупційним та іншим кримінальним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці, а також вжиття інших передбачених законом заходів щодо протидії корупції. Національне бюро утворюється й здійснює свою діяльність відповідно до цього Закону.

Здійснюючи аналіз цих нормативних приписів, можна припустити, що основною метою надання саме таких повноважень Національному антикорупційному бюро України є попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень;

3) обґрунтовано, тобто з урахуванням усіх обставин, що мають значення для прийняття рішення (вчинення дії). Пояснення цього та низки інших критеріїв оцінювання рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень дається в Законі України «Про адміністративну процедуру» від 17.02.2022 № 2073-IX [18] (далі – Закон України «Про адміністративну процедуру»). Варто зазначити, що даний нормативно-правовий акт містить положення, відповідно до яких цей Закон регулює відносини органів виконавчої влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, інших суб'єктів, які відповідно до Закону вповноважені здійснювати функції публічної адміністрації, з фізичними та юридичними особами щодо розгляду й вирішення адміністративних справ шляхом прийняття та виконання адміністративних актів. Зокрема, стосовно обґрунтованості вказується, що адміністративний орган (термін, достатньо близький за змістом до суб'єкта владних повноважень) забезпечує належність та повноту з'ясування обставин справи, безпосередньо досліджує докази й інші матеріали справи; під час здійснення адміністративного провадження враховує всі обставини, що мають значення для вирішення справи; зобов'язаний обґрунтовувати адміністративні акти, які він приймає, крім випадків, визначених законом.

Верховний Суд у своїй постанові від 11.09.2023 у справі № 420/14943/21 вказав, що критеріями обґрунтованості рішення суб'єкта владних повноважень є: 1) логічність та структурованість викладення мотивів, що стали підставою для прийняття відповідного рішення; 2) пов'язаність наведених мотивів із конкретно наведеними нормами права, що становлять правову основу такого рішення; 3) наявність правової оцінки фактичних обставин справи (поданих документів, інших доказів), урахування яких є обов'язковим у силу вимог закону під час прийняття відповідного рішення; 4) відповідність висновків, викладених у такому рішенні, фактичним обставинам справи; 5) відсутність немотивованих висновків та висновків, які не ґрунтуються на нормах права [19];

4) безсторонньо (неупереджено). Суб'єкт владних повноважень має забезпечувати однакове ставлення до всіх фізичних та юридичних осіб, з якими в нього за однакових обставин виникають суспільні відносини. Безсторонність може бути пояснена на прикладі прокурорів, які також можуть виступати в якості суб'єктів владних повноважень. Висновок Консультативної ради європейських прокурорів 2018 року № 13, який носить назву «Незалежність, підзвітність та етика прокурорів» у п. 54 містить положення, відповідно до яких прокурори «повинні бути й виглядати неупередженими у своїх рішеннях, бути прозорими, уникати конфліктів інтересів або неналежного впливу, а також не сприяти жодній

стороні внаслідок будь-яких зв'язків із нею. Якщо існує ризик, що прокурор може не мати належної можливості дистанціюватися від цієї особи, він або вона повинен утримуватися від розгляду справи. Прокурори також повинні уникати будь-якої можливості надмірного тиску (наприклад, з боку медіа). Прокурори повинні утримуватися від політичної діяльності, несумісної з принципом неупередженості, та не повинні брати участь у справах, коли їх особисті інтереси (або інтереси членів їхніх сімей) можуть перешкоджати їх повній неупередженості й об'єктивності» [20];

5) добросовісно. Такого роду критерій для оцінки дій суб'єкта владних повноважень потребує, як видається, акумулювання не лише правових, а й інших знань. Приміром, Великий тлумачний словник українською мови термін «добросовісний» пояснює так: який чесно, старанно й сумлінно виконує свої обов'язки [21, с. 308]. Юридизація такого роду характеристик не є простим лінійним завданням, проте вони є свого роду орієнтирами, які повинні аналізуватись у сукупності з іншими критеріями правової оцінки дій представників держави чи місцевого самоврядування;

6) розсудливо. Адміністративний орган при здійсненні адміністративного провадження повинен діяти, керуючись здоровим глуздом, логікою та загальноприйнятими нормами моралі, з дотриманням вимог законодавства [18];

7) з дотриманням принципу рівності перед законом, запобігаючи всім формам дискримінації. Зазвичай, коли йдеться про дотримання принципу рівності, акцентується увага на тому, що такі чинники як раса, колір шкіри, стать, вік, стан здоров'я, майновий стан тощо не мають впливати порядок дій, швидкість, строки, ефективність дій суб'єктів владних повноважень при вирішенні конкретної справи, де приватна особа звернулася для отримання, приміром, певних соціальних послуг. У якості ілюстрації та певного орієнтиру для нашої держави наведемо практику Європейського Союзу. Проводячи дослідження, присвячене свободі та розумності як правових цінностей сучасного європейського цифрового суспільства, Ю. Легеза зазначає, що ознаками свободи в суспільних правовідносинах є: вільний вибір можливостей для реалізації наданих суб'єкту прав; недопустимість зловживання процесуальними правами; обґрунтованість і належність формалізації процедур реалізації процесуальних прав та інтересів [22, с. 9–10]. Є достатньо підстав стверджувати, що в сукупності ці ознаки забезпечують, серед іншого, рівність та недискримінацію приватних осіб у взаєминах із суб'єктами владних повноважень;

8) пропорційно, зокрема з дотриманням необхідного балансу між будь-якими несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи й цілями, на досягнення яких спрямоване це рішення (дія). Адміністративний орган повинен дотримуватися принципу пропорційності під час: прийняття адміністративних актів; прийняття процедурних рішень і вчинення процедурних дій. Адміністративний акт повинен прийматися з дотриманням необхідного балансу між неспри-

ятливими наслідками для права, свободи чи законного інтересу особи й цілями, на досягнення яких спрямований адміністративний акт. Негативні наслідки для особи та публічних інтересів повинні бути найменшими [16]. Варто вказати, що поняття необхідного балансу є ключовим у розумінні сутності вимоги пропорційності, яка висувається до суб'єкта владних повноважень. До певної міри можемо припустити, що відома фраза, яка приписується Нікколо Макіавеллі у його творі «Державець» [23] («мета виправдовує засоби») в контексті оцінки необхідного балансу в діяльності суб'єктів владних повноважень сьогодення може бути сформульована наступним чином: «мета не завжди виправдовує засоби»;

9) з урахуванням права особи на участь у процесі прийняття рішення. Варто взяти до уваги позицію, сформульовану авторами посібника «Адміністрування і Ви», де стверджується, що «участь осіб (як користувачів публічних послуг) у підготовці та реалізації адміністративних рішень є засобом зближення громадськості з органом публічної влади. Слід заохочувати до участі громадськості там, де це можливо, для забезпечення врахування публічних інтересів, але при цьому не створювати умов для розвитку корпоративізму або надмірного затягування процесу ухвалення рішень. Недотримання принципу участі може бути виправдано органом публічної влади лише необхідністю здійснення термінових дій» [24, с. 37]. Додаємо, що реалізація на практиці такого роду права засвідчує повагу держави (в особі суб'єкта владних повноважень) до приватної особи, насамкінець усвідомлення державою первинної ролі приватних осіб у створенні самої держави та її інституцій. Відтак право особи на участь у процесі прийняття рішення, тим більше що це рішення в її справі, без сумніву, носить суттєвий характер. Своєю чергою, ігнорування такого роду права в діяльності суб'єкта владних повноважень, має оцінюватись адміністративним судом;

10) своєчасно, тобто протягом розумного строку. Сама по собі категорія «розумний строк» вживається як у сенсі одного з елементів аналізу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, так і у вимірі вимог до самого адміністративного суду, який розглядає певну адміністративну справу. В рамках даної публікації, у контексті завдань адміністративного судочинства, нас цікавить розумний строк у першому вимірі (стосовно суб'єктів владних повноважень). Велика українська юридична енциклопедія містить положення, відповідно до яких у правозастосовній практиці під такими строками розуміють строки, встановлені чинним законодавством. У випадку неврегульованості таких строків розумними в цьому випадку мають вважатися найкоротші строки, достатні для своєчасного (без невиправданих зволікань) прийняття (вчинення) рішень, дій чи бездіяльності [25, с. 831–832].

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи, варто зазначити, що розуміння сутності та правового змісту завдань адміністративного судочинства є важливим елементом сприйняття адміні-

стративної юстиції загалом. Це стосується й пересічних громадян, у яких виник публічно-правовий спір із суб'єктом владних повноважень і самих представників владних інституцій, які, усвідомлюючи критерії оцінки правомірності їх дій із боку адміністративного суду, діятимуть більш свідомо при взаєминах із приватними особами. Про останнє варто говорити з позицій теорії людиноцентризму, адже держава, всі публічно-правові інституції повинні діяти передовсім з метою належного забезпечення прав, свобод і законних інтересів пересічних громадян. Держава для людини, а не навпаки.

Ми поділяємо позицію А. Школика, який стверджує, що адміністративна конвергенція як тенденція до спільної моделі державного управління є актуальною не лише для інституцій ЄС та урядів країн-членів ЄС, а й має вирішальне значення для подальшого розвитку публічної політики та публічного адміністрування в сусідніх державах, які не є членами ЄС, у тому числі й України [26, с. 174–175]. У контексті завдань адміністративного судочинства це важливо в тому сенсі, що оцінювання правомірності рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень базується, серед іншого, на засадах належного публічного управління, активно впровадженого в Європейському Союзі.

Також беззаперечною є важливість такого роду інформації для осіб, які здійснюють представництво інтересів фізичних та юридичних осіб в адміністративному суді. Це дозволить, попри індивідуальні особливості кожної адміністративної справи, розглядати з однакових позицій усталені засади адміністративного судочинства, його завдання, критерії оцінки рішень чи дій суб'єктів владних повноважень. До певної міри це сприятиме реалізації на практиці принципу правової передбачуваності.

Теоретичне значення результатів даної публікації зводиться до того, що вона може стати стимулом для подальших наукових розвідок як у царині адміністративного права та процесу, так і у теорії держави та права, науці державного управління. Перспективними видаються дисертаційні дослідження, спрямовані на пошук шляхів удосконалення діяльності адміністративних судів крізь призму завдань, що перед ними стоять.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Конституція України від 28.06.1996 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст. 141.
- [2] Стеценко С. Г. Справи категорії «людина проти держави»: критерії оцінки діяльності суб'єктів владних повноважень. *Еволюція доктрини адміністративного права в Україні* : збірник тез допов. та повідомл. за матеріалами круглого столу, присвяч. 30-річчю Нац. акад. правових наук України (м. Харків, 19 трав. 2023 р.). Харків : НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2023. С. 128–132. URL: <https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/vnd/zbirnyku-naukovyh-konferenczij/>.
- [3] Смокович М. І., Бевзенко В. М. Адміністративний процес України: теорія, практика : підручник. Вид. 3, змін., доповн. і переробл. / за заг. ред. В. Бевзенка ; пер. з нім. і адапт. Г. Рижкова. Київ : ВД «Дакор», 2022. 1256 с.

- [4] Brarasyuk O. Administrative justice in Ukraine: basic principles and peculiarities of implementation in Ukraine under martial law. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2023. №2. P. 23–32.
- [5] Greve M. Why we need Federal administrative courts. George Mason University legal studies research paper series. 2020. 45 p.
- [6] Щавінський В. Р. До проблеми завдань адміністративного судочинства в Україні кризь призму захисту інтересів держави. *Публічне право*. 2014. №2. С. 45–51.
- [7] Комзюк А. Т. Щодо проблем визначення основного завдання адміністративного судочинства України. *Адміністративне право України: стан і перспективи розвитку* : збірник матеріалів VI міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 23–24 верес. 2011 р.). Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. С. 96–103.
- [8] Решота В. В. Адміністративна юстиція як механізм захисту суб'єктивних публічних прав людини в Україні та ЄС. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. №3. С. 38–51.
- [9] Hertogh M., Kirkham R., Thomas R., Tomlinson J. Administrative justice as a field of study. *Oxford Handbooks*. 2021. 712 p. URL: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190903084.002.0016>
- [10] Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 №2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
- [11] Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. Київ : «Укр. енцикл.», 2004. Т. 6: Т-Я, С. 490.
- [12] Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. Київ : «Укр. енцикл.», 2002. Т. 4: Н-П, С. 590.
- [13] Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів : постанова Пленуму Вищ. адміністративного суду України від 20.05.2013 №8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008760-13#Text>
- [14] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. *Офіційний вісник України*. 1998. №13. Ст. 270.
- [15] Стеценко С. Г. Соціальна держава: теоретико-методологічні основи дослідження. *Право України*. 2014. №2. С. 252–261.
- [16] Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 №2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n2554>
- [17] Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10.2014 №1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>
- [18] Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 №2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>
- [19] Постанова Верховного Суду від 11.09.2023 у справі №420/14943/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113405942>
- [20] Висновок КРЄП №13 (2018) «Незалежність, підзвітність та етика прокурорів». URL: <https://rm.coe.int/opinion-13-ccpe-2018-ukr/1680939322>
- [21] Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
- [22] Leheza Yu. Freedom and reasonableness as legal values of the modern digital European Society. *Law. State. Technology*. 2024. №3. P. 9–13.
- [23] Макиавеллі Н. Державець. Київ : Вид. союз Андронум, 2020. 88 с.
- [24] Адміністрація і Ви. Принципи адміністративного права у відносинах між особами та органами публічної влади. Рада Європи. 2020. 88 с.

- [25] Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків : Право. Т. 5 : Адміністративне право / редкол. : Ю. П. Битяк (гол.) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2020. 960 с.
- [26] Shkolyk A. The current state and perspectives of administrative convergence of Ukraine and EU member states. *Rocznik administracji publicznej*. 2019. № 5. P. 174–187.

REFERENCES

- [1] Constitution of Ukraine. (1996, July). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
- [2] Stetsenko, S. G. (2023). Cases of the category «person against the state»: criteria for evaluating the activity of subjects of power. *The evolution of the doctrine of administrative law in Ukraine: a collection of abstracts. and reported according to the materials of the round table, dedicated. On the 30th anniversary of the National Acad. of Legal Sciences of Ukraine* (2023, May). Kharkiv: New University named after Yaroslav the Wise, 128–132. Retrieved from <https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/vnd/zbirnyky-naukovyh-konferenzij/>.
- [3] Smokovich, M. I., & Bevzenko, V. M. (2022). *Administrative process of Ukraine: theory, practice*. View. 3, amended, supplemented. and processing. In V. Bevzenka (Ed.) ; trans. with him and adaptation G. Ryzhkova. Kyiv: VD «Dakor».
- [4] Brarasyuk, O. (2023). Administrative justice in Ukraine: basic principles and peculiarities of implementation in Ukraine under martial law. *Visegrad Journal on Human Rights*, 2, 23–32.
- [5] Greve, M. (2020). *Why we need Federal administrative courts. George Mason University legal studies research paper series*.
- [6] Shchavinskyi, V. R. (2014). To the problem of tasks of administrative justice in Ukraine through the prism of protecting the interests of the state. *Public law*, 2, 45–51.
- [7] Komzyuk, A. T. (2011). Regarding the problems of defining the main task of the administrative judiciary of Ukraine. *Administrative law of Ukraine: state and prospects of development: collection of materials of the VI International science and practice conf.* (2011, September). Kyiv: Institute of State and Law named after IN. M. Koretsky National Academy of Sciences of Ukraine, 96–103.
- [8] Reshota, V. V. (2024). Administrative justice as a mechanism for the protection of subjective public human rights in Ukraine and the EU. *Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 3, 38–51.
- [9] Hertogh, M., Kirkham, R., Thomas, R., & Tomlinson J. (2021). *Administrative justice as a field of study*. Oxford Handbooks. Retrieved from <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190903084.002.0016>
- [10] Administrative Judicial Code of Ukraine (2005, July). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
- [11] Legal encyclopedia: in 6 vol. (2004). / In Yu. S. Shemshuchenko (chief ed.) & oths. Kyiv: «Ukr. encyclical.», 6: T-Ya, 490.
- [12] Legal encyclopedia: in 6 vol. (2002). / In Yu. S. Shemshuchenko (chief ed.) & oths. Kyiv: «Ukr. encyclical.», 4: N-P, 590.
- [13] On separate issues of the jurisdiction of administrative courts: resolution of the Plenum of the Supreme Court. of the Administrative Court of Ukraine (2013, May). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008760-13#Text>
- [14] Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

- [15] Stetsenko, S. G. (2014). Social state: theoretical and methodological foundations of research. *Law of Ukraine*, 2, 252–261.
- [16] Criminal Code of Ukraine (2001, April). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n2554>
- [17] About the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine: Law of Ukraine (2014, October). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>
- [18] On administrative procedure: Law of Ukraine (2022, February). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>
- [19] Resolution of the Supreme Court (2023, September, case No. 420/14943/21). Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113405942>
- [20] Conclusion of KREP No. 13 (2018) «Independence, accountability and ethics of prosecutors». Retrieved from <https://rm.coe.int/opinion-13-ccpe-2018-ukr/1680939322>
- [21] Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language (with additions and additions) (2005). In V. T. Busel (comp. & heads ed.). Kyiv; Irpin: VTF «Perun».
- [22] Leheza, Yu. (2024). Freedom and reasonableness as legal values of the modern digital European Society. *Law. State. Technology*, 3, 9–13.
- [23] Machiavelli N. *The ruler*. Kyiv: Ed. Union Andronum, 2020. 88 p.
- [24] *The administration and you. Principles of administrative law in relations between individuals and public authorities.* (2020). Council of Europe.
- [25] *Great Ukrainian legal encyclopedia: in 20 vol. Kharkiv: Right. T. 5: Administrative law* (2020). In Yu. P. Bityak (Ed. head & oths; National Acad. rights Sciences of Ukraine; Institute of State and Law named after V. M. Koretsky National Academy of Sciences of Ukraine; National law University named after Yaroslav the Wise. 960 p.
- [26] Shkolyk, A. (2019). The current state and perspectives of administrative convergence of Ukraine and EU member states. *Rocznik administracji publicznej*, 5, 174–187.

Семен Григорович Стеценко

Доктор юридичних наук, професор

Член-кореспондент Національної академії правових наук України

Національна академія правових наук України

61024, вул. Григорія Сковорода, 70, Харків, Україна

Суддя Верховного Суду

01029, вул. Князів Острозьких, 8 корп. 5, м. Київ, Україна

ORCID: 0000-0002-4350-2321

Semen H. Stetsenko

Doctor of Law, Professor

Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine

National Academy of Legal Sciences of Ukraine

61024, 70 Hryhoriy Skovoroda St., Kharkiv, Ukraine

Judge of the Supreme Court

01029, 8 Knyaziv Ostrozkykh St., Kyiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Стеценко С. Г. Завдання адміністративного судочинства України: змістовний аналіз. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Том 31. №4. С. 151–166.

Suggested Citation: Stetsenko, S. H. (2024). Tasks of Administrative Justice in Ukraine: a Substantive Analysis. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 31(4), 151–166.

Стаття надійшла / Submitted: 31/10/2024

Доопрацьовано / Revised: 30/11/2024

Схвалено до друку / Accepted: 19/12/2024

Дмитро Олександрович Беззубов

Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України
Київ, Україна

Михайло Володимирович Коваль

Національний університет оборони України
Київ, Україна

ЦІННІСНІ ВИМІРИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. У статті досліджено й охарактеризовано питання безперервного та системного функціонування системи національної безпеки з позицій категорії цінності адміністративного права. Визначено, що одним із головних завдань держави є забезпечення національної безпеки. Система національної безпеки є важливим елементом функціонування держави. Ця діяльність здійснюється органами виконавчої влади в рамках наданих компетенцій із використанням норм адміністративного права. Зроблений аналіз категорій філософії права та адміністративного права щодо формування цінностей адміністративного права та їх видових ознак. Розкрито мету та завдання системи національної безпеки з позицій класичного адміністративного права та теорії управління. Здійснено аналіз складових елементів системи національної безпеки крізь призму категорії цінність: нормативна, управлінська, суспільна, наукова. Проаналізовано характеристики понять якості управлінських рішень та цінність адміністративного права в системі національної безпеки. Детально аналізуються основні виміри категорії цінностей адміністративного права з позицій національної безпеки. Поданий первинний аналіз видових цінностей адміністративного права в системі національної безпеки. Подаються принципи взаємозв'язку між напрямками регулювання суспільних відносин та станом системи національної безпеки. Розкрито поняття суспільного права та соціальних цінностей, місця й ролі особистості як складових елементів цінності адміністративного права в системі національної безпеки. В умовах повномасштабного вторгнення росії та фактичного військового стану важливим для правової науки є не втрачати темпи розвитку та досліджень прикладних питань науки права та філософії. Питання цінності адміністративного права лежить у площині теорії та філософії адміністративного права. Незважаючи на свій теоретичний напрям, дослідження цінності адміністративного права є ключовим елементом розвитку та прогресу класичної науки адміністративного права. Сформовано основні напрями подальших досліджень теми цінностей як категорії адміністративного права та національної безпеки. Визначено шляхи вдосконалення вчення про цінності в адміністративному праві.

Ключові слова: адміністративне право, національна безпека, філософія права, система, правова цінність.

Dmytro O. Bezzubov

V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine

Mykhailo V. Koval

National Defense University of Ukraine
Kyiv, Ukraine

VALUE DIMENSIONS OF ADMINISTRATIVE LAW IN THE NATIONAL SECURITY SYSTEM

Abstract. *The article investigates and characterizes the issue of continuous and systemic functioning of the national security system from the standpoint of the category of values of administrative law. It is determined that one of the main tasks of the state is to ensure national security. The national security system is an important element of the functioning of the state. This activity is carried out by executive authorities within the framework of the granted competencies using the norms of administrative law. An analysis of the categories of philosophy of law and administrative law regarding the formation of values of administrative law and their specific features is made. The goal and objectives of the national security system are revealed from the standpoint of classical administrative law and management theory. An analysis of the constituent elements of the national security system is carried out through the prism of the category of value: normative, managerial, social, scientific. The characteristics of the concepts of the quality of managerial decisions and the value of administrative law in the national security system are analyzed. The main dimensions of the category of values of administrative law from the standpoint of national security are analyzed in detail. An initial analysis of the specific values of administrative law in the national security system is presented. The principles of the relationship between the areas of regulation of social relations and the state of the national security system are presented. The concept of public law and social values, the place and role of the individual as constituent elements of the value of administrative law in the system of national security are revealed. In the conditions of a full-scale invasion of Russia and a de facto state of war, it is important for legal science not to lose the pace of development and research of applied issues of the science of law and philosophy. The issue of the value of administrative law lies in the plane of the theory and philosophy of administrative law. Despite its theoretical direction, the study of the value of administrative law is a key element of the development and progress of the classical science of administrative law. The main directions of further research on the topic of values as a category of administrative law and national security are formed. Ways of improving the doctrine of values in administrative law are identified.*

Key words: *administrative law, national security, philosophy of law, system, legal value.*

ВСТУП

На сучасному етапі державотворення проблема національної безпеки має критично важливе значення з позицій визначення подальшого розвитку науки й практики забезпечення сталого і безпечного розвитку суспільства. Практика забезпечен-

ня національної безпеки в умовах військового стану та введення бойових дій на території України повинна ґрунтуватися на теоретичних і прикладних розробках щодо векторних і системних підходів до цієї проблеми. Однією з таких проблем є визначення місця й ролі науки адміністративного права в системі забезпечення національної безпеки.

Система національної безпеки є частиною державного механізму забезпечення сталого розвитку суспільства, протидії зовнішнім негативним впливам та становлення режиму законності та правопорядку в максимально можливих суспільних відносинах, які мають безпосереднє відношення до національної та державної безпеки.

Розвиток адміністративного права після здобуття незалежності відбувався в площині регулювання суспільних відносин та проблем державного управління різних сфер суспільного життя. Система національної безпеки є частиною проблеми наукового пізнання класичного адміністративного права в сфері державно-політичного будівництва. Водночас формування і розвиток наукової думки про систему національної безпеки з позицій пізнання лягає в площину філософії адміністративного права, місця й ролі цієї науки в практиці забезпечення національної безпеки, служіння інтересам держави та суспільства.

У цьому аспекті ціннісні виміри адміністративного права фактично дозволяють установити реальний вплив норм адміністративного права на функціонування системи національної безпеки.

Система національної безпеки – це сукупність нормативно-правових актів, повноважень органів виконавчої влади, теоретичних і наукових досліджень у суспільній сфері, що мають структурований характер та в сукупності впливають на рівень безпеки суспільства та держави.

Ціннісні виміри адміністративного права в системі національної безпеки – це якісні й кількісні засоби впливу адміністративного права, його норм та теоретичних досліджень на стан функціонування системи національної безпеки.

У системі національної безпеки ціннісні виміри адміністративного права відбивають вплив організаційно-правового та наукового характеру на стан функціонування системи національної безпеки.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Історична ретроспектива розвитку філософії права будується навколо двох основних елементів суспільних відносин – це суспільство (його внутрішні відносини, цінності, безпека) та держава (як регулятор цих відносин, що має можливості впливу на такі відносини). При цьому один із основних вимірів суспільних відносин полягає в їх цінності у створенні безпеки суспільства.

Становлення теорії цінностей (аксіології) у праві пройшло довгий історичний шлях від ідей Геракліта, Платона, Демокріта до думок І. Канта, Г. Гегеля, Н. Гартмана, Н. Делмаре, Й. Юсті та інших філософів і теоретиків права.

Окремими аспектами проблем ціннісних вимірів адміністративного права в національній безпеці займалися такі вчені як: В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, О. М. Бандурка, Н. П. Бортник, М. І. Козюбра, В. М. Князев, В. К. Колпаков, З. Р. Кісіль, А. В. Кубасенко, В. І. Луговий, В. А. Ліпкан, С. В. Петков, В. Л. Ортинський, Ю. П. Сурмін, Ю. С. Шемчушенко, В. В. Цветков та ін.

Однак ці дослідження на сьогодні мають фрагментарний характер, який розкриває лише окремі сторони місця й ролі адміністративного права в системі національної безпеки. Розвиток теорії адміністративного права в сучасних умовах державотворення вимагає нових підходів і напрямів досліджень, одним із яких є філософія адміністративного права. З огляду на це беззаперечною є актуальність цінності адміністративного права в системі забезпечення національної безпеки.

Методи дослідження обрано з урахуванням поставленої мети та завдань дослідження, його об'єкта й предмета. Так, метод історико-правового дослідження використано при дослідженні актів законодавства в сфері національної безпеки щодо управлінської діяльності суб'єктів; порівняльно-правовий метод застосовувався при порівнянні норм вітчизняного законодавства та нормативно-правових актів іноземних країн. Метод системно-структурного аналізу дав змогу з'ясувати ознаки та завдання дослідження цінності адміністративного права крізь призму національної безпеки. Логіко-семантичний метод сприяв поглибленому вивченню понятійного апарату, уточненню визначення понять: «управлінське рішення», «система національної безпеки», «цінність», «адміністративний механізм забезпечення національної безпеки», «концепція цінності адміністративного права», «законодавчі впливи», «система забезпечення ефективності управлінських рішень». За допомогою спеціально-юридичного методу досліджувалися норми як вітчизняного, так і іноземного законодавства у сфері забезпечення національної безпеки, обґрунтовувалися висновки й пропозиції щодо подальших досліджень цієї проблематики.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Функціонування системи національної безпеки в правовій площині держави має декілька основних напрямів – це головні завдання та мета, принципи та методи забезпечення такого функціонування, наукові та законодавчі основи й організаційно-управлінський напрям. У сукупності ці напрями функціонування становлять, на наш погляд, ціннісний вимір системи національної безпеки загалом. Галузевий елемент забезпечення функціонування системи національної безпеки включає галузі права (адміністративне, кримінальне, конституційне та ін.), що становлять наукову основу розробки.

Філософська проблема цінності охоплює широке коло питань, які стоять перед людством із найдавніших часів. До них відносяться «питання про корисне й шкідливе, справедливе й несправедливе, прекрасне й потворне, про ідеал і благо» [1].

У філософській літературі поняття «цінність» було введено в 60-х рр. XIX ст. німецьким філософом Г. Лотце, який визначив його як певну «значущість чогось на відміну від існування об'єкта або його якісних характеристик» [2].

Незважаючи на безліч поглядів, які об'єднує розуміння цінності як якогось суспільного явища, у філософській літературі панівною є думка про те, що «ціннісна ситуація» є триєдністю суб'єкта (оцінюючого), об'єкта (оцінюється) та відносин між ними (оцінювання).

У науці розробляється теорія ієрархії цінностей, яка була вперше запропонована Е. Гартманом. Так, М. Шелер описував чотири ряди цінностей: а) «приємне» та «неприємне»; б) вітальні цінності («благополуччя», «добробут», здоров'я та хвороба тощо); в) духовні цінності; «прекрасне» й «потворне», «справедливе» й «несправедливе», цінності чистого пізнання істини; г) вища модальність «святого» і «не святого», що є лише в «абсолютних предметах», отже, всі інші цінності є її символами [3].

Оскільки адміністративне право – явище суспільне, то, безперечно, воно перебуває в орбіті ціннісних відносин. Адміністративно-правові цінності належать до категорії духовних цінностей суб'єкта. Одним із найбільш складних завдань у науці адміністративного права є визначення категорії «суб'єкти адміністративно-правових відносин» із позицій окремих сфер державного управління. Це узагальнююче поняття поєднує різних осіб: юридичних і фізичних. До його змісту включаються громадяни, іноземці, особи без громадянства, органи державного та громадського управління, державні службовці, підприємства, організації, установи, різного роду об'єднання. Кожен із цих окремих суб'єктів має свій ступінь впливу на сферу національної безпеки, але ступінь цього впливу та його якість кардинально різні.

З позицій системи національної безпеки потрібно виділити такі основні ціннісні категорії адміністративного права: 1) нормативно-правова цінність; 2) організаційно-управлінська цінність; 3) людиноорієнтована цінність; 4) науково-теоретична цінність.

Нормативно-правова цінність адміністративного права в системі національної безпеки визначається достатнім високим рівнем впливу норм адміністративного права на стан національної безпеки, його фактичний стан та проміжні результати моніторингу стану суспільного середовища на рівень безпеки всіх напрямів діяльності держави. Ця цінність розкриває та дає напрями вдосконалення категорії «адміністративний механізм забезпечення національної безпеки», тобто сукупності адміністративних методів, принципів, функцій і повноважень органів виконавчої влади щодо забезпечення національної безпеки, з урахуванням специфіки адміністративного законодавства. Така цінність має декілька основних складових: а) джерела права в сфері національної безпеки – це сукупність нормативних актів та напрямів їх удосконалення (наприклад, прийняття Кодексу національної безпеки); б) правові форми державного управління – тобто надання компетенцій

органам виконавчої влади щодо примусових механізмів забезпечення національної безпеки.

Організаційно-управлінська цінність адміністративного права в системі національної безпеки визначається через повноваження та компетенції окремих органів виконавчої влади та їх посадових осіб щодо можливості впливу на стан національної безпеки. Одним із ключових елементів цієї цінності є визначення категорії «управлінське рішення» як установлене законодавством право на прийняття певних умов та вимог посадовою особою органу виконавчої влади в сфері забезпечення функціонування системи національної безпеки. Цей вид цінності має три основних складових, що гарантують ефективність забезпечення діяльності органів виконавчої влади в сфері національної безпеки: а) компетенції – надані повноваження в сфері державного управління щодо забезпечення національної безпеки; б) ефективність – один із ключових вимірів діяльності органів виконавчої влади; в) адміністративний розсуд – тобто ефективне забезпечення системи національної безпеки через можливість оперативного управління та втручання в суспільні відносини певного компетентного органу виконавчої влади.

Людиноорієнтована цінність адміністративного права в системі національної безпеки полягає, на наш погляд, у створенні дієвих адміністративних механізмів контролю за діяльністю органів виконавчої влади на предмет законності прийнятих управлінських рішень та ймовірності захисту порушених прав і свобод людини та громадянина. Через цю цінність відбувається формування та розвиток «концепції цінності адміністративного права» як забезпечення прав і свобод людини та громадянина в системі національної безпеки, формування адміністративної правосвідомості та виховання людини та громадянина в дусі дотримання законів, поваги до правил співжиття, формування національної ідентичності, належності та патріотизму. Цей вид цінності, на наш погляд, має дві складових: а) особистісна – тобто додержання режиму законності стосовно людини та громадянина, в тому числі в заходах адміністративного примусу; б) суспільна (соціальна) – обов'язкова спрямованість діяльності органів виконавчої влади з метою загального суспільного блага та безпеки суспільного середовища.

Науково-теоретична цінність адміністративного права в системі національної безпеки полягає в прикладному значенні науки адміністративного права для розробок у сфері національної безпеки, створенні нових механізмів адміністративного контролю, апробацій прикладного характеру, вивченні та систематизації нормативного матеріалу, створенні можливостей для усунення колізій і суперечностей у законодавстві сфери національної безпеки. У контексті цього вважаємо, що основними категоріями є «законодавчі впливи» та «система забезпечення ефективності управлінських рішень». Законодавчі впливи – це формування процедур розробки та прийняття нормативних актів у сфері забезпечення системи національної безпеки, що передбачають наявність політичної та соціальної скла-

дової. Ефективність управлінських рішень – це теорія дослідження ефектів прийнятих рішень у сфері забезпечення системи національної безпеки на доктринальному рівні та формування відповідних процедур компенсаційного або пільгового характеру.

Основні виміри позицій адміністративного права в системі національної безпеки: а) кількісний; б) якісний; в) позиційний.

Кількісний вимір – це сукупність нормативних актів, що мають за мету регулювання сфери національної безпеки. Якісний вимір – наявність або відсутність колізій та прогалин у законодавстві, що регулює сферу національної безпеки. Позиційний вимір – це кількість та напрям правопорушень у сфері національної безпеки або дотичних до них правопорушень.

Зрозуміло, кожна із позицій має свої ціннісні орієнтації стосовно адміністративного права як елемента системи національної безпеки у тому чи іншому відрізьку часу, у тій чи іншій суспільній ситуації. Головним критерієм цінності адміністративного права завжди виступають конкретні можливості того чи іншого суб'єкта адміністративних правовідносин вплинути на стан забезпечення національної безпеки.

Як зазначає О. Ф. Андрійко, «...адміністративне право цінне тим, що формує можливості для ефективного управління суспільними процесами, одночасно з процесами контролю і насправді сприяє народженню нових можливостей для розвитку людини та суспільства» [4, с. 12].

Формування категорії цінності адміністративного права в системі забезпечення національної безпеки дозволяє нам стверджувати, що одним із основних напрямів дослідження є розгляд цієї категорії через суспільні цільові цінності та ідеали адміністративного права, тобто суспільну цінність адміністративного права. Це твердження підтверджується основними завданнями системи національної безпеки, що визначені в Стратегії національної безпеки України, яка визначає, що безпека людини – це безпека країни [5].

Як підкреслював В. Б. Авер'янов, діяльність органів виконавчої влади має за основну мету дотримання прав і свобод людини та громадянина й одночасно безпечного суспільного середовища, при цьому основним елементом такої діяльності є принцип законності та верховенства права [6, с. 76].

В юридичній і філософській літературі виділяють три основні форми буття цінностей: 1) суспільні цільові цінності та ідеали; 2) предметно-втілені цінності; 3) особистісні (або цінності екзистенцій) [7, с. 56].

Суспільні цільові цінності адміністративного права в системі національної безпеки формуються суспільною та правовою свідомістю. Остання виробляє певні інтегративні вимоги, які зрештою формують адміністративне право як суспільне право.

Суспільна та правова свідомість оцінює адміністративне право як суспільне право лише тоді, коли воно відповідає вищезгаданим «суттєвим» ознакам. Лише

тоді воно бачить у ньому «позитивну цінність». Час, історичні обставини можуть змінювати характеристики й оцінки адміністративного права.

Так, у період панування диктатури (різного роду та спрямування) адміністративне право як елемент національної безпеки втрачало свої суспільно корисні властивості, слугувало досягненню антигуманістичних цілей, але при цьому його «позачасова позитивна цінність» завжди залишалася непохитною, виступала й виступає певним ідеалом адміністративного права.

Суспільне право – це право, що регулює всі без винятку суспільні відносини, які повинні забезпечувати беззаперечне право суспільства на безпечне середовище й розвиток. На нашу думку, ця цінність адміністративного права характеризується низкою ознак. Зокрема: 1) системна та всебічна інтеграція норм адміністративного права в систему забезпечення національної безпеки; 2) ймовірність застосування заходів примусового характеру з метою досягнення суспільних цілей; 3) основним суб'єктом регулювання є людина та громадянин, а об'єктом – його права та свободи, соціальні й духовні цінності; 4) зовнішня та внутрішня структура регулювання правовідносин сфери національної безпеки; 5) наявність компетенцій відповідних органів виконавчої влади щодо безпосереднього впливу на правовідносини з позицій забезпечення стану безпеки суспільства та держави; 6) потреба комунікацій між суспільством і державою з позицій удосконалення норм адміністративного права сфери національної безпеки.

Через цей вид цінності відбувається формування ідеалу адміністративного права як елемента суспільних відносин у сфері національної безпеки.

З позицій цінності адміністративного права як елемента системи забезпечення національної безпеки ідеалом є своєчасне та всебічне застосування норм адміністративного права в конкретних обставинах для досягнення стабільності системи чи її швидкого відновлення. У цьому аспекті формуються предметні цінності адміністративного права в системі забезпечення національної безпеки. Формування предмета як ідеалу в системі національної безпеки породжує ієрархічно побудовані ціннісні відносини. Це проявляється через прийняття відповідної норми адміністративного права органом держави з зазначенням кінцевої мети або результату втілення цієї норми з однієї сторони, а з іншої – орган виконавчої влади через практичне застосування цієї норми дає їй оцінку. Ця оцінка може бути як позитивною, так і негативною. Остання дає підстави для перегляду цієї норми та її удосконалення чи скасування. Таким чином, ієрархічна система в системі національної безпеки формує ідеал для кінцевої мети функціонування такої системи з позицій застосування норм адміністративного права.

Оцінки цінності адміністративного права для системи національної безпеки дуже різноманітні та іноді прямо протилежні. Вони залежать від обсягу знань про цілі й мету адміністративного права, потреби конкретного органу виконавчої влади, рівня компетенцій конкретного суб'єкта, що здійснює оцінку та інших факторів.

У системі національної безпеки окрему цінність для її функціонування становлять фізична особа, суб'єкт, який є частиною й одночасно об'єктом у цій конфігурації суспільних відносин.

Особистість та адміністративне право в процесі їх взаємодії породжують цілу гаму ціннісних відносин, які виникають, змінюються та припиняються в процесі зміни потреб, поглядів, історичних умов. Коли йдеться про цінності адміністративного права з погляду його впливу на особистість, важливо акцентувати увагу не лише на формулу: «адміністративне право існує для забезпечення свободи та охорони від посягань на особистість», а й урахувати сутність та самовираження такої особистості.

Козюбра М. І., розмірковуючи про співвідношення ідеї адміністративного права та місця і ролі особистості, писав: «По суті особистість як початок об'єднання всіх можливих актів, може бути носієм і позитивних, і негативних цінностей, різних ціннісних модулів, чуттєвих та духовних, моральних та естетичних. Звідси зрозуміло, що особистість сама собою є цінністю і навіть найвищою цінністю у праві і державі» [8].

Питання необхідності вдосконалення норм адміністративного права в актах його застосування розглядається як найвища цінність особи, яка постійно порушує норми адміністративного права, акти їх застосування, суб'єктивні адміністративні права інших учасників адміністративних правовідносин.

У контексті цього для адміністративного права особистість стає цінністю лише в тому разі, якщо дії цієї особи відповідають ідеалу адміністративного права та її поведінка відповідає вимогам норм адміністративного права.

Цінність адміністративного права для окремого суб'єкта суспільних відносин, що не є учасником адміністративних правовідносин, має абстрактний характер, часто емоційна та продиктована індивідуальними психологічними властивостями. Для суб'єктів адміністративних правовідносин оціночний характер адміністративного права стає яскраво вираженим і набуває певної спрямованості.

Можемо виділити чотири види ціннісної спрямованості суб'єктів адміністративно-правових відносин у системі національної безпеки. Перша з них – вирішення суперечностей у суспільстві, державі, в роботі органів державного управління або між учасниками конкретних адміністративних правовідносин. Другий вид ціннісної спрямованості – усунення перешкод реалізації суб'єктивних адміністративних прав. Третій вид – створення нових можливостей саморозвитку суб'єкта адміністративних правовідносин. Четвертий вид – це забезпечення сталості функціонування, постійності в часі й просторі як самої системи, так і окремих її складових.

Ці чотири види ціннісної спрямованості суб'єктів адміністративно-правових відносин у сфері забезпечення національної безпеки мають спільну, сутнісну цінність: забезпечення свободи і справедливості й одночасну ефективність у досягненні цілей національної безпеки.

Ціннісні спрямованості суб'єктів суспільних і, зокрема, адміністративно-правових відносин стосовно адміністративного права завжди пов'язані з правосвідомістю. Тому коли йдеться про свободу і справедливість, мається на увазі, що адміністративне право як соціальна й індивідуальна цінність може забезпечити справедливість і свободу через дисциплінуючі властивості. Але у разі забезпечення ефективності функціонування системи національної безпеки, може йтися про можливість обмеження цих прав і свобод.

Цветков В. В. у своїх працях з адміністративного права та теорії державного управління обґрунтував нерозривний зв'язок поняття ефективність державного управління, з одного боку, та дисциплінуючої ролі адміністративного права – з іншого. Учений зазначав: «Ефективність передбачає визначення мети, вимір прогресу в досягненні цієї мети і засобів, якими вона досягається і вимірюється, коли це можливо» [9].

Таким чином, фактично в системі національної безпеки формується одночасно декілька напрямів для оцінки цінності адміністративного права: науково-предметний, тобто розгляд прикладних питань забезпечення стабільності системи національної безпеки при застосуванні норм адміністративного права конкретним органом виконавчої влади, управлінський та організаційний, тобто надання обсягів компетенцій для застосування норм адміністративного права; предметний та суб'єктний, як формування поглядів на місце і роль особистості для системи національної безпеки.

ВИСНОВКИ

Формування та розвиток вчення про ціннісні основи адміністративного права в системі національної безпеки є частиною міжпредметних правових досліджень філософії права, теорії держави і права, адміністративного права та процесу і теорії державного управління.

Загальні цінності адміністративного права в системі національної безпеки мають декілька основних напрямів: перший – науково-правовий, який охоплює проблему формування та функціонування системи національної безпеки з позицій класичного адміністративного права; другий – організаційно-управлінський, що охоплює дослідження питань компетенції й якості управлінських рішень та їх впливу на стан забезпечення системи національної безпеки; третій – суспільний та соціальний, тобто вимірювання рівнів впливу норм адміністративного права на стан системи національної безпеки.

Напрями розвитку системи національної безпеки визначають вектори розвитку адміністративного права й навпаки. Ці напрями продукують виникнення соціального й особистісного простору адміністративного права в системі національної безпеки.

З позицій властивості цінність адміністративного права в системі національної безпеки та ставлення щодо нього суб'єктів суспільних відносин – явища

рухливі. На них впливає як емоційний, так і моральний стан суб'єкта оцінювання та рівень його правосвідомості.

Цінність адміністративного права в системі національної безпеки полягає в тому, що воно створює можливості для сприятливого розвитку суспільства та держави; національної безпеки та міжнародних відносин, сприяє вирішенню соціальних проблем; збереження та розвитку культурних цінностей; регулює забезпечення державної безпеки та створює механізми контролю щодо реалізації права і свободи людини та громадянина.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Філософія : навч. посіб. 7-е вид., стереотип. / Л. В. Губерський та ін. ; за ред. І. Ф. Надольного. Київ : Вікар, 2008. 534 с.
- [2] Філософія права : навч. посіб. / за ред. : В. М. Костицького, Б. Ф. Чміля. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 336 с.
- [3] Рабінович П. М. Наука філософії права: до характеристики предмета й методології. *Проблеми філософії права*. 2003. Т. 1. С. 22–26. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/8496>.
- [4] Андрійко О. Ф. Організаційно-правові проблеми державного контролю у сфері виконавчої влади : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 1999. 38 с.
- [5] Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 №2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. №31. Ст. 241.
- [6] Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ : Ін Юре, 2002. 668 с.
- [7] Ліпкан В. А. Теорія національної безпеки : підручник. Київ : КНТ, 2009. 631 с.
- [8] Козюбра М. І. Місце філософії права в системі суспільствознавства (до питання про дисциплінарний статус філософії права). *Проблеми філософії права*. 2003. Т. 1. 32 с. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/8488>.
- [9] Цветков В. В. Ефективність державного управління – найактуальніша теоретична і практична проблема сьогодні. *Правова держава*. 2002. Вип. 13. С. 218–233.

REFERENCES

- [1] Huberskyi, L. V., & al. (2008). *Philosophy* (7th ed.). In I. F. Nadolnyi (Ed.). Kyiv: Vikar.
- [2] *Philosophy of Law* (2000). In Kostytskyi, V. M., & Chmil, B. F. (Ed.). Kyiv: Yurinkom Inter.
- [3] Rabinovych, P. M. (2003). Science of legal philosophy: On the characteristics of subject and methodology. *Problems of Philosophy of Law*, 1, 22–26. <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/8496>.
- [4] Andriiko, O. F. (1999). Organizational and legal problems of state control in the sphere of executive power (Doctoral thesis). Kyiv.
- [5] On National Security of Ukraine: Law of Ukraine. (2018, June). *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 31, 241.
- [6] *Executive power and administrative law* (2002). In V. B. Averianov (Ed.). Kyiv: In Yure.
- [7] Lipkan, V. A. (2009). *Theory of national security*. Kyiv: KNT.
- [8] Koziubra, M. I. (2003). The place of philosophy of law in the system of social sciences (on the disciplinary status of philosophy of law). *Problems of Philosophy of Law*, 1, 32. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/8488>.

- [9] Tsvyetkov, V. V. (2002). The effectiveness of public administration is the most relevant theoretical and practical problem today. *The legal state*, 13, 218–233.

Дмитро Олександрович Беззубов

Доктор юридичних наук, професор

Відділ проблем державного управління та адміністративного права

Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

02000, вул. Трьохсвятительська, 4В, Київ, Україна

ORCID 0000-0001-7183-5206

Dmytro O. Bezzubov

Doctor of Law, Professor

Department of Public Administration and Administrative Law

V. M. Koretsky Institute of State and Law

National Academy of Science of Ukraine

02000, 4 Tryohsvyatitelska St., Kyiv, Ukraine

Михайло Володимирович Коваль

Доктор військових наук

Національний університет оборони

Головний науковий співробітник

Науково-дослідне управління розвитку автоматизованих систем

управління збройними силами

Науково-дослідного центру розвитку автоматизації та безпілотних систем

Центрального науково-дослідного інституту ЗСУ

03049, проспект Повітряних Сил, 28, Київ, Україна

ORCID 0000-0002-2130-2548

Mykhailo V. Koval

Doctor of Military Sciences

National University of Defense

Chief Researcher of the Research and Development

Department of Automated Systems Armed Forces Management

Research and Development Center for Automation and Unmanned Systems

Central Research Institute of the Armed Forces

03049, 28 Air Force Av., Kyiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Безzubов Д. О., Коваль М. В. Ціннісні виміри адміністративного права в системі національної безпеки. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Т. 31. №4. С. 167–179.

Suggested Citation: Bezzubov, D. O., & Koval, M. V. (2024). Value Dimensions of Administrative Law in the National Security System. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 31(4), 167–179.

Стаття надійшла / Submitted: 15/11/2024

Доопрацьовано / Revised: 15/12/2024

Схвалено до друку / Accepted: 19/12/2024

ПРОБЛЕМИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

УДК 343.3/.7:343.9:316.324.8

DOI: 10.31359/1993-0909-2024-31-4-180

Владислава Станіславівна Батиргарєєва

Державна наукова установа «Інститут інформації,
безпеки і права Національної академії правових наук України»
Київ, Україна

ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ ІНФОАГРЕСІЇ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ОСМИСЛЕННЯ

Анотація. У статті, спираючись на результати кримінологічного аналізу офіційної статистики правоохоронних і судових органів за низку років, вивчення здобутків представників різних галузей знань та інформаційних повідомлень в Інтернет-просторі, констатується про поширення загальної тенденції – діджиталізації укладу життя сучасної людини й на протиправну її діяльність, що призводить до істотної зміни якісної складової злочинності. Відтепер цей факт визначатиме стратегію запобігання злочинності в цілому, та окремим її проявам, учинення яких стає можливим за допомогою цифрових технологій. Особливе місце в цій запобіжній стратегії має відводитися заходам протидії діджиталізованій злочинній інформаційній агресії. У статті розкривається зв'язок агресії та інформації, наводиться авторське бачення процесу діджиталізації інфоагресії та розкриваються особливості зазначеного процесу. До таких особливостей, зокрема належать: масштабність і масштабованість; анонімізація, автоматизація та цілеспрямованість. За допомогою останніх передаються масштаби того виклику, з яким соціум зіштовхується вже в теперішні час. Доводиться, що перелік кримінально караних правопорушень, які є своєрідними маркерами проблеми діджиталізації інфоагресії, практично є невичерпним. На прикладі правопорушень, передбачених статтями 120, 161, 182, 436, 436² Кримінального кодексу України, аналізуються їх кількісні параметри та ілюструються способи поширення інфоагресії в Інтернет-просторі. При цьому відмічається, що сьогодні деякі форми інфоагресії не отримують принаймні правової оцінки. Робиться висновок, що прогнози стосовно симбіозу злочинності та темної сторони цифрової епохи виявлятимуться невтішними, якщо завчасно не розробити ефективні заходи протидії діджиталізації інфоагресії й не бути готовими до нових викликів, якими супроводжується процес діджиталізації як такий.

Ключові слова: інформаційна агресія, діджиталізація, інформаційно-комунікаційні технології, кримінологія, пропаганда війни, глорифікація, доведення до самогубства.

Vladyslava S. Batyrgareieva

State Scientific Institution «Institute of Information,
Security and Law of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine»
Kyiv, Ukraine

DIGITALIZATION OF INFOAGGRESSION AS AN OBJECT OF CRIMINOLOGY UNDERSTANDING

Abstract. *The article, based on the results of the criminological analysis of the official statistics of law enforcement and judicial bodies over a number of years, the study of the achievements of representatives of various fields of knowledge and information messages in the Internet space, states the spread of the general trend – digitalization of the way of life of a modern person and its illegal activities, which leads to a significant change in the qualitative component of crime. From now on, this fact will determine the strategy of crime prevention in general and its individual manifestations, the commission of which becomes possible with the help of digital technologies. A special place in this preventive strategy should be given to countermeasures against digitized criminal information aggression. The article reveals the connection between aggression and information, provides the author's vision of the process of digitization of infoaggression, and reveals the specifics of this process. Such features include, in particular: scale and scalability; anonymization, automation and targeting. With their help, the scale of the challenge that society is facing today is conveyed. It is proved that the list of criminal offenses, which are peculiar markers of the problem of digitalization of infoaggression, is practically inexhaustible. Using the example of offenses provided for by Articles 120, 161, 182, 436, 436² of the Criminal Code of Ukraine, their quantitative parameters are analyzed and the methods of spreading infoaggression in the Internet space are illustrated. At the same time, it is noted that today some forms of infoaggression do not receive at least a legal evaluation. It is concluded that the predictions regarding the symbiosis of crime and the dark side of the digital age will be disappointing if effective countermeasures against the digitalization of infoaggression are not developed in advance and are not prepared for new challenges that are accompanied by the digitalization process as such.*

Keywords: *informational aggression, digitalization, information and communication technologies, criminology, war propaganda, glorification, suicide.*

ВСТУП

За останні три десятки років інформація остаточно перетворилася на товар й одночасно ресурс стратегічного значення, тим самим виявляючись «важливою передумовою переходу суспільства до нового суспільного ладу – інформаційного суспільства, де базовим елементом стає саме інформація» [1. с. 40]. У такому суспільстві одним із топ-продуктів стає діджиталізована інформація, тобто інформація, що переведена з фізичної або аналогової форми в цифровий формат. Це дає нові можливості для її накопичення, обробки, зберігання й поширення за допомогою комп'ютерних систем, інструментів Інтернету та інших цифрових техно-

логії. Подібних прикладів діджиталізованої інформації сьогодні чимало – книги, документи та архіви, які оцифровані для зберігання в електронних бібліотеках або хмарних сховищах; фотографії, картини та інші візуальні матеріали, що були скановані й збережені в цифровому форматі, аналогові аудіо- та відеозаписи, перетворені в цифрові файли (MP3, MP4 тощо); статистична інформація, законодавство, наукові відомості, результати опитувань та інші види даних, що зберігаються в базах даних, каталогах або у вигляді електронних таблиць чи будь-яких візуальних форм тощо. Таким чином, наше життя вже неможливо уявити без користування тими благами, які дає нам епоха цифри, адже ефект від цього є достатньо очевидним, як-от: можливість швидкого пошуку та доступу до потрібних відомостей із будь-якої точки світу, захист інформації паролями, шифруванням, а також дублюванням на спеціальні електронні носії для уникнення втрат, економія простору внаслідок збереження цифрових файлів, що займають значно менше місця, аніж фізичні носії інформації, та ін. Людина, за аналогією з геймерством, нібито переходить на інший рівень гри, ім'я якому «комфорт». Недаремно в спеціальній літературі стверджується, що явище «діджиталізації» стосується не лише цифрових пристроїв, а й людей, активно залучених у взаємодію з цифровими технологіями, внаслідок чого відбувається взаємне перетворення його учасників, що дозволяє цифровим технологіям і людям, залученим до їх експлуатації, безпосередньо впливати один на одного і взаємопроникати один в одного [2, с. 130].

Разом із тим проблема інформатизації буття дедалі стає питанням правового й навіть філософського звучання, оскільки відносини «людина – інформаційно-комунікаційні технології» не є настільки однозначними, щоб не бачити пасток і ризиків, які буквально увірвалися в життя кожного з нас [3, с. 30]. Тому мають рацію вчені, котрі стверджують, що незважаючи на переваги інформаційного суспільства, залишаються ризики та загрози безпеці як окремої людини, так і суспільства [4, с. 80].

Інформаційно-комунікаційні технології як невід'ємний атрибут процесу діджиталізації, яким позначилася сучасна історія людства на стику століть, виявляються, на жаль, й основним інструментом для ведення гібридних війн, визначальною «субстанцією» яких є саме інформація, котрою маніпулюють у глобальному інформаційному просторі з метою досягнення деструктивного впливу на таргетовану частину користувачів цього простору й не тільки. Тому показовим маркером подібної «ризикованості» якраз і стає результат симбіозу гібридної війни, якою сьогодні відмічено життя українців, та свідомого використання при цьому можливостей, що відкриваються в цифрову епоху людства й що виступають як зброя інформаційної агресії.

Тема, що підіймається в цій публікації, недивлячись на анонс її кримінологічного ракурсу, має характер стикової, оскільки до операційної матерії її розкриття залучаються такі складові, як, власне, інформація, агресія, діджиталізація, гібридизація воєнного протистояння і взагалі стилю життя, людських стосунків, мис-

лення та спілкування. Тому є сенс нижче розкрити кримінологічні особливості принаймні деяких із цих феноменів, щоб показати їх симбіоз (особливо під час гострої фази відсічі агресору). Однак спершу визначимося з теоретичним і правовим підґрунтям, що спрямовує дослідження у певне русло.

1. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Проблема аналізу інформаційної агресії виявляється *mainstream*-темою наукового поля останніх кількох десятиліть, адже метою такої інфоагресії може стати зниження рівня довіри населення до влади, ЗМІ, падіння міжнародного авторитету України в очах прогресивного світу та ін. До того ж, як справедливо зазначає В. М. Руфанова, розмірковуючи над впливом новітніх технологій у сфері обігу інформації, Інтернет перетворюється на платформу не лише для спілкування та знайомств, а й для вчинення протиправних дій, пов'язаних із моральним, психологічним тиском, переслідуванням, що свідчить про явище діджиталізації насильства [5, с. 274]. Водночас зворотній бік проблеми з кримінологічного погляду вбачається в тотальному запровадженні процедур кіберцензури, дипломатичних та економічних втратах, зростанні невдоволення серед політичної та бізнесової еліт, запровадженні будь-яких внутрішніх і зовнішніх санкцій та ін., що виступатимуть спробою обмежити вплив інформаційного пресингу негативної природи. Отже, ці та інші аспекти проблеми активно обговорюються теоретиками й практиками з тим, щоб своєчасно знаходити симетричні та асиметричні відповіді на загрози, що породжує інфопростір для людини, суспільства, держави.

З огляду на це слід загадати тих теоретиків, які зробили та роблять внесок у розв'язання непростієї теми інфоагресії в сучасному світі, закладаючи фундамент відповідного кримінологічного знання про це явище. До таких вітчизняних і зарубіжних науковців – представників різних сфер знання, зокрема, належать: В. М. Брижко [6], А. Ю. Ковальчук і В. Д. Гавловський [7], Д. О. Куковинець [8], Х. М. Максим [9], Н. В. Нетеса та В. В. Мокляк [10], В. Г. Пилипчук [11], О. Е. Радутний [12], В. М. Руфанова [5], В. А. Ященко [13], Gordan Akrap, Ivica Mandić та Iva Rosanda Žigo [14], Nazanin Alavi, Taras Reshetukha, Eric Prost at al. [15], Maxim Alyukov [16], Meagan J. Brem, Laura C. Spiller та Michael A. Vandehey [17], Tom Buchanan та Vladlena Benson [18], Begona Iranzo, Sofia Buelga, María-Jesús Cava та Jessica Ortega [19], Grzegorz Rossoliński-Liebe та Bastiaan Willems [20], Kevin Runions та Michal Bak [21], Liang Zhao [22] та ін. При цьому західний науковий простір першим зрефлексував на проблему поширення таких явищ, як кібер-залякування, кібер-переслідування та навіть кібер-самогубство. На прикладі використання соціальних медіа показано, що останні, як правило, пов'язані не лише з онлайн-агресією, а так само із психологічною та фізичною агресивною поведінкою [23].

У свою чергу, розуміння природи та великої небезпечності інфоагресії дає поштовх для опрацювання заходів із убезпечення інформаційного простору нор-

мами кримінального права, у тому числі в контексті вирішення завдань із захисту національної безпеки та протидії кримінальним правопорушенням проти миру безпеки людства та міжнародного правопорядку. Помітний внесок у розробку ефективної системи запобігання загрозам у зазначеній сфері зробили такі вітчизняні дослідники, як О. А. Баранов [24], Т. В. Білоброва [25], М. В. Гуцалюк [26], Ю. П. Дзюба [27], О. Д. Довгань і І. М. Доронін [29], М. В. Карчевський [29], Ю. І. Когут [30], У. З. Коруц [31], К. А. Новікова [32], Х. В. Олійник [33], П. В. Пекар [34], С. Г. Петров [35] та ін.

У теперішній час неабиякої «векторності» проблематиці інфоагресії в Україні, повторимося, надає, з одного боку, повномасштабне вторгнення РФ в Україну, що виявилось закономірним етапом політики експансії, котра достатньо тривалий час розгорталася у форматі гібридності, а, з іншого, бажання правопорушників різних видів – стокерів, глорифікаторів ворога та його дій, пропагандистів війни та «руського миру», інших ворожих інфлюенсерів, кіберзлочинців, розпалювачів ворожнечі, розбрату, тих, хто доводить іншу людину до самогубства, здійснює порнопомсту, розбещує неповнолітніх, та ін. – забезпечити свою деструктивну діяльність, дистанціюючись від того, щоб наразитися на потенційні ризики відплати за свої діяння. До наукового обігу навіть введено термін «ефект розгальмування у мережі, або онлайн» (англ. – *online disinhibition effect*). Сутність цього ефекту полягає в тому, що відсутність зорового контакту з великою ймовірністю змушує людей поводитися агресивно, і якщо це робити неодноразово, то подібна ситуація може призвести, на думку Wendy Craig at al., до зазначеного ефекту [36], який називається ще токсичним ефектом розгальмування, коли йдеться про злочин [37].

Отже, виникає гостра потреба звернутися до проблематики існування й ескалації інформаційної агресії на сучасному етапі цифрової епохи в її діджиталізованій формі, щоб спрогнозувати подальший розвитку ситуації та намітити кроки з інформаційної гігієни, аби знизити тиск цього негативного феномену на пересічну людину та соціальні інституції.

Мета. З огляду на представлену експозицію проблеми видається доречним, по-перше, розкрити співвідношення таких категорій, як агресія та інформація в контексті злочинного симбіозу; по-друге, навести визначення діджиталізації інформаційної агресії, проаналізувавши цю агресію як комунікативний феномен та розкривши її особливості в розрізі побудови системи кримінологічного запобігання їй; по-третє, здійснити стислий кримінологічний аналіз деяких правопорушень, що насамперед пов'язані з діджиталізованою інфоагресією.

2. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Емпіричне підґрунтя кримінологічної розвідки складають результати узагальнення й аналізу: 1) матеріалів кримінально-правової статистики Управління організаційного забезпечення Єдиного реєстру досудових розслідувань та інформацій-

но-аналітичної роботи Офісу Генерального прокурора за 2021 – першу половину 2024 рр., що дозволяє розкрити деякі кількісні й якісні параметри випадків інформаційної агресії; 2) судової практики, розміщеної на офіційному порталі Державної судової адміністрації України за 2021–2023 рр.; 3) вироків суду, винесених, зокрема, за статтями 120 (Доведення до самогубства), 161 (Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками), 182 (Порушення недоторканності приватного життя), 436 (Пропаганда війни), 436² (Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників) та ін. КК України у 2021 – першій половині 2024 рр., що представлені в Єдиному державному реєстрі судових рішень; 4) інформаційних матеріалів із відповідної тематики, що розміщені у відкритому доступі в Інтернет-просторі; 5) попередніх розробок науковців, викладених у спеціальній літературі; тощо.

Для обґрунтування теоретичних висновків і роботи з результатами емпіричної частини кримінологічного дослідження застосовано базові методи, якими визначається логіка прирощення нового наукового знання. Серед таких слід назвати формально-логічний метод, методи системно-структурного аналізу, сходження від абстрактного до конкретного, верифікації гіпотетичних суджень стосовно тих чи інших ракурсів розглядуваної проблеми, контент-аналізу та ін. Окрім базових методів, що визначають весь хід міркувань, використано ще дві групи кількісно-якісних методів – ті, що спрямовані на збір та обробку наявного матеріалу (статистичні та конкретно-кримінологічні), й ті, за допомогою яких стає можливим окреслити майбутній стан явища (методи моделювання ситуації, прогнозування нових трендів, якими визначатиметься характер явища, екстраполяції тих тенденцій, що вже присутні в матерії сьогодення й набуватимуть розвитку в подальшому).

3. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Одразу підкреслимо, що в дослідженні природи інфоагресії важливим є один момент методологічного значення, а саме: будь-яке кримінально каране правопорушення – це агресії проти людини, суспільства, держави. До того ж у широкому смислі слова воно завжди є інформативним, адже сам факт вчинення правопорушення та його наслідки несуть певну інформацію про деструктивні небажані зміни в суспільних відносинах, що охороняються законом. Фактично йдеться про необмежене поле інфопроявів із приводу вчинення протиправних діянь, незалежно від того, за допомогою яких інструментів – цифрових чи «доцифрових» – ці інфопрояви стають відомими оточуючому середовищу (потерпілим, правоохоронним органам, широкій громадськості тощо). Як бачимо, у будь-яких ситуаціях уже на цьому рівні відбувається поєднання двох феноменів – злочинної агресії й інформації про неї. Це один із ракурсів площини «агресія-інформація»,

коли інформація сигналізує суспільству про агресію та її наслідки в широкому смислі слова, якою, повторимося, є будь-яке правопорушення.

Ще один ракурс зазначеної площини полягає в тому, що якщо злочинна агресія для досягнення своїх цілей не може обійтися без «посередника» у вигляді діджитал-простору, то інформаційна її складова здатна набувати різних проявів – чи то замаскованих, чи то нічим не прикритих. Наприклад, існує чимало правопорушень, вчинення яких стає можливим за допомогою цифрових технологій, але які, на наш погляд, слід розцінювати як замасковану (мовчазну, приховану) агресію (тобто неатрибутивну в зовнішньому плані відкритими, нічим не закамуфльованими висловлюваннями й діями, спрямованими на спричинення будь-якої шкоди, втрат, фізичного чи психологічного болю, страждань іншій особі (особам) або собі самому). Цей умовно агресивний блок включає, наприклад, крадіжки цифрової ідентичності, кібершахрайство, поширення за допомогою Інтернет-простору заборонених речовин, оферта інших протиправних послуг, шпіонаж тощо.

Проте в цій публікації фокус наукової розвідки свідомо звужено до формату циркуляції шкідливої інформації в її діджиталізованому вигляді, що має відверто агресивний характер. Одразу слід згадати про один парадокс інфоагресії, який полягає в тому, що чимало випадків поширення інформації агресивного плану принаймні сьогодні не входить до орбіти кримінального і навіть адміністративного права. Припустимо, банальна вербальна агресія в соціальних мережах між користувачами (приниження, образливі висловлювання і навіть погрози) «не цікава» для норм охоронних галузей права, а так звані бани модераторів справляють, як правило, незначний вплив на «джерела» агресії. У таких випадках, окрім порад психологічного плану, навичок інформаційної гігієни та елементарних технічних знань блокування небажаного контенту, людина, нічим не озброєна. Такі заходи, звісно ж, не сприяють зупиненню засилля інфоагресії в діджиталізованому просторі.

Ми не будемо аналізувати контент сучасної інфоагресії, тиск якої максимально підсилюється внаслідок збройного вторгнення РФ в Україну. Замість цього, дамо визначення процесу діджиталізації інфоагресії, розглянемо ознаки цього процесу та можливості використання цифрового інструментарію. Принагідно зауважимо, що сьогодні епоха розмов «tête-à-tête» або спілкування в малих соціальних групах у глобальному вимірі відходить на другий план. Тому відомий журналістський вислів «буде кров – буде рейтинг», сутність якого добре розкрита в романі сучасного американського письменника-фантаста С. Кінга «Якщо кров тече» (2020) [38], можна вважати й основним принципом дії інфоагресії, оскільки метою останньої в розрізі ведення гібридних війн є максимальне таргетування деструктивного впливу на визначене або навіть невизначене коло реципієнтів цього різновиду агресії.

Кримінологічний аналіз найбільш поширених на сьогодні видів правопорушень із ознаками агресії, що паразитує на сучасних досягненнях людства, на-

самперед потребує визначення діджиталізації інфоагресії. До цього визначення входить складове слово «інфоагресія». Зміст останнього докладно розкривається в науковій статті О. Е. Радутного під назвою «Поняття та ознаки інформаційної агресії на законодавчому рівні в кримінально-правовій сфері» (2015). Ученим подібну агресію віднесено до різновиду інформаційного протиборства, тобто суперництва в інформаційній сфері з приводу впливу на соціально значущі відносини та/або встановлення контролю над джерелами стратегічних ресурсів із «виходом» аж на рівень нанесення істотної шкоди інтересам національної безпеки України в окремих сферах життєдіяльності суспільства [39, с. 59]. Як бачимо, наслідки деструктивного впливу інфоагресії, виходячи із масштабів можливої шкоди, автор ретранслює навіть на рівень національної безпеки держави й суспільства в цілому. Однак, зауважимо, так само інфоагресія може таргетувати й на конкретних людей чи групи людей, різні соціальні інституції, бажаючи спричинити їм, наприклад, іміджеві ризики, тощо.

Під *діджиталізацією інфоагресії* слід розуміти процес активного й цілеспрямованого використання інструментів інформаційно-комунікаційних технологій, як-от: соціальних мереж в Інтернеті та електронної пошти, цифрових медіа, різноманітних онлайн-платформ, сайтів, форумів та ресурсів мобільної телефонії, для завдання будь-якої шкоди, а так само дезорієнтації або маніпуляції державою, суспільством чи окремою особою в потрібному агресору (нападнику) руслі шляхом вживання відповідної лексики, мови ідеограм й смайлів (емодзі), матеріалів графічного, візуального, музикального та ін. характеру. Використання цих технологій здатне призвести до створення обстановки страху, поширення дезінформації, фейків, пропаганди, швидкого розголошення серед необмеженого кола осіб так званих чутливих відомостей, поширення практики кібератак, за допомогою яких доводиться до адресата «потрібно інформація», що має, наприклад, характер ультиматуму або погроз, тощо. Такі дії, природно, впливають на зміну настроїв, пріоритетів, вектору чийхось дій і навіть прийняття рішень, що загрожують усілякими збитками, в тому числі власному життю й здоров'ю особи.

Зоною прояву будь-якої інфоагресії, включаючи й ту, що має місце під час ведення гібридних війн, відповідно є діджиталізований інформаційний простір. Щоб опанувати цей специфічний за своєю природою простір, необхідні: по-перше, відповідні умови у вигляді науково-технічного прогресу, результатом якого стало створення інформаційно-комунікаційних технологій та їх подальше вдосконалення; по-друге, «оператори» цих технологій, тобто ті, хто їх принаймні застосовує, генеруючи інфоагресію; по-третє, відповідні інструменти (інтернет-ЗМІ, YouTube, спеціальні платформи для обговорення тих чи інших проблем, соціальні мережі, чати, пабліки, мобільна телефонія тощо); по-четверте, цільова аудиторія або матеріальний продукт (наприклад, електронна система об'єкта критичної інфраструктури), на які здійснюється вплив для досягнення остаточної мети, по-п'яте, власне, прояви, яких набуває ця агресія (банальна дезінформація, фейкові новини,

ворожа пропаганда, мова ворожнеча (мова ненависті, хейтспіч), відверті заклики до ведення, наприклад, агресивних загарбницьких війн, кібератаки на електронні системи об'єктів критичної інфраструктури, в цілому ІІСО як складний комплекс дій, котрими підготовлюється «потрібна» агресору поведінка людей, кібербулінг, тролінг, мобінг, ельфінг та ін., в якомусь сенсі кібершпигунство і кібершахрайство, будь-який інший небажаний для конкретного суспільства вплив на громадську думку через комунікативні інтернет-платформи тощо). Цікаві прояви, по суті, інфоагресії ще у 2018 р. наведено І. О. Кресіною та В. М. Тарасюком у статті «Особливості застосування країною-агресором інформаційних технологій у гібридній війні». Так, до переліку найбільш популярних та ефективних інструментів інформаційних технологій, які застосовувала й застосовує рф проти України, автори відносять, зокрема: кінофільми, що формують образи героїв, популяризують акторів, створюють ціннісні орієнтири та впливають на сприйняття тих чи інших історичних подій, телесеріали – «мильні опери», наповнені емоційним змістом, який, аналогічно кінофільмам, покликаний формувати світоглядні нарративи протягом більш тривалого часу, ніж кінофільми; вірусні повідомлення в Інтернет-месенджерах Viber/WhatsApp/Telegram, що виявляються одним із найефективніших способів поширення паніки з огляду на те, що більшість користувачів сприймає месенджери як персональний інструмент комунікації, особистий інформаційний простір, незалежний від уряду чи ЗМІ; тощо [40, с. 29]. До речі, інфоагресія під виглядом нібито художніх творів і тепер поширюється рф. Підтвердженням цієї думки, наприклад, є російська кінострічка «Свідок» (2023), в якій за сюжетом демонізується образ України в очах міжнародного суспільства через уявлення про війну в Україні іноземного музиканта. Тізер цього «шедевра» перебуває у вільному доступі в мережі Інтернету.

Таким чином, загальний процес діджиталізації дає можливість використовувати цифрові технології для зміни думок, установок, виклику відповідних реакцій із метою створення в такий спосіб умов для бажаної інфоагресору моделі поведінки. Так, соціальні мережі можуть використовуватися для поширення фейкових новин, вигадок, чуток, пліток, дезінформації та в цілому маніпулювання громадською думкою. Це може призвести до поділу суспільства на непримирені групи, що ворогують одна з одною з приводу домінування певної ідеї чи думки, або взаємних звинувачень, стигматизації, недовіри та ін., а також навіть до фізичних дій у вигляді, припустимо, порушення громадського порядку. У такий спосіб діджиталізація інфопростору підсилює ефект так званих інфовкидань, які можуть поширюватися й поза Інтернет-простором або мобільної телефонії.

Очевидні переваги використання інформаційно-комунікаційних технологій, а, отже, й усього процесу діджиталізації інфопростору, наводяться Н. В. Нетесою. На думку вченої, такими є: доступність, дистанційність, оперативність, забезпечення конфіденційності, відсутність територіальних кордонів, масштабність бажаних для користувача наслідків; усе це робить подібні технології універсальною

інформаційною зброєю, яка дозволяє в найкоротший термін досягати бажаних результатів [41, с. 54]. Водночас діджиталізованій інфоагресії є притаманною низка особливостей, котрі визначають її природу як нового феномена комунікативного плану. Отже, перерахуємо ці особливості та дамо їх стисло характеристику.

По-перше, такою особливістю є *масштабність* і *масштабованість*. Справа в тому, що через інтернет-простір відповідна інформація може поширюватися миттєво, охоплюючи величезні в глобальному вимірі аудиторії, що свідчить про стан явища (з позиції масштабності) як такого в поточний момент. У свою чергу, масштабованість діджитал-агресії пов'язується зі здатністю інформаційно-комунікаційної системи збільшувати свої можливості та «ефективність» тиражувати цю агресію без втрати швидкості та якості процесу її передачі. Тобто інтернет-простір із технологічної точки зору може легко адаптуватися під великий «запит» на інфоагресію без залучення додаткових витрат і потужностей.

По-друге, інформаційні нападки можуть здійснюватись анонімно або через фейкові акаунти, VPN, прокси-сервери, боти й автоматизовані акаунти, технології шифрування даних або за допомогою інших засобів, що ускладнює визначення джерела агресії та притягнення винних у її продукуванні осіб (наприклад, під час поширення дезінформації або іншого шкідливого контенту в Інтернеті). Таку властивість, на наш погляд, слід позначити як *анонімізація* діджиталізованої інфоагресії, що пов'язана з процесом приховування або маскуванню ідентичності осіб чи організацій, які здійснюють інформаційні атаки в цифровому середовищі. Анонімізація в інфоагресії робить процес виявлення та притягнення до відповідальності осіб або груп, які стоять за атакою, набагато складнішим. Це створює виклики для кібербезпеки та боротьби з дезінформацією, оскільки встановити справжніх ініціаторів атак стає складніше.

По-третє, у випадках поширення дезінформації, маніпулювання суспільною думкою або здійснення інших шкідливих дій із мінімальним втручанням людини особливістю діджиталізованої інфоагресії стає її *автоматизація*, тобто використання технологій для автоматичного проведення інформаційних атак у цифровому середовищі. У таких випадках (за певною аналогією з теорією складу злочину в кримінальному праві) ця особливість із додаткової факультативної ознаки перетворюється на додаткову обов'язкову. Проявами зазначеної автоматизації стає використання бот-інструментів для поширення повідомлень у соціальних мережах, коментування або «лайків» постів, що містять інформацію агресивного плану, а так само алгоритмів для генерації відповідного контенту текстів, зображень або відео та автоматичного таргетування інфоагресії на певні групи населення або конкретних користувачів, виходячи з їх інтересів, географічного положення, соціального статусу тощо. Свідчити про процес автоматизації інфоагресії може застосування шкідливого SEO (*Search Engine Optimization* – англ.) для автоматизованого створення фейкових або маніпулятивних сайтів та контенту

з тим, щоб ці «продукти» посідали високі позиції в пошукових системах. Це може вводити користувачів в оману та поширювати серед них дезінформацію. Таким чином, зазначена ознака діджиталізації інфоагресії пов'язується з її суто інструментальною складовою.

Нарешті, по-четверте, особливістю діджиталізації інфоагресії як деструктивного процесу є її *цілеспрямованість*. Остання означає, що цифрові інструменти дозволяють влучно таргетувати певні групи населення з урахуванням їх демографічних, поведінкових чи географічних даних або соціальні інституції для досягнення конкретних стратегічних або тактичних цілей в інформаційних атаках. Цілеспрямований характер інфоагресії передбачає, як правило, ретельне планування й націлювання таких атак, припустимо, на певну аудиторію з метою здійснення впливу на їх свідомість, емоції та подальші дії. Причому палітра такого впливу може бути досить різноманітною. Так, вплив може набувати політичного характеру, коли має місце маніпулювання громадською думкою або виборцями для досягнення політичних переваг. Для цього, наприклад, поширюються фейкові новини або компрометуюча інформація про політичних опонентів. Результатом інфоагресії може стати й дестабілізація суспільства, за якої відповідні дії спрямовані на соціальні групи, етнічні меншини або конкретні регіони з метою створення конфліктів, підриву довіри до уряду або інституцій, посилення соціальної напруги. Приклад подібної дестабілізації в своїй науковій роботі наводять Н. В. Нетеса й В. В. Мокляк. Учені зазначають, що напередодні та в перші тижні повномасштабного вторгнення в Україну в межах інформаційно-психологічних операцій російськими спецслужбами широко застосовувався такий прийом дестабілізації обстановки, як злам українських медійних вебсайтів для подальшого розміщення на них інформації впливу та її поширення через численні Інтернет-платформи (у тому числі російськомовні вебсайти, Інтернет-форуми, блоги тощо) [42, с. 102]. Звісно ж, це було зроблено для підриву довіри цивільного населення України в спроможність Уряду організувати гідну відсіч ворогу.

Економічний вплив має місце тоді, коли інформаційні атаки проводяться для підриву економічної стабільності шляхом розповсюдження неправдивої інформації про компанії або ринки, що може позначитися на їх репутації та вартості активів. Інколи діджиталізація інфоагресії може бути частиною спеціальних кібернетичних атак на критичні інфраструктури (електромережі, транспорт, фінансові установи), що супроводжуються інформаційним тиском і панікою серед населення. Крім того, актуальним під час війни стає такий шкідливий вплив, як маніпуляція міжнародною громадською думкою. Такий вплив націлений на іноземну аудиторію для ускладнення дипломатичних відносин, зміни позиції інших країн щодо конфліктів або міжнародних питань.

Таким чином, цілеспрямованість діджиталізації інфоагресії полягає в тому, щоб максимально ефективно використати цифрові технології для досягнення

конкретних цілей – від політичного маніпулювання до соціальної дестабілізації або економічного тиску.

Експозиція проблеми діджиталізації інфоагресії як об'єкта кримінологічного осмислення була б неповною без, власне, аналізу практики щодо злочинів, пов'язаних з окресленими способами поширення такої агресії. Своєрідними маркерами проблеми є принаймні такі діяння, що передбачені статтями 120, 161, 182, 436, 436² та ін. КК України. Серед перелічених діянь одним із найбільш наочних прикладів інфоагресії є пропаганда війни (ст. 436 КК), адже відкриті заклики до ведення агресивної війни або розв'язування воєнного конфлікту є квінтесенцією агресії за всіх часів.

За даними Єдиного реєстру досудових розслідувань, які оприлюднені на сайті Офісу Генерального прокурора в 2021 році зареєстровано лише 12 діянь, що отримали кримінально-правову оцінку за згаданою статтею; у 2022 році – вже у три з половиною рази більше, коли зафіксовано 42 випадки пропаганди війни; у 2023 році – 31 та у першій половині 2024 року – 16 [43]. При цьому на практиці виносяться лише лічені рішення: у 2021 році винесено 2 обвинувальні вироки; у 2022 році – 9; у 2023 році – 6 [44].

У зв'язку із цим цікаво дізнатися, а що є інструментом для поширення пропагандистських наративів? Суцільне дослідження всіх судових кейсів за вказаний період підтвердило нашу гіпотезу, що сьогодні пропаганда війни відбувається виключно за допомогою інструментів інформаційно-комунікаційних технологій. При цьому класичним можна вважати такий приклад із судової практики.

ОСОБА_3, діючи з прямим умислом, тобто усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачаючи суспільно небезпечні наслідки й бажаючи їх настання, протягом березня 2022 року за допомогою функціоналу «Вподобання» у забороненій в Україні соціальній Інтернет-мережі «Однокласники» (рос.) відмітив низку повідомлень на кшталт «Z Поддержим наших!» (рос.), розміщених у мережі іншим користувачем ОСОБА_9. Ці повідомлення наводилися на фоні зображень військових рф та символіки країни-агресора, містили вислови, які мали інвективну й образливу семантику, культивуючи образ ворога, війни, хаосу тощо. Отже, такими діями ОСОБА_3 підтримав та поширив матеріали із закликами до ведення агресивної війни. Внаслідок цього зазначені публічні заклики, що ОСОБА_3 закріпив на власній сторінці в соціальній мережі «Однокласники» (рос.), стали доступними для перегляду іншими користувачами соціальної мережі. Крім того, вказана інформація автоматично закріпилась на сторінках 293 осіб, які зазначені як «друзі» ОСОБА_3, та на сторінках ще 75 осіб-«підписників» [45].

Ще одним маркером інфоагресії в її діджиталізованому виді є кримінально карана глорифікація ворога та його дій (ст. 436² КК). Це явище активно проявляється в інформційному полі України, а тому вирізняється значними кількісно-якісними параметрами. Так, за даними Офісу Генерального прокурора станом

на 1 січня 2023 року зареєстровано 1 354 факти вчинення злочинів, передбачених ст. 436² КК. У 2023 році зафіксовано ще 1 282 випадки глорифікації [43]. Станом на 1 січня 2023 року судами розглянуто 323 кримінальні провадження, засуджено 295 осіб; у 2023 році – 581 кримінальне провадження, засуджено 554 особи [44]. Можемо припустити, що до кінця 2024 року число діянь, пов'язаних із глорифікацією агресора, не знизиться. За 6 місяців 2024 року вже зафіксовано 632 випадки глорифікації [43]. Із плином часу з упевненістю можна стверджувати, що глорифікація українськими громадянами подій збройного вторгнення РФ в Україну – наслідок поширення відповідної пропагандистської ідеології, що базується та наративах комуністичного і націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, фейках та ІПСО. Відмічене культивує в людях почуття ненависті до всього українського, бажання завдати шкоду Українській державі та (або) її союзникам, патріотично налаштованому населенню нашої країни [46, с. 105].

Важливим із точки зору кримінологічної оцінки природи походження та поширення явища глорифікації в Україні є з'ясування каналів, по яких циркулює ворожа ідеологія та відбувається її подальше масштабування. Вивчення судової практики дозволяє зафіксувати потужну тенденцію до цифровізації глорифікації, адже доступність населенню благ інформаційно-комунікаційних технологій з їх перевагами в забезпеченні дистантності, відносної анонімності, швидкості й обсягів поширення інформації серед невизначеного кола осіб робить Інтернет-інструменти соціального контактування абсолютними лідерами серед засобів поширення інформації щодо виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України, глорифікації її учасників. Таким чином, за результатами проаналізованих вироків у 83,1% випадків саме Інтернет-простір став місцем вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 436² КК. При цьому найбільш популярними соціально орієнтованими мережами, які використовувалися глорифікаторами збройної агресії РФ проти України, є: 1) «Однокласники» (рос.) – 61,7%; 2) Telegram-канал – 7,0%; 3) «ВКонтакте» (рос.) – 6,3% та 4) Facebook – 4,6% [47, с. 22]. Принагідно слід зауважити, що перенесення ідеологічних баталій до Інтернет-простору є одним із проявів гібридної війни, яку чимало років РФ не без успіху здійснювала щодо України [3, с. 32].

Нерідко глорифікація ворога поєднується із дискримінаційним, по суті, ставленням до української громади або до представників інших країн. У таких випадках вчинене одночасно кваліфікується й як порушенням рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками. Діджитал-інструменти при цьому стають універсальним засобом для поширення шкідливих думок в інформаційному просторі не лише України, а й інших держав. Наведемо приклад із судової практики.

Громадянка України ОСОБА_3 у період з 07.04.2022 р. по 03.05.2022 р., маючи умисел на поширення матеріалів, у яких міститься виправдовування збройної агресії РФ проти України, розпочатої в 2014 році, розповсюджувала на публічній дошці оголошень створеної нею сторінки в соціальній Інтернет-мережі «Одно-класники» (рос.) шляхом уподобання відповідні публікації, в яких у позитивному світлі представлявся агресор та його дії. Крім того, нею поширювалися публікації з висловлюваннями, що за своїм змістом спрямовувалися на розпалювання національної ворожнечі, містили образу почуттів громадян у зв'язку з їх ідеологічними уподобаннями щодо України як самостійної, незалежної, суверенної держави [48].

При цьому слід відмітити, що якщо кримінально караних правопорушень, передбачених ст. 436² КК, правоохоронні органи щорічно виявляють й реєструють сотнями, то кількість правопорушень за ст. 161 КК фіксується принаймні в десять разів менше. Так, у 2021 році викрито й зареєстровано 95 фактів порушень рівноправності громадян, у 2022 році – 102; у 2023 році – 150 [43]. Що стосується судової практики, що вона є вкрай незначною. У 2021 році винесено 3 вироки, у 2022 році – 11 і в 2023 році – 17 [44]. Таку ситуацію з розбіжностями між зареєстрованими випадками й кількістю винесених судових рішень не пояснює навіть той факт, що частина діянь, передбачених ст. 161 КК, створює сукупність зі ст. 436², за яку виноситься «спільний» вирок.

Нарешті, інфоагресія в її діджиталізованому вигляді стає логічним продовженням таких суспільно небезпечних явищ, як порушення недоторканності приватного життя та нерідко доведення до самогубства.

За офіційними даними в 2021 році зареєстровано 113 випадків доведення до самогубства та 490 фактів порушення недоторканності приватного життя; у 2022 році – 63 і 177 випадків відповідно; у 2023 році – 458 фактів порушення недоторканності приватного життя і 47 випадків доведення до самогубства [43]. При цьому судова практика сигналізує про незадовільний стан реакції суспільства на подібні діяння. Так, у 2021 році за ст. 120 КК винесено лише один вирок і за ст. 182 КК – 4; у 2022 році – 1 і 18 судових рішень відповідно; у 2023 році – 0 (!) і 6 вироків відповідно [44].

Не можна не зазначити, що проблеми приватності й деструктивного впливу на особу, аж до її самогубства, є багато в чому взаємопов'язаними, адже, припустимо, публічне розголошення за допомогою сучасних діджитал-технологій приватної інформації може призвести до соціальної ізоляції людини, її булінгу, відчуження з боку родичів, друзів чи колег, що поглиблює стрес, підриває самооцінку та почуття власної гідності й навіть може штовхнути людину до самогубства. У свою чергу, в останні десять років спостерігається хвиля самогубств підлітків, що зумовлена їх перебуванням у так званих групах смерті, які активно поширюються Інтернетом. Невипадково у Пояснювальній записці до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо вста-

новлення кримінальної відповідальності за сприяння вчиненню самогубства)» ще у 2016 році зазначалося, що «з появою та розвитком Інтернету виникли нові способи вчинення не лише крадіжки чи шахрайства, а й доведення до самогубства. При цьому новий спосіб доведення до самогубства набирає обертів у світі разом зі зростанням кількості постійних користувачів мережі Інтернет» [49].

Таким чином, сьогодні ми є свідками прояву й укріплення загальної тенденції в явищі протиправних діянь, а саме: «переміщення» злочинної діяльності багатьох правопорушників до віртуального інформаційного простору завдяки широкому використанню інструментів інформаційно-комунікаційних технологій. У майбутньому ця тенденція лише посилюватиметься. Тому відповідні заходи щодо убезпечення суспільства від інфоагресії та будь-яких інших протиправних діянь, вчинення яких стає можливим завдяки інформаційно-комунікаційним технологіям, ставатимуть обов'язковим напрямом будь-якої стратегії запобігання злочинності.

ВИСНОВКИ

1. У першій треті ХХІ ст. змінюється якісна складова злочинності, що пов'язується із загальною тенденцією укладу суспільства – діджиталізацією всіх сфер життєдіяльності людини. Діджиталізація, асоціюючись перш за все з підвищенням комфорту, у той самий час несе в собі потенційні ризики й негативні наслідки, котрі не можна не помічати. Цей «побічний ефект» завжди слід мати на увазі, щоб своєчасно попереджати їх, розробляючи грамотні стратегії для зменшення негативного впливу відповідних досягнень прогресу. Тому процес діджиталізації інфоагресії вже сьогодні має стати об'єктом серйозного кримінологічного осмислення.

2. Визначальним для опрацювання запобіжної стратегії інфоагресії в діджитал-просторі є розуміння природи цього процесу. Зазначений процес пов'язаний з активним і цілеспрямованим використанням інструментів інформаційно-комунікаційних технологій для завдання будь-якої шкоди, включаючи дезорієнтацію або маніпуляцію державою, суспільством чи окремою особою в потрібному правопорушнику руслі, шляхом вживання відповідної лексики, емодзі, матеріалів графічного, візуального, музикального та ін. характеру, що впливає на зміну настроїв і пріоритетів, характер дій, прийняття рішень та ін.

3. Діджиталізована інфоагресія володіє низкою особливостей, які визначають її природу як нового феномена комунікативного плану. До таких особливостей належать: масштабність і масштабованість; анонімізація, автоматизація та цілеспрямованість. Перелічені особливості чітко й ємно передають обсяги й розмах того виклику, з яким соціум зіштовхується вже у теперішній час. Якщо цьому явищу не протиставити симетричні й асиметричні засоби протидії, то прогнози стосовно симбіозу злочинності й темної сторони цифрової епохи виявлятимуться невтішними.

4. Чимало кримінально караних правопорушень є своєрідними маркерами проблеми діджиталізації інфоагресії (зокрема, правопорушення, передбачені статтями 120, 161, 182, 436, 436² та ін. КК України). Перелік таких діянь фактично є невичерпним. Але практику покарання за ці діяння у будь-якому разі не можна назвати задовільною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Квашин В. В. Соціально-економічні умови розвитку інформаційних процесів у суспільстві. *Вісник Черкаського університету*. 2016. № 240. С. 40–45.
- [2] Расторгуєва Н. О., Загуменна Ю. О. Діджиталізація сучасного суспільства. *Протидія кіберзагрозам та торгівлі людьми* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 26 листоп. 2019 р.). Харків : ХНУВС, 2019. С. 130–132.
- [3] Батиргарєєва В. С. Інформаційно-комунікаційні технології як засіб вчинення дій, пов'язаних із глорифікацією агресора. *Соціальна і цифрова трансформація: теоретичні та практичні проблеми правового регулювання* : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 23 листоп. 2023 р.) / наук. керівн. конф. О. А. Баранов ; упоряд. : М. В. Дубняк, С. О. Дорогих. Київ : Фенікс, 2023. С. 30–34.
- [4] Крилова Ю. І. Інформаційне (цифрове) суспільство: політико-правовий аспект упровадження. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2020. Вип. 27. С. 75–83.
- [5] Руфанова В. М. Діджиталізація гендерно зумовленого насильства. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2020. № 2(14). С. 273–285.
- [6] Брижко В. М. Безпека інформаційної приватності: види та схеми шахрайства у сфері електронно-інформаційної взаємодії. *Інформація і право*. 2022. № 3(42). С. 65–79.
- [7] Ковальчук А. Ю., Гавловський В. Д. Інформаційно-психологічні впливи як засіб маніпуляції свідомістю, що застосовується організованими злочинними угрупованнями. *Інформація і право*. 2022. № 2(41). С. 94–98.
- [8] Куковинець Д. О. Зображення особи як предмет порушення недоторканності приватного життя (ст. 182 КК України). *Питання боротьби зі злочинністю*. 2024. Вип. 47. С. 106–114.
- [9] Максим Х. Феномен інформаційної агресії в умовах повномасштабної війни Росії проти України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2023. Т. 10. № 2(38). С. 72–78.
- [10] Нетеса Н. В., Мокляк В. В. Спеціальні інформаційні операції як елемент гібридної війни та сучасні інформаційно-комунікаційні технології. *Використання цифрової інформації в розслідуванні кримінальних правопорушень* : матеріали міжнар. круглого столу., присвяч. Всеукр. тижню права (м. Харків, 12 груд. 2022 р.) / НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України. Харків : Право, 2022. С. 66–70.
- [11] Пилипчук В. Г. Забезпечення інформаційної безпеки України: сучасні тенденції та проблеми. *Запобігання новим викликам та загрозам інформаційній безпеці України: правові аспекти* : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 6 жовт. 2016 р.) / упоряд. В. М. Фурашев. Київ : НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського», Вид-во «Політехніка», 2016. С. 24–28.
- [12] Радутний О. Е. Запобігання загрозам інформаційної безпеки України шляхом вдосконалення кримінально-правових норм (на прикладі ст.ст. 109, 110, 110² КК Укра-

- їни). *Запобігання новим викликам та загрозам інформаційній безпеці України: правові аспекти* : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 6 жовт. 2016 р.) / упоряд. В. М. Фурашев. Київ : НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського», Вид-во «Політехніка», 2016. С. 159–166.
- [13] Ященко В. А. Інформаційна свідомість як фактор війни Росії проти України. *Інформація і право*. 2022. №2(41). С. 7–19.
- [14] Akrap G., Mandić I., Žigo I. R. Information Supremacy, Strategic Intelligence and Russian Aggression against Ukraine in 2022. *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*. 2023. Vol. 36. Is. 4. P. 1254–1277.
- [15] Alavi N., Reshetukha T., Prost E., Antoniak K., Patel C., Sajid S., Groll D. Relationship between bullying and suicidal behaviour in youth presenting to the emergency department. *Journal of the Canadian Academy of Child and Adolescent Psychiatry*. 2017. Vol. 26. Is. 2. P. 70–77.
- [16] Alyukov M. Propaganda, authoritarianism and Russia's invasion of Ukraine. *Nature Human Behaviour*. 2022. Vol. 6. Is. 6. P. 763–765.
- [17] Brem M. J., Spiller L. C., Vandehey M. A. Online mate-retention tactics on Facebook are associated with relationship aggression. *Journal of interpersonal violence*. 2015. Vol. 30. Is. 16. P. 2831–2850.
- [18] Buchanan T., Benson V. Spreading disinformation on Facebook: Do trust in message source, risk propensity or personality affect the organic reach of 'fake news'? *Social Media and Society*. 2019. Vol. 5(4). P. 1–9.
- [19] Iranzo B., Buelga S., Cava M.-J., Ortega J. Cyberbullying, psychosocial adjustment, and suicidal ideation in adolescence. *Psychosocial Intervention*. 2019. Vol. 28. Is. 5. P. 75–81.
- [20] Rossoliński-Liebe G., Willems B. Putin's Abuse of History: Ukrainian 'Nazis', 'Genocide', and a Fake Threat Scenario. *The Journal of Slavic Military Studies*. 2022. Vol. 35. Is. 1. P. 1–10.
- [21] Runions K., Bak M. Online moral disengagement, cyberbullying and cyber-aggression. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*. 2015. Vol. 18. Is. 7. P. 400–405.
- [22] Zhao L. On the development trend of information network crime and the improvement of criminal policy. *Chinese applied law*. 2022. No. 1. P. 122–134.
- [23] Alexandropoulou E. Social media and aggressive behavior: to which extent social media influences aggression. *Academia Letters*. 2021. URL: https://www.academia.edu/45626777/Social_media_and_aggressive_behavior_to_which_extent_social_media_influences_aggression.
- [24] Баранов О. А. Шляхи вдосконалення правової бази боротьби з кіберзлочинністю. *Інформація і право*. 2022. №4(43). С. 78–95.
- [25] Білоброва Т. В. Міжнародний досвід протидії кіберзлочинності органами кіберполіції. *Право і суспільство*. 2020. №2. С. 57–62.
- [26] Гуцалюк М. В. Загрозливі тенденції організованої кіберзлочинності. *Інформація і право*. 2020. №1(32). С. 88–98.
- [27] Дзюба Ю. П. Інформаційна безпека в системі міждисциплінарних зв'язків кримінального права. *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 9–10 жовт. 2014 р.) / редкол. : В. Я. Тацій (гол. ред.), В. І. Борисов (заст. гол. ред.) та ін. Харків : Право, 2014. С. 278–282.
- [28] Довгань О. Д., Доронін І. М. Ескалація кіберзагроз національним інтересам України та правові аспекти кіберзахисту : монографія / НАПрН України, НДПП. Київ : Вид. дім «АртЕк», 2017. 107 с.

- [29] Карчевський М. В. Протидія злочинності в Україні у форматі DATA SCIENCE. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. №2(98). С. 202–227.
- [30] Когут Ю. І. Кібервійни, кібертероризм, кіберзлочинність (концепції, стратегії, технології). Київ : Консалтингова компанія «СІДЖОН»; «Дакор», 2022. 284 с.
- [31] Коруч У. З. Кримінальна відповідальність за пропаганду війни в Україні: сучасний стан та досвід зарубіжних країн. *Правова держава*. Вип. 36. 2019. С. 91–97.
- [32] Новікова К. А. Проблеми кримінальної відповідальності за пропаганду війни. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2024. Вип. 47. С. 77–86.
- [33] Олійник Х. В. Стан теоретичного дослідження питань кримінальної відповідальності за пропаганду, планування, підготовку, розв'язання та ведення агресивної війни. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки*. 2019. Вип. 8. С. 117–124.
- [34] Пекар П. В. Кримінально-правова характеристика пропаганди війни: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Служба безпеки України, Нац. акад. Служби безпеки України. Київ, 2017. 20 с.
- [35] Петров С. Г. Організаційні і правові основи вирішення проблем протидії кіберпосяганням у Європейському Союзі. *Інформація і право*. 2020. №1(32). С. 99–105.
- [36] Craig W., Boniel-Nissim M., King N., Walsh S. D., Boer M., Donnelly P. D. et al. Social media use and cyber-bullying: a cross-national analysis of young people in 42 countries. *Journal of Adolescent Health*. 2020. Vol. 66. Is. 6. P. 100–108.
- [37] Suler J. The online disinhibition effect. *Cyberpsychology & Behavior*. 2004. Vol. 7. Is. 3. P. 321–326.
- [38] King S. *If It Bleeds*. New York : Scribner. 2020. 448 p.
- [39] Радутний О. Е. Поняття та ознаки інформаційної агресії на законодавчому рівні в кримінально-правовій сфері. *Інформація і право*. 2015. №2(14). С. 58–63.
- [40] Кресіна І. О., Тарасюк В. М. Особливості застосування країною-агресором інформаційних технологій у гібридній війні. *Держава і право. Серія: Політичні науки*. 2018. Вип. 81. С. 27–41.
- [41] Нетеса Н. В. Роль інформаційно-комунікаційних технологій в інформаційній агресії рф проти України. *Національна безпека у фокусі викликів глобалізаційних процесів в економіці : матеріали XV-ої міжнар. наук. Інтернет-конф. (Ukraine-Greece, 14–15 лют. 2023 р.) / ВНЗ «Національна академія управління»*. Київ : НАУ, 2023. С. 54–57.
- [42] Нетеса Н. В. Мокляк В. В. Спеціальні інформаційні операції проти України як елемент гібридної війни та напрями протидії їм. *Інформація і право*. 2023. №3(46). С. 98–107.
- [43] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2021–2023 р. та січень-червень 2024 р. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
- [44] Звіт судів про стан розгляду справ про злочини щодо легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, за 2021–2023 рр. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2023.
- [45] Вирок Березнегуватського районного суду Миколаївської області від 27.07.2022. Судове провадження № 1-кп/470/28/22. Справа № 383/410/22.
- [46] Батиргарєєва В. С. Кримінологічний аналіз глорифікації агресора: досвід двох років війни. *Законодавчі аспекти протидії особливо небезпечним злочинам в Україні :*

матеріали Міжнар. наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 14–15 берез. 2024 р.). Київ : Алерта, 2024. С. 103–107.

- [47] Батригарєєва В. С., Нетеса Н. В. Використання правопорушниками інформаційно-комунікаційних технологій під час вчинення дій, пов'язаних із глорифікацією агресора: кримінологічний та правовий аналіз за матеріалами судової практики. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2024. Вип. 47. С. 18–29.
- [48] Вирок Київського районного суду м.Одеси від 29.03.2023. Судове провадження № 1-кп/947/722/23. Справа № 947/3713/23.
- [49] Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо встановлення кримінальної відповідальності за сприяння вчиненню самогубства)» № 4088 від 17.02.2016. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58195.

REFERENCES

- [1] Kvashin, V. V. (2016). Socio-economic conditions for the development of information processes in society. *Herald of Cherkasy University*, 240, 40–45.
- [2] Rastorgueva, N. O., & Zagumenna, Yu.O. (2019). Digitization of modern society. *Combating cyber threats and human trafficking*: coll. abstracts of reports of the International Scientific and Practical Conf. Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kharkiv. national University of Internal Affairs. Kharkiv: KhNUVS, 130–132.
- [3] Batyrgareieva, V. S. (2023). Information and communication technologies as a means of committing actions related to the glorification of the aggressor. *Social and digital transformation: theoretical and practical problems of legal regulation*: coll. abstracts of reports of the III All-Ukrainian science and practice conf. / scientific head of conference O. A. Baranov; In M. V. Dubnyak, & S. O. Dorogykh (Ed.). Kyiv: Phoenix, 30–34.
- [4] Krylova, Yu.I. (2020). Information (digital) society: political and legal aspect of implementation. *Scientific journal of the M. P. Drahomanov NPU*, 27, 75–83.
- [5] Rufanova, V. M. (2020). Digitization of gender-based violence. *Bulletin of the Criminal Law Association of Ukraine*, 2(14), 273–285.
- [6] Bryzhko, V. M. (2022). Security of information privacy: types and schemes of fraud in the field of electronic information interaction. *Information and law*, 3(42), 65–79.
- [7] Kovalchuk, A. Yu., & Havlovskiy, V. D. (2022). Informational and psychological influences as a means of manipulating consciousness used by organized criminal groups. *Information and law*, 2(41), 94–98.
- [8] Kukovynets, D. O. (2024). Image of a person as a violation of privacy (Article 182 of the Criminal Code of Ukraine). *The issue of combating crime*, 47, 106–114.
- [9] Maxim, H. (2023). The phenomenon of informational aggression in the conditions of a full-scale war of Russia against Ukraine. *Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series: «Legal Sciences»*, 10/2(38), 72–78.
- [10] Netesa, N. V., & Moklyak, V. V. (2022). Special information operations as an element of hybrid warfare and modern information and communication technologies. *The use of digital information in the investigation of criminal offenses*: coll. abstracts of reports of the All-Ukrainian scientific and practical round table. Kharkiv: Pravo, 66–70.
- [11] Pylypchuk, V. G. (2016). Ensuring information security of Ukraine: modern trends and problems. *Prevention of new challenges and threats to information security of Ukraine: legal aspects*: coll. abstracts of reports of the scientific and practical conf. /

- In V. M. Furashev (Ed.). Kyiv: NTUU «KPI named after Igor Sikorsky», Polytechnic Publishing House, 24–28.
- [12] Radutny, O. E. (2016). Prevention of threats to the information security of Ukraine by improving criminal law norms (as an example of Articles 109, 110, 110² of the Criminal Code of Ukraine). *Prevention of new challenges and threats to information security of Ukraine: legal aspects*: coll. abstracts of reports of the scientific and practical conf. / In V. M. Furashev (Ed.). Kyiv: NTUU «KPI named after Igor Sikorsky», Polytechnic Publishing House, 159–166.
- [13] Yashchenko, V. A. (2022). Information consciousness as a factor in Russia's war against Ukraine. *Information and law*, 2(41), 7–19.
- [14] Akrap, G., Mandić, I., & Žigo, I. R. (2023). Information Supremacy, Strategic Intelligence and Russian Aggression against Ukraine in 2022. *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*, 36(4), 1254–1277.
- [15] Alavi, N., Reshetukha, T., Prost, E., Antoniuk, K., Patel, C., Sajid, S., & Groll, D. (2017). Relationship between bullying and suicidal behaviour in youth presenting to the emergency department. *Journal of the Canadian Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 26(2), 70–77.
- [16] Alyukov, M. (2022). Propaganda, authoritarianism and Russia's invasion of Ukraine. *Nature Human Behaviour*, 6(6), 763–765.
- [17] Brem, M. J., Spiller, L. C., & Vandehey, M. A. (2015). Online mate-retention tactics on Facebook are associated with relationship aggression. *Journal of interpersonal violence*, 30(16), 2831–2850.
- [18] Buchanan, T., & Benson, V. (2019). Spreading disinformation on Facebook: Do trust in message source, risk propensity or personality affect the organic reach of 'fake news'? *Social Media and Society*, 5(4), 1–9.
- [19] Iranzo, B., Buelga, S., Cava, M.-J., & Ortega, J. (2019). Cyberbullying, psychosocial adjustment, and suicidal ideation in adolescence. *Psychosocial Intervention*, 28(5), 75–81.
- [20] Rossoliński-Liebe, G., & Willems, B. (2022). Putin's Abuse of History: Ukrainian 'Nazis', 'Genocide', and a Fake Threat Scenario. *The Journal of Slavic Military Studies*, 35(1), 1–10.
- [21] Runions, K., & Bak, M. (2015). Online moral disengagement, cyberbullying and cyber-aggression. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 18(7), 400–405.
- [22] Zhao, L. (2022). On the development trend of information network crime and the improvement of criminal policy. *Chinese applied law*, 1, 122–134.
- [23] Alexandropoulou, E. (2021). Social media and aggressive behavior: to which extent social media influences aggression. *Academia Letters*. Retrieved from https://www.academia.edu/45626777/Social_media_and_aggressive_behavior_to_which_extent_social_media_influences_aggression.
- [24] Baranov, O. A. (2022). Ways to improve the legal framework for combating cybercrime. *Information and law*, 4(43), 78–95.
- [25] Bilobrova, T. V. (2020). International experience of countering cybercrime by cyber police. *Law and society*, 2, 57–62.
- [26] Gutsalyuk, M. V. (2020). Threatening trends of organized cybercrime. *Information and law*, 1(32), 88–98.
- [27] Dzyuba, Yu.P. (2014). Information security in the system of interdisciplinary relations of criminal law. *The science of criminal law in the system of interdisciplinary relations*: coll. abstracts of reports of the international scientific and practical conf. In V. Ya. Tatsii (chief ed.), V. I. Borisov (deputy head ed.) & oths. Kharkiv: Pravo, 278–282.

- [28] Dovgan, O. D., & Doronin, I. M. (2017). Escalation of cyber threats to the national interests of Ukraine and legal aspects of cyber protection. National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Research Institute of Information and Law. Kyiv: Ed. House «ArtEk».
- [29] Karchevsky, M. V. (2022). Anti-crime in Ukraine in DATA SCIENCE format. *Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko*, 2(98), 202–227.
- [30] Kogut, Y. I. (2022). Cyberwars, cyberterrorism, cybercrime (concepts, strategies, technologies). Kyiv: Consulting company «SIDCON»; «Dakor».
- [31] Koruts, U. Z. (2019). Criminal liability for war propaganda in Ukraine: current state and experience of foreign countries. *Rule of law*, 36, 91–97.
- [32] Novikova, K. A. (2024). Problems of criminal liability for war propaganda. *The issue of combating crime*, 47, 77–86.
- [33] Oliynyk, H. V. (2019). The state of theoretical research on issues of criminal responsibility for propaganda, planning, preparation, resolution and waging of an aggressive war. *Bulletin of the Lviv University of Trade and Economics. Legal sciences*, 8, 117–124.
- [34] Pekar, P. V. (2017). *Criminal and legal characteristics of war propaganda* (Candidate thesis, Security Service of Ukraine, National. Acad. Security services of Ukraine. Kyiv, Ukraine).
- [35] Petrov, S. G. (2020). Organizational and legal foundations of solving the problems of combating cyberattacks in the European Union. *Information and law*, 1(32), 99–105.
- [36] Craig, W., Boniel-Nissim, M., King, N., Walsh, S. D., Boer, M., Donnelly, P. D., & al. (2020). Social media use and cyber-bullying: a cross-national analysis of young people in 42 countries. *Journal of Adolescent Health*, 66(6), 100–108.
- [37] Suler, J. (2004). The online disinhibition effect. *Cyberpsychology & Behavior*, 7(3), 321–326.
- [38] King, S. (2020). *If It Bleeds*. New York: Scribner.
- [39] Radutny, O. E. (2015). The concept and signs of informational aggression at the legislative level in the criminal law field. *Information and law*, 2(14), 58–63.
- [40] Kresina, I. O., & Tarasyuk, V. M. (2018). Peculiarities of the use of information technologies by the aggressor country in hybrid warfare. *State and law. Series: Political sciences*, 81, 27–41.
- [41] Netesa, N. V. (2023). The role of information and communication technologies in the information aggression of the Russian Federation against Ukraine. *National security in the focus of challenges of globalization processes in the economy: coll. abstracts of reports of the 15th International Scientific Internet Conference*. National Academy of Management University. Kyiv: NAU, 54–57.
- [42] Netesa, N. V., & Moklyak, V. V. (2023). Special information operations against Ukraine as an element of hybrid war and directions of counteraction to them. *Information and law*, 3(46), 98–107.
- [43] *Unified report on criminal offenses for January-December 2021–2023 and January-June 2024*. Retrieved from <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
- [44] *Report of the courts on the state of consideration of cases on crimes related to the legalization (laundering) of proceeds obtained through crime, for 2021–2023*. Retrieved from https://court.gov.ua/insh/sudova_statystyka/rik_2023.
- [45] Verdict of the Berezhnigvat District Court of the Mykolaiv Region (2022, July). Court proceedings No. 1-kp/470/28/22. Case No. 383/410/22.

- [46] Batyrgareieva, V. S. (2024). Criminological analysis of the glorification of the aggressor: the experience of two years of war. *Legislative aspects of combating particularly dangerous crimes in Ukraine*: coll. abstracts of reports of the International scientific and practical round table. Kyiv: Alerta, 103–107.
- [47] Batrigareieva, V. S., & Netesa, N. V. (2024). The use of information and communication technologies by offenders when committing actions related to the glorification of the aggressor: criminological and legal analysis based on the materials of court practice. *The issue of combating crime*: coll. of science works. In V. S. Batyrgareieva (chief ed.) & oths. Kharkiv: Pravo, 47, 18–29.
- [48] Verdict of Kyiv District Court of Odesa (2023, March). Court proceedings No. 1-кп/947/722/23. Case No. 947/3713/23.
- [49] Explanatory note to the draft Law of Ukraine «On Amendments to the Criminal Code of Ukraine (Regarding Establishing Criminal Liability for Aiding Suicide)». (2016, Februar, No. 4088). *Official portal of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58195.

Владислава Станіславівна Батиргарєєва

Доктор юридичних наук, професор

Головний науковий співробітник

Державної наукової установи «Інститут інформації, безпеки і права

Національної академії правових наук»

04053, пров. Несторівський, 4, Київ, Україна

Vladislava S. Batyrgareieva

Doctor of Law, Professor

Chief Researcher of the State scientific institution

«Institute of Information, Security and Law of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine»

04053, 4 Nestorivskyi Prov., Kyiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Батиргарєєва В. С. Діджиталізація інфоагресії як об'єкт кримінологічного осмислення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Т. 31. №4. С. 180–201.

Suggested Citation: Batyrgareieva, V. S. (2024). Digitalization of infoaggression as an object of criminology understanding. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 31(4), 180–201.

Стаття надійшла / Submitted: 25/09/2024

Доопрацьовано / Revised: 25/10/2024

Схвалено до друку / Accepted: 19/12/2024

СЛОВО МОЛОДИМ НАУКОВЦЯМ

УДК 340.0; 348.4; 348.6

DOI: 10.31359/1993-0909-2024-31-4-202

Микола Володимирович Волошин

Відділ теорії держави і права
Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України
Київ, Україна

ДОКТРИНАЛЬНИЙ ПЛЮРАЛІЗМ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОНЯТТЯ ТА РІЗНОВИДІВ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ЙОГО ПРОЯВ У РЕЛІГІЙНИХ ВІДНОСИНАХ

Анотація. У статті розглядаються особливості правового регулювання як наукової категорії та релігійних відносин як різновиду соціальних відносин. Визначається ряд методологічних підходів до дефініції правового регулювання, його ознак та змісту в контексті його прояву в релігійних відносинах. Автором підкреслюється наявність плюралізму підходів до визначення поняття «правове регулювання». Проблематиці правового регулювання приділяється найбільша увага з боку представників філософської й юридичної науки та практики. Однак, на думку автора, основною перешкодою формування єдиного методологічного підходу до характеристики проблеми правового регулювання виступає плюралізм типів праворозуміння. Зазначається, що в сучасній юридичній науці при характеристиці категорії правового регулювання використовуються терміни «правовий вплив», «процес», «метод», «функція», «діяльність» тощо. Запропонований розгляд цієї категорії в процесуально-діяльнісному аспекті. Виходячи з цього автором сформульовано й обгрунтовано власні дефініції понять «правове регулювання» та «релігійне регулювання». Всі елементи правового регулювання є взаємопов'язаними та взаємообумовленими, що дає змогу говорити про наявність механізму правового регулювання. Також автором зазначається, що релігійні відносини мають специфічні ознаки, які вирізняють їх з-поміж інших суспільних відносин. Вони мають подвійну природу й виражаються, з одного боку, у сакральних взаєминах особи зі священним об'єктом віри, а з іншого, у відносинах у межах релігійної діяльності релігійної організації як соціального інституту. Зазначається, що релігійне регулювання на відміну від правового здійснюється за допомогою особливого засобу, яким є релігійні норми.

Ключові слова: релігія, право, праворозуміння, правове регулювання, релігійне регулювання, релігійні відносини.

Mykola V. Voloshyn

Department of Theory of State and Law
V. M. Koretsky Institute of State and Law
of the National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine

DOCTRINAL PLURALISM CHARACTERISTICS OF THE CONCEPT AND TYPES OF LEGAL REGULATION AND ITS MANIFESTATION IN RELIGIOUS RELATIONS

Abstract. *The article examines the peculiarities of legal regulation as a scientific category and religious relations as a type of social relations. The author identifies a number of methodological approaches to the definition of legal regulation, its features and content in the context of its manifestation in religious relations. The author emphasizes the existence of pluralism of approaches to the definition of «legal regulation». Representatives of philosophical and legal science and practice pay the greatest attention to the issues of legal regulation. However, according to the author, the main obstacle to the formation of a unified methodological approach to characterizing the problem of legal regulation is the pluralism of types of legal understanding. The author notes that in modern legal science, when characterizing the category of legal regulation, the terms «legal influence», «process», «method», «function», «activity», etc. are used. The author proposes to consider this category in the procedural and activity aspect. On this basis, the author formulates and substantiates his own definitions of the concepts of «legal regulation» and «religious regulation». All elements of legal regulation are interrelated and interdependent, which makes it possible to speak of the existence of a mechanism of legal regulation. The author also notes that religious relations have specific features that distinguish them from other social relations. They have a dual nature and are expressed, on the one hand, in the sacred relations of a person with a sacred object of faith, and, on the other hand, in relations within the religious activities of a religious organization as a social institution. It is noted that religious regulation, unlike legal regulation, is carried out with the help of a special tool, which is religious norms.*

Keywords: *religion, law, legal understanding, legal regulation, religious regulation, religious relations.*

ВСТУП

З метою забезпечення дієвості права як універсального регулятора суспільних відносин у державі має діяти ефективний механізм правового регулювання. Налагожене правове регулювання є запорукою не лише реалізації прав і свобод людини, а й належного виконання державою функцій, адже функціонування механізму правового регулювання в державі забезпечує необхідний стан правопорядку [2]. Виходячи зі значення правового регулювання для держави та суспільства воно стає предметом доктринальних пошуків у сучасній філософській та юридичній науці як загальнотеоретичного, так і галузевого характеру.

Разом із правовим регулюванням у системі соціального регулювання існує також релігійне регулювання суспільних відносин [1]. Воно може мати як самостійний характер, регламентуючи моральну релігійну поведінку віруючих людей, а може перебувати у взаємодії з правовим регулюванням, формуючи загальнообов'язкові для релігійної організації правила поведінки, виконуючи тим самим дисциплінарну функцію [5]. Другий аспект функціональної спрямованості релігійного регулювання є наразі мало дослідженим у юридичній науці.

Метою дослідження є визначення особливостей доктринального сприйняття правового регулювання в аспекті його залежності від типів праворозуміння, функціональної ролі, яку воно виконує та його прояву в релігійних відносинах.

Завданнями дослідження є аналіз доктринальних підходів до дефініції правового регулювання на категоріальному рівні, визначення його ознак і різновидів, а також з'ясування особливостей співвідношення категорії правового регулювання із суміжними категоріями та специфіки застосування правового регулювання в релігійних відносинах, зокрема – у релігійному регулюванні.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Під час дослідження було застосовано як загальнонаукові, так і спеціальні методи дослідження. Так, формально-логічні методи аналізу та синтезу використано при дослідженні плюралізму доктринальних підходів до визначення правового та релігійного регулювання.

За допомогою застосування методу узагальнення після аналізу та синтезу зазначених підходів було сформульовано авторські визначення наведених понять. Так, під правовим регулюванням, слідуючи діяльнісному підходу, автор розуміє організовану процесуальну діяльність держави та інших суб'єктів правоутворення, спрямовану на впорядкування суспільних відносин за допомогою правових засобів із метою досягнення стабільного правопорядку в суспільстві. У свою чергу під релігійним регулюванням, застосовуючи метод аналогії, слід розуміти організований процес упорядкування релігійних відносин у межах релігійної організації за допомогою релігійних норм, що здійснюється з метою забезпечення релігійної дисципліни.

Метод порівняння й класифікації використано для визначення співвідношення правового та релігійного регулювання в релігійних відносинах, зокрема – у частині здійснення їх видового поділу.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Інститут правового регулювання слід розглядати в нерозривній єдності з категорією права як універсальної категорії. Ще в XIX ст. Р. Ієринг поставив за мету створити єдине вчення про право. Прагнучи до цього, науковець об'єднав у своїй доктрині погляди на природу права, обґрунтовані представниками шкіл юридичного позитивізму, утилітаризму та соціології права [1]. Однак на сучасному етапі

розвитку юридичної науки стає зрозумілим, що окреслити єдино вірний підхід до визначення права не видається можливим. Ті чи інші точки зору щодо природи права, причин його виникнення та закономірностей розвитку завжди будуть залежати від типу праворозуміння, який обстоює дослідник.

Слід зазначити, що в більшості випадків категорія «право» розглядається науковцями під кутом зору позитивістського праворозуміння. Така тенденція пояснюється довготривалим пануванням в юридичній науці марксистської ідеології, відповідно до якої під правом розуміється зведена в закон воля пануючого класу.

Схожі позитивістські погляди, хоча вже й за межами класової теорії, обґрунтовуються й у сучасній юридичній науці. Вчені під правом розуміють загальнообов'язкове, формально визначене правило поведінки, що встановлюється чи санкціонується державою з метою регулювання найважливіших для суспільства відносин шляхом визначення точного змісту прав та обов'язків суб'єктів і можливістю застосування відповідальності за їх невиконання або порушення [2]. Таким чином, право за своєю сутністю ототожнюється з правовою нормою, яка, у свою чергу, має єдиним джерелом свого походження волю держави.

Однак до зазначеного формулювання категорії «право» існує й ряд альтернативних підходів. Так, В. Андрійв вважає свободу першоосновою для виникнення права, а систему права він називає «царством реалізованої свободи» [3]. Ракул О. В. зосереджує увагу на формальній рівності, відповідно до якої реалізується право як форма й міра свободи [4]. Деякі науковці намагаються поєднати зазначені підходи з постулатами позитивістського праворозуміння. Зокрема, С. Н. Сгоров розуміє під правом зовнішню свободу, що надана й обмежена нормою [5]. Схожу дефініцію надає нормативіст Є. Трубецькой, називаючи правом сукупність норм, що, з одного боку, надають, а з іншого, обмежують зовнішню свободу людей у їх взаємних відносинах [6].

У рамках нашого дослідження вважаємо за доцільне звернутись до поглядів Т. І. Тарахонич, яка пояснює зв'язок права з іншими засобами соціального регулювання. На думку вченої, право виступає особливим засобом соціального регулювання, який на відміну від інших форм нормативного впливу (норм моралі, звичаїв, традицій) характеризується ознаками, що визначають його взаємодію з державою [2].

Ураховуючи цю думку слід зауважити, що в дискусіях щодо природи права повна відмова від позитивістського підходу не є виправданою. Адже участь держави у формуванні норм права надає їм ознаку обов'язковості й гарантує можливість для застосування заходів примусу в разі невиконання цих норм. Однак при цьому слід ураховувати й негативні сторони юридичного позитивізму, який утвердив «монополію» держави на процедуру формалізації правових приписів.

Ураховуючи вищенаведені підходи до розуміння природи права, вважаємо цілком слушним запропонований юридичною доктриною поділ цих підходів на моністичний і плюралістичний. Відповідно за моністичним підходом під пра-

вом розуміється система правил поведінки, а за плюралістичним – право постає у вигляді відмінних від нормативних категорій свободи, справедливості тощо.

Ураховуючи те, що категорії, які використовуються в рамках плюралістичного підходу, є філософськими та багатозначними, їх не можна розглядати як фактичні засоби впливу на поведінку людей. Тому для розгляду такої юридичної конструкції як правове регулювання, будемо керуватись моністичним підходом до праворозуміння.

Правове регулювання є найбільш ефективним, універсальним і широко застосовуваним різновидом соціального регулювання. Для з'ясування змісту поняття «правове регулювання», звернімося до існуючих доктринальних підходів.

Слід зазначити, що серед науковців точаться дискусії щодо розмежування понять «правове регулювання» та «правовий вплив». Так, А. Т. Комзюк і І. П. Голосніченко розглядають правовий вплив як узагальнюючу категорію, у межах якої існує правове регулювання. Правовим впливом виступає будь-яка дія однієї особи щодо іншої, що здійснюється за допомогою правових засобів. Правове регулювання, маючи всі загальні ознаки правового впливу, має власні спеціальні ознаки, такі як цілеспрямованість, організаційний та результативний характер, підвищена чіткість нормативної регламентації [7; 8].

На наш погляд, категорії правового регулювання та правового впливу є відмінними. Правовим впливом найчастіше виступає фактична взаємодія суб'єктів у межах правовідносин, під час якої за допомогою правових засобів (норм права, актів реалізації права тощо) досягається необхідна або бажана поведінка учасника правовідносин. Правове регулювання передбачає наявність комплексу цілеспрямованих державно-організаційних заходів, націлених на забезпечення функціонування права в суспільстві. Правовий вплив при цьому виступає однією із форм такої діяльності з боку держави, що здійснюється на стадії реалізації норм права.

Шопіна І. М. надає достатньо чіткий перелік критеріїв, за якими можна визначити співвідношення розглянутих категорій. Такими критеріями, зокрема, виступають:

- а) панування концепції позитивного чи природного права в роботах дослідників;
- б) розуміння ролі держави в захисті загальносуспільних інтересів;
- в) особливості підходу до структури механізму правового регулювання та механізму правового впливу;
- г) визнання думки щодо наявності в державі прецеденту як джерела права [9].

Узагальнюючи наведені критерії, слід зазначити, що визначальним серед них є критерій, за яким визначається тип наукового праворозуміння. Адже у випадку, якщо дослідник буде прихильником позитивістської концепції праворозуміння, категорії правового регулювання та правового впливу будуть для нього тотожними. З іншого боку, якщо науковець притримується природно-правової концепції,

тоді й правовий вплив слугуватиме для нього лише окремим різновидом правового регулювання.

Ще одним науково обґрунтованим підходом до визначення правового регулювання є позиція, за якою правове регулювання детермінується в залежності від його функціональної спрямованості. За цим критерієм правове регулювання є процесом здійснення однієї із найважливіших функцій держави – юридичної. Таку думку поділяють В. Н. Ушаков і В. Є. Чеканова. Під юридичною функцією держави вони розуміють реалізацію державою правового впливу на суспільні відносини [10]. Попри наявність у даній дефініції поняття правового впливу, воно не ототожнюється з категорією правового регулювання. Правовий вплив у цьому випадку виступає засобом, за допомогою якого реалізується процес правового регулювання.

Згідно з наступною позицією під правовим регулюванням розуміється метод державної регламентації дій суб'єкта права, що має формалізований характер. Слід погодитись із думкою І. М. Шопіною, яка зазначає про наявність у наведеному визначенні тавтології понять «регулювання» та «регламентація». Науковець також звертає увагу на те, що розкриття категорії правового регулювання як методу державно-владної діяльності призводить до ототожнення понять «правове регулювання» та «метод правового регулювання». Така дефінітивна суперечність не дозволяє розглянути це явище як систему, в сукупності елементів, з яких воно складається, та зв'язків між цими елементами, не дозволяє спостерігати це явище в динаміці, відстежувати притаманні йому закономірності [11].

Окрема група дослідників визначає правове регулювання як функціональне призначення держави. Зокрема, В. П. Плавич під правовим регулюванням розуміє здійснюване державою за допомогою права й правових засобів упорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорону і розвиток. У рамках даного підходу науковці найчастіше розглядають правове регулювання крізь призму функцій держави в юридичній сфері. Зокрема, Б. В. Сабецький вважає, що шляхом здійснення правового регулювання держава виконує функцію контролю над суспільними відносинами з метою приведення їх у відповідність із існуючими нормами права [12].

До категорії правового регулювання також застосовується широко розповсюджений у сучасних наукових пошуках діяльнісний підхід до пізнання права. Слід погодитись з І. М. Шопіною, яка вважає цей підхід найбільш ефективним для визначення спрямованості права на досягнення фактичних результатів і цілей, що ставить перед собою нормотворець, а також для визначення ефективності правового регулювання загалом. Однак науковець зауважує, що застосуванню цього підходу має передувати чітке визначення поняття «діяльність» [11].

Узагальнюючи підходи до дефініції правового регулювання, слід зазначити, що в сучасній юридичній науці при характеристиці цієї категорії використовуються терміни «правовий вплив», «процес», «метод», «функція», «діяльність»

тощо. Це дає змогу дійти висновку про те, що в юридичній доктрині поступово формуються межі дослідження проблем правового регулювання.

На нашу думку, категорію правового регулювання слід розглядати в процесуально-діяльнісному аспекті. Тому, на наш погляд, правовим регулюванням є організована процесуальна діяльність держави та інших суб'єктів правоутворення, спрямована на впорядкування суспільних відносин за допомогою правових засобів із метою досягнення стабільного правопорядку в суспільстві.

Конкретизуючи наведене визначення щодо релігійної сфери суспільного життя, варто зазначити, що релігійні відносини мають власні, специфічні ознаки, які вирізняють їх з-поміж інших суспільних відносин. Вони мають подвійну природу й виражаються, з одного боку, у сакральних взаєминах особи зі священним об'єктом віри, а з іншого, у відносинах у межах релігійної діяльності релігійної організації як соціального інституту. Релігійне регулювання, на відміну від правового, здійснюється за допомогою особливого засобу, яким є релігійні норми. На наш погляд, під релігійним регулюванням слід розуміти організований процес упорядкування релігійних відносин у межах релігійної організації, за допомогою релігійних норм, що здійснюється з метою забезпечення релігійної дисципліни.

Повертаючись до запропонованого нами визначення правового регулювання, можливо сформулювати такі його ознаки:

– *має державно-владний характер*. Допускаючи можливість формування норм права недержавними суб'єктами правоутворення, слід наголосити, що правове регулювання передбачає цілеспрямоване упорядкування таких відносин.

Такий вид діяльності неможливий без участі держави, яка може як створювати нові, так і санкціонувати існуючі правові норми, надаючи їм як регламентованої форми, так і юридичної гарантованості. При цьому правове регулювання передбачає участь у ньому й інших суб'єктів правоутворення, таких як органи місцевого самоврядування, суб'єкти локальної нормотворчості, народ як суб'єкт референдної нормотворчості, релігійні організації як суб'єкти формування та застосування релігійних норм тощо. Однак виключно держава в межах свого організуючого впливу на суспільні відносини, встановлює межі правового регулювання, яке можуть здійснювати такі суб'єкти;

– *є організованою діяльністю*. Правове регулювання здійснюється виключно шляхом застосування юридично визначених правових засобів. Воно передбачає наявність регламентованих процедурних стадій. Кожна стадія правового регулювання характеризується наявністю нормативно окреслених суб'єктивних прав та юридичних обов'язків його учасників;

– *діяльність суб'єктів у межах правового регулювання спрямована на впорядкування суспільних відносин*. Таке впорядкування має подвійний характер. З одного боку, держава здійснює юридичне санкціонування існуючих у суспільстві норм права, а з іншого, сприяє виникненню нових правовідносин шляхом видання нових норм права. Таким чином, вважаємо, що нормотворення не є виключною

прерогативою держави, однак складає одну з найважливіших її функцій. Водночас, слід визнавати, що за відсутності санкціонування сформованих у суспільстві норм права з боку держави, обов'язковість дотримання таких норм втрачає можливість бути юридично гарантованою, що в більшості випадків унеможлиблює здійснення учасниками відповідних правовідносин ефективного захисту своїх порушених прав та законних інтересів;

– *основною метою правового регулювання є досягнення стабільного правопорядку в суспільстві. У теорії права категорія правопорядку має подвійну юридичну природу. З одного боку, правопорядок виражається в регламентації суспільних відносин за допомогою правових норм, а з іншого, ставить вимогу учасникам таких відносин дотримуватися цих норм [13]. Отже, наявність досконалої процедури правового регулювання дає змогу через забезпечення правопорядку гарантувати дотримання основних засад правової держави верховенства права та законності;*

– *регламентація суспільних відносин у межах правового регулювання здійснюється виключно за допомогою правових засобів. Це означає, що організаційні дії (проведення нарад, обговорень, консультацій із юридичних питань, у тому числі – наукового характеру тощо) та матеріально-технічні операції (юридичне діловодство, складання звітів органами державної влади та місцевого самоврядування тощо), а також інформаційні, психологічні, виховні та ідеологічні засоби впливу на поведінку людей не виступають елементами процедури власне правового регулювання. Однак така діяльність завжди супроводжує правове регулювання суспільних відносин на всіх його стадіях, надаючи можливість впливати на його ефективність.*

Ознаки релігійного регулювання дещо корелюють із наведеними ознаками правового регулювання, проте мають водночас власні специфічні властивості. Зокрема:

- 1) ним є організований процес упорядкування релігійних суспільних відносин;
- 2) сфера дії релігійного регулювання обмежується рамками певної релігійної організації;
- 3) релігійне регулювання здійснюється шляхом створення та реалізації релігійних норм і представлене двома основними напрямками: релігійно-етичним і релігійно-правовим регулюванням;
- 4) метою релігійного регулювання виступає забезпечення релігійної дисципліни.

Наведені ознаки релігійного регулювання дають змогу говорити про те, що воно виступає незмінною складовою соціального регулювання. Специфічні риси релігійного регулювання свідчать про його самостійність у системі соціального регулювання.

Видовий поділ правового регулювання на нормативне й індивідуальне корелює з аналогічним поділом у межах соціального регулювання, зокрема, і релігійного.

Критеріями цього поділу також виступає ступінь обов'язковості правил поведінки та коло осіб, на яке вони поширюються. Нормативне правове регулювання передбачає впорядкування поведінки людей шляхом видання державних або релігійних нормативно-правових актів. Норми права, закріплені в таких юридичних документах, розраховані на багаторазове застосування, за наявності фактичних обставин, передбачених їх гіпотезами. Нормативно-правовим регулюванням охоплюються такі суспільні відносини, учасники яких є кількісно невизначеними. Водночас індивідуальне правове регулювання передбачає наявність чітко окресленого кола учасників суспільних відносин, на поведінку яких впливають норми правозастосовних актів. Індивідуальне правове регулювання пов'язане з наявністю індивідуальних правових рішень, розрахованих на конкретний випадок застосування норм права [13].

Нормативне й індивідуальне правове регулювання виступають взаємозалежними та взаємодоповнюючими процесами. Якщо нормативне регулювання є первинним та забезпечує єдиний порядок і стабільність правового регулювання, то індивідуальне виступає похідним від нормативного й покликане забезпечити врахування конкретних обставин, специфіку певної юридичної ситуації [13].

Окрім традиційного поділу правового регулювання на нормативне та індивідуальне, ряд науковців поділяє правове регулювання за характером розподілу компетенції на централізоване та децентралізоване. Централізоване правове регулювання складає компетенцію виключно центральних органів державної влади або органів управління релігійного об'єднання, а децентралізоване – місцевих органів державної влади, місцевого самоврядування, релігійних громад тощо.

За ступенем причетності суб'єктів до процесу створення правил поведінки, О. В. Петришин класифікує правове регулювання на субординаційне, координаційне й автономне. Ключовим критерієм, за яким розрізняються ці види правового регулювання виступає метод регулювання. Субординаційний вид правового регулювання виражається в наказовій формі формулювання правил поведінки, найчастіше заборонного характеру. Зокрема, видання вповноваженим суб'єктом нормативних та індивідуальних актів відбувається на імперативно-субординаційних засадах. Координаційне правове регулювання завжди передбачає узгодження інтересів суб'єктів при встановленні обов'язкових для них правил поведінки, найчастіше – дозвільного характеру. Такий вид правового регулювання найчастіше має місце в нормативно-договірних відносинах. Автономне правове регулювання відбувається тоді, коли суб'єкт видання норми права збігається із суб'єктом його застосування. У такому випадку нормотворець вправі обрати такий обсяг правових засобів регулювання, який буде найбільш прийнятним для досягнення мети правового регулювання [14].

На нашу думку, поділ як правового, так і релігійного регулювання також можна здійснювати відповідно до способу правового (релігійного) впливу на поведінку людей. За цим критерієм правове (релігійне) регулювання поділяється на нор-

мативне (вплив за допомогою санкціонованих державою або релігійним об'єднанням норм права), аксіологічно-виховне (вплив за допомогою правового та релігійного виховання особистості шляхом формування в неї морально-ціннісних орієнтирів), директивне (вплив за допомогою прямих, обов'язкових до виконання вказівок правового чи релігійного характеру) та інформаційне (формування правосвідомості людини шляхом її інформування щодо належної та неналежної поведінки як учасника суспільних відносин). Нормативне регулювання, у свою чергу, слід поділити на загальне й індивідуальне в залежності від кола осіб, на яких спрямований регулятивний вплив норм права.

ВИСНОВКИ

З огляду на вищевикладене, можна дійти висновку про те, що як правове, так і релігійне регулювання, виступаючи різновидами соціального регулювання, мають свої специфічні, притаманні лише їм ознаки.

Найбільш досконалим та універсальним регулятором суспільних відносин виступає право. Тому проблематиці правового регулювання приділяється найбільша увага з боку представників філософської й юридичної науки і практики. Однак основною перешкодою формування єдиного методологічного підходу до характеристики проблеми правового регулювання виступає плюралізм типів праворозуміння.

Узагальнюючи підходи до дефініції правового регулювання, слід зазначити, що в сучасній юридичній науці при характеристиці цієї категорії використовуються терміни «правовий вплив», «процес», «метод», «функція», «діяльність» тощо. Це дає змогу дійти висновку про те, що в юридичній доктрині наразі продовжують формуватися межі дослідження проблем правового регулювання.

На нашу думку, категорію правового регулювання слід розглядати в процесуально-діяльнісному аспекті. Тому вважаємо, що правовим регулюванням є організована процесуальна діяльність держави та інших суб'єктів правоутворення, спрямована на впорядкування суспільних відносин за допомогою правових засобів з метою досягнення стабільного правопорядку в суспільстві. Такий особливий різновид юридичної діяльності здійснюється за допомогою специфічного юридичного інструментарію, яким є система правових засобів. Усі елементи правового регулювання є взаємопов'язаними та взаємообумовленими, що дає змогу говорити про наявність механізму правового регулювання.

Релігійні відносини мають власні, специфічні ознаки, які вирізняють їх з-поміж інших суспільних відносин. Вони мають подвійну природу й виражаються, з одного боку, у сакральних взаєминах особи зі священним об'єктом віри, а з іншого, у відносинах у межах релігійної діяльності релігійної організації як соціального інституту. Релігійне регулювання на відміну від правового здійснюється за допомогою особливого засобу, яким є релігійні норми. На наш погляд, під релігійним регулюванням слід розуміти організований процес упорядкування релігійних

відносин у межах релігійної організації за допомогою релігійних норм, що здійснюється з метою забезпечення релігійної дисципліни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Демиденко Г. Г. Історія вчень про право і державу : навч. посіб. Харків : Консум, 2004, 432 с.
- [2] Теорія держави і права. Академічний курс : підручник. 2-е вид., перероб. і допов. / за ред. : О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2008, 688 с.
- [3] Андрійв В. Наукова думка про право: логіко-історичний контекст аналізу. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 7(139). С. 3–6.
- [4] Ракул О. В. Теоретичні засади удосконалення діяльності державного апарату України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2010, 17 с.
- [5] Єгоров С. Н. Аксиоматичні основи теорії права. Київ : Лексикон, 2001. 272 с.
- [6] Трубецької Є. Н. Лекції з енциклопедії права. Типографія А. Мамонтова, 1917, 227 с.
- [7] Голосніченко І. П. Попередження корисливих проступків засобами адміністративного права. Київ : Вищ. шк., 1991. 207 с.
- [8] Комзюк А. Т. Заходи адміністративного примусу в правоохоронній діяльності міліції: поняття, види та організаційно-правові питання реалізації : монографія / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. 336 с.
- [9] Шопіна І. М. Щодо розмежування між адміністративно-правовим регулюванням та адміністративно-правовим впливом. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2011. № 20. С. 535–540.
- [10] Ушаков В. Н. Правове регулювання діяльності спецслужб. Київ : БІНОВАТОР, 2006. 591 с.
- [11] Шопіна І. М. Щодо концептуальних підходів до визначення поняття правового регулювання. *Форум права*. 2011. № 2. С. 1055–1061. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11simvpr.pdf> (дата звернення: 15.09.2024).
- [12] Сабецький Б. В. Становлення і розвиток правового регулювання трудових відносин в США : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2002, 20 с.
- [13] Теліпко В. Е. Універсальна теорія держави і права : підручник. Київ : БІНОВАТОР, 2007. 512 с.
- [14] Теорія держави і права : підручник / [О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смодинський та ін.] ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2015, 368 с.

REFERENCES

- [1] Demydenko, G. G. (2004). History of doctrines of law and state. Kharkiv: Consum.
- [2] *Theory of State and Law. Academic course*. (2008). 2nd edition, revised and supplemented. In O. V. Zaychuk, & N. M. Onishchenko (Ed.). Kyiv: Yurinkom Inter.
- [3] Andriyiv, V. (2007). Scientific thought about law: logical and historical context of analysis. *Entrepreneurship, economy and law*, 7(139), 3–6.
- [4] Rakul, O. V. (2010). *Theoretical foundations for improving the activities of the state apparatus of Ukraine* (Candidate thesis, Kyiv, Ukraine).
- [5] Yegorov, S. N. (2001). *Axiomatic foundations of the theory of law*. Kyiv: Lexicon.

- [6] Trubetsky, E. N. (1917). *Lectures on the Encyclopedia of Law*. A. Mamontov's Printing House.
- [7] Golosnichenko, I. P. (1991). Prevention of mercenary offenses by means of administrative law. Kyiv: Vysha Shkola.
- [8] Komziuk, A. T. (2002). Measures of administrative coercion in law enforcement activities of the police: concept, types and organizational and legal issues of implementation. In O. M. Bandurka (Ed.). Kharkiv: National University of Internal Affairs Publishing House.
- [9] Shopina, I. M. (2011). On the distinction between administrative and legal regulation and administrative and legal influence. *Actual problems of law: theory and practice*, 20, 535–540.
- [10] Ushakov, V. N. (2006). *Legal regulation of the activity of special services*. Kyiv: BINOVIATOR.
- [11] Shopina, I. M. (2011). On conceptual approaches to the definition of the concept of legal regulation. *Forum of Law*, 2, 1055–1061. Retrieved from <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11simvpr.pdf>
- [12] Sabetskyi, B. V. (2002). *Formation and Development of Legal Regulation of Labor Relations in the United States* (Doctoral thesis, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine).
- [13] Telipko, V. E. (2007). *Universal theory of state and law*. Kyiv: BINOVIATOR.
- [14] Petryshyn O. B., Pogrebnyak S. P., & Smorodynskyi V. S., & oths. (2015). *Theory of State and Law*. In O. V. Petryshyn (Ed.). Kharkiv: Pravo.

Микола Володимирович Волошин

Аспірант

Відділ теорії держави і права

Інститут держави і права ім. В. М. Корецького

Національна академія наук України

01011, вул. Трьохсвятительська, 4, Київ, Україна

Mykola V. Voloshyn

PhD student

Department of Theory of State and Law

V. M. Koretsky Institute of State and Law

National Academy of Sciences of Ukraine

01011, 4 Trykhsvyatytelska St., Kyiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Волошин М. В. Доктринальний плюралізм характеристики поняття та різновидів правового регулювання та його прояв у релігійних відносинах. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Том 31. №4. С. 202–214.

Suggested Citation: Voloshyn, M. V. (2024). Doctrinal Pluralism Characteristics of the Concept and Types of Legal Regulation and its Manifestation in Religious Relations. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 31(4), 202–214.

Стаття надійшла / Submitted: 29/09/2024

Доопрацьовано / Revised: 29/10/2024

Схвалено до друку / Accepted: 19/12/2024

Костянтин Валерійович Череповський

Кафедра міжнародного права
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
Київ, Україна

ПОЛОЖЕННЯ ГАЛУЗІ МІЖНАРОДНОГО ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПРАВА В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА: СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ

Анотація. *Нормативна основа міжнародних інвестиційних відносин характеризується неординарністю, зокрема оскільки правова система, що склалася регулює міжнародний інвестиційний обмін непрямо, доповнюючи або змінюючи внутрішньодержавне право насамперед через запровадження низки стандартів ставлення до іноземних інвестицій, що, за закріплення останніх спеціалізованими міжнародними договорами, стають для держав міжнародно-правовими зобов'язаннями, а для інших суб'єктів міжнародних інвестиційних відносин – міжнародними гарантіями здійснення їхньої відповідної діяльності. Поряд з цим предметом регулювання міжнародного інвестиційного права виступає багатошаровий комплекс соціальних відносин – міжнародних інвестиційних, що також характеризуються особливим правовим регулюванням, в якому поєднуються публічно та приватноправові підходи. Зокрема зазначене диктує нетипові трактовки місця міжнародного інвестиційного права як структурної одиниці в сучасній системі міжнародного права, хоча історично міжнародне інвестиційне право розглядається як складова іншої молодшої галузі міжнародного права – міжнародного економічного права. Отже, статтю присвячено виявленню та огляду найбільш вагомих наукових позицій і поглядів стосовно науково-теоретичного позиціонування міжнародного інвестиційного права в системі міжнародного права. В ході дослідження виявлено, запропоновано та проаналізовано конкретні критерії виділення відповідної до теми дослідження сфери соціальних відносин і наукових знань в окрему науково-теоретичну та структурну категорію, наведено актуальне визначення міжнародного інвестиційного права в контексті його зв'язку з функціонально та структурно поєднаною галуззю міжнародного економічного права.*

Ключові слова: *система міжнародного права, галузі та підгалузі міжнародного права, міжнародне інвестиційне право, міжнародне економічне право, міжнародні інвестиції.*

Kostiantyn V. Cherepovskyi

Department of International Law
Educational and Scientific Institute of International Relations
Taras Shevchenko National University of Kyiv
Kyiv, Ukraine

STATUS OF THE BRANCH OF INTERNATIONAL INVESTMENT LAW WITHIN THE SYSTEM OF INTERNATIONAL LAW: MODERN POINTS OF VIEW

Abstract. *Normative and legal framework for international investment relations could be characterized by its complexity, as the established legal system governs international investment exchanges indirectly, supplementing or altering domestic law systems. This primarily occurs through the introduction of standard treatments of foreign investments, which, once codified in specialized international treaties, become international legal obligations for states and international guarantees – for other participants of international investment relations. The subject of regulation within international investment law encompasses a multi-layered complex of social relations – namely, international investment relations – that are marked by a unique legal framework combining public and private law approaches. All that dictates an irregular interpretation of the role of international investment law as a structural unit within the modern system of international law. Historically, however, international investment law has been considered a subfield of the broader branch of international economic law. Thus, this article is dedicated to identifying and reviewing the most significant scholarly views and researching positions regarding the scientific and theoretical positioning of the field of international investment law within the international law system. In this study, specific criteria are identified, proposed, and analysed to delineate the corresponding field of social relations and scholarly knowledge into a distinct scientific and theoretical category. The article provides an updated definition of the international investment law in terms of its functional and structural connection with the international economic law.*

Key words: *the system of international law, branches and sub-branches of international law, international investment law, international economic law, international investments.*

ВСТУП

Згадуючи з букви теорії, що системою міжнародного права виступає сукупність принципів і норм міжнародного права, що становлять єдине ціле та впорядковані на відносно самостійні компоненти – інститути та галузі міжнародного права, а структурою міжнародного права є внутрішня організація системи міжнародного права, окрім того, уточнюючи, що, власне, система науки міжнародного права (юриспруденції) й здатна забезпечити знання, розуміння й ефективне застосування на практиці принципів і норм, – наведемо, що в національній правовій науці переважає думка про те, що міжнародне інвестиційне право виступає складовою частиною іншої досить молоді галузі міжнародного права – міжнародного еко-

номічного права, тобто є його підгалуззю [1, с. 17; 2, с. 12, с. 236; 3, с. 16–18; 4, с. 836]. Таке подекуди, однак, достатньо аргументовано сусідує з розумінням міжнародного інвестиційного права як окремої системи, сфери знань та (або) галузі сучасного міжнародного права.

Національна міжнародно-правова школа історично приділяє немало уваги базовим юридично-правовим поняттям та аспектам, їх еволюції та розвитку, позитивно виділяючись глибиною відповідних досліджень навіть на фоні передових шкіл найстаріших правових сімей. Причиною останньому багато в чому виявляється тривалий і досить тернистий перебіг трансформаційного етапу в становленні вітчизняної системи права, що цей етап і досі неможна вважати завершеним, та, окрім того, чіткий орієнтир українських правовиків і державників на створення сучасної суверенної й незалежної, демократичної, соціальної, правової держави. У цьому ракурсі встановлення наукової одностайності думок щодо базових науково-теоретичних питань вбачається актуальним науковим і, відповідно, науково-педагогічним і науково-практичним завданням, хоча б з огляду на існування нагальної потреби в регулярному оновленні наукових і науково-педагогічних джерел із міжнародного інвестиційного права, що витікає насамперед з особливостей галузевої судово-арбітражної правотворчості, ключові характеристики якої – динаміка еволюції тлумачень ключових норм і стандартів [5, с. 84], та, як результат, помітна масштабність і подеколи тенденційність.

1. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Тематиці положення галузі міжнародного інвестиційного права приділяли увагу як зарубіжні вчені й дослідники (Sornarajah M., Schill S. W., Vadi V. та ін.), так і українські (Волощук О. Т., Тумакова М. С., Ратушний С. М., Войтович С. А., Дір І. Ю.). Звертались до теми структурного позиціонування такої галузі зокрема в ракурсі проблем кодифікації міжнародного права й деякі міжнародні організації.

2. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Дослідження сфокусоване на розгляді публічно й приватно-правових, а також деяких інших важливих аспектів, що пов'язані з існуючими теоретичними поглядами й підходами до визначення міжнародного інвестиційного права як виокремленої галузі сучасного міжнародного права, виділенні основних тенденцій її подальшого розвитку. Відповідне виділення, що в теоретичному плані здійснюється зокрема через об'єднання міжнародно-правових норм у галузеву групу, дозволяє більш влучно визначити її особливості, принципи й інститути, проаналізувати їх, установити їх залежності та взаємозв'язки з іншими галузями міжнародного права, сприяти розвитку досліджуваної галузі, що в науково-практичному плані має призвести до більш ефективного вирішення проблем останньої. Таким чином, на основі матеріалів із авторитетних національних науково-педагогічних джерел і досліджень науковців, що зверталися до теми визначення по-

ложення міжнародного інвестиційного права в сучасній системі міжнародного права, автором використано низку загальнонаукових методів пізнання, серед яких ключові – аналітичний, порівняльний, синтезу та гіпотези, а також спеціалізований – порівняльно-правовий.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

В існуючих дослідженнях щодо положення міжнародного інвестиційного права як структурної одиниці в сучасній системі міжнародного права ключовим аргументом виокремлення інвестиційної галузі слугують тези щодо важливості транскордонних інвестицій для функціонування як окремих національних економік, так і світового ринку в цілому. Панування торгівлі та переміщення товарів і послуг як епохи в контекстах суспільного розвитку на початку XXI ст. поступилося транскордонному руху капіталів [4, с. 835]. Найбільш актуальний світовий економічний і безпековий досвід свідчить, що без широкого залучення іноземного капіталу неможливо провести структурну перебудову економіки, скоротити технічну та (або) технологічну відсталість народного господарства, домогтися конкурентоздатності національного продукту на світовому ринку та поряд підвищити рівень суспільної інтеграції в ключові трансформаційні світові тенденції. На додачу, «продуктивне використання іноземних інвестицій, що є органічною частиною світового процесу руху капіталу, реалізується переважно за рахунок капіталів приватних інвесторів, зацікавлених в одержанні вищого рівня прибутку на вкладені кошти» [6, с. 419]. Чи слід сперечатись: міжнародні інвестиції на сучасному етапі відіграють принципове значення для сталого розвитку країн зокрема й тому, що часто здійснюються найбільш передовими й ефективними підприємствами галузей світової економіки. З думкою про надважливість міжнародних інвестицій складно не погодитись з огляду на такі данні, згідно яких, починаючи із середини 80-х років XX ст. темп приросту прямих інвестицій у світовій економіці перевищував темп приросту світового ВВП вчетверо, в результаті чого міжнародні інвестиції почали демонструвати стійку тенденцію до домінування в транскордонних потоках капіталів: на початку XXI ст. частка прямих іноземних інвестицій у загальній структурі руху капіталів становила 30%, а до початку 90-х обсяг прямих закордонних інвестицій зріс до \$1,5 трлн та нині збільшується майже на \$200 млрд щорічно [7, с. 127–128]. При цьому в звіті Конференції ООН з торгівлі та розвитку (UNCTAD) за 2023 рік зазначається, що лише за досліджуваний період глобальні потоки прямих іноземних інвестицій склали значні \$1,3 трлн, що, до того ж, на 12% менше ніж попереднього року [8, с. 2–3].

Авторитету думці про надзвичайну соціально-економічну роль міжнародних інвестицій як у теоретичному плані, так і в контексті уваги до таких також додає різниця методів міжнародного регулювання, що поєднує багатосторонній, регіональний та двосторонній рівні, де профілюючим лишається останній, хоча існує помітна тенденція до зростання багатостороннього [9, с. 505–506]. Спорів зазви-

чай не викликає і складність об'єкта регулювання, що охоплює різноманітні сфери міжнародних інвестиційних відносин, серед яких – міжнародна торгівля, послуги, енергетика, транспорт, зв'язок, інтелектуальна та інша власність. Крім того, слід розуміти, що право міжнародних інвестицій складається з рівнів загального міжнародного права, загальних стандартів міжнародного економічного права та окремих правил і принципів, властивих лише сфері міжнародних інвестицій [10, с. 3]. Серед останніх, до речі, виділяється вельми значний перелік, про що мова ще піде окремо. На додачу, неабияку важливість для міжнародного інвестиційного права відіграють і норми внутрішньодержавного права, адже з боку такого – «міжнародні інвестиційні відносини включають як цивільно-правові, так і адміністративно-правові, а також інші внутрішні публічні правовідносини, ускладнені іноземним елементом, що такі не є міждержавними (міжнародними публічно-правовими). Крім того, виконання зобов'язань стосовно іноземних інвесторів та інших суб'єктів, що беруть участь у цих відносинах, має забезпечуватися заходами, що передбачено в національному праві» [11, с. 194–195].

Інше, що треба мати на увазі в ході розпочатого аналізу – це правовий механізм, що переважно реалізовується на основі Вашингтонської конвенції 1965 року, оскільки останній, поєднуючи юрисдикційні та процедурні особливості двох поширених систем міжнародного арбітражу – публічного (міждержавного) та приватного (комерційного), – втілює унікальний гібрид останніх [12, с. 59]. Останнє робить можливим застосування міжнародного права безпосередньо до відносин між державою та міжнародним інвестором, чим на практиці, за дуже порідким виключенням, і скасовується загальна вимога з вичерпання національних засобів правового захисту, що регулюється ст. 36(2) Конвенції, де йдеться про згоду учасників спору на арбітражну процедуру згідно з правилами примирювальної процедури та арбітражу, згідно норм зазначеної Конвенції, або (та) положеннями окремих інвестиційних угод, чисельність яких у загальній системі нині складає більш ніж 3000, якщо говорити лише про двосторонні інвестиційні договори [13; 14, с. 258]. До останнього додамо, що в міжнародному інвестиційному арбітражі за участю держави й іноземного інвестора, комбінація приватно-правових принципів розгляду спору є унікальною, в тому числі через присутність публічного інтересу, що майже завжди відстежується [12, с. 59].

Питання галузевої приналежності міжнародного інвестиційного права в контексті співвідношення приватного та публічного розглядається не лише в європейській міжнародно-правовій доктрині [15, с. 97–99]. До такого ж підходу воліють і деякі представники пострадянської правової школи. При цьому західними дослідниками міжнародне інвестиційне право в помітній кількості випадків розуміється як самостійна сфера знань або і як окрема галузь міжнародного права, що за умовчанням включає публічно-правові та приватно-правові норми. Так, В. Ваді влучно підсумовує: «міжнародне інвестиційне право та арбітраж коливаються між національним і міжнародним правом, а також приватним і публічним

правом, історично запозичуючи елементи з різних правових структур» [16, с. 17]. Р. Дользер і К. Шроєр, визнаючи існування окремої категорії «принципів міжнародного інвестиційного права, що мають свій міцний зв'язок з міжнародним економічним правом в цілому», підкреслюють: «правила, що регулюють угоди між інвестором і приймаючою державою, спираються як на приватне, так і на публічне право. Їх норми фактично встановлюють зв'язок між внутрішнім правом і міжнародним публічним правом. Норми внутрішньодержавного права до певної міри протиставляються та підмінюються нормами міжнародного публічного права, й у відповідних міжнародних справах, рішення арбітрів залежатиме від їх розуміння норм внутрішнього права, та тому, можливо, супроводжуватиметься процесом перегляду внутрішнього права у відповідність до міжнародних стандартів, узгоджених договорами та загальним міжнародним правом. Як результат таких особливостей – міжнародне інвестиційне право однозначно набуло характеристик, що розуміння таких потребує окремого дослідження» [10, с. 2–3].

Поряд із цим слід розуміти, що «чіткого й абсолютного розподілу права на публічне та приватне в принципі досягнути неможливо. Адже і в інших галузях публічного права часто наявні елементи приватного права та навпаки. «Гармонійне поєднання норм публічного й приватного права, їх взаємне проникнення підвищують творчі можливості права сучасних країн, його ефективний вплив на економічні перетворення, що сприяють процесу формування громадянського суспільства й правої держави» [17, с. 100]. Інша актуальна меті цього дослідження теза з європейської наукової доктрини полягає у висновку, що «тільки інтегрований системний підхід відкриває шлях до всебічного дослідження проблем, дозволяючи окреслити концептуалізацію актуальних і результативних реформ, що здатні забезпечити рівновагу інтересів учасників міжнародних інвестиційних відносин» [18, с. 367–370].

При цьому не лише Дж. Мопін, А. Мілс, Р. Дользер і К. Шроєр, однак і Ш. В. Шилл [19, с. 2; 20, с. 8], Дж. В. Салакуз [21, с. 51], Д. Колінс [22, с. 1–2] та інші західні вчені й дослідники пишуть про міжнародне інвестиційне право як про окрему сферу знань у галузі міжнародного права або окрему галузь міжнародного права. Так, автор підручника «The International Law on Foreign Investment» М. Сорнараджа з Національного університету Сінгапуру, що 2010 року опубліковано університетським видавництвом Кембриджу вже втретє та використовується в учбовому процесі багатьма ВНЗ у світі, також пише, що «настав час для виокремлення й окремого розвитку галузі міжнародного права про іноземні інвестиції» [23, с. 32]. Інший відомий інвестиційно-правовий підручник «The Oxford Handbook of International Investment Law» під редакцією П. Мухліснкі, Ф. Ортіно, К. Шроєра 2008 року видання, що є збіркою актуальних наукових статей цілого ряду авторитетних учених, торкаючись формулювань стосовно галузей міжнародного права, не демонструє помітної однастайності по відношенню до категоризації міжнародного інвестиційного права як галузі (*англ. branch*)

[5, с. 319, 365], частіше використовуючи більш універсальні терміни – *field* [5, с. 8, 80, 89, 478, 652, 657, 1071], *area* [5, с. 8, 84, 90, 288, 382, 864, 1024] або ж *domain* [6, с. 919, 921].

Та як сфера знання і підгалузь науки міжнародного права, зокрема через відчутну специфіку, інвестиційне міжнародне право й без того вже досить тривалий час лишається досить помітно відокремленим напрямом відповідної уваги. Так, наприклад, ще у звіті 2006 року Комісії з міжнародного права ООН щодо питань фрагментації міжнародного права констатовано: «фрагментація міжнародного соціального порядку набула правового значення, особливо тому, що вона супроводжувалася появою спеціалізованих і (відносно) автономних норм або комплексів норм, правових інститутів і сфер юридичної практики. Те, що колись регулювалося «загальним міжнародним правом», стало сферою уваги таких спеціалізованих систем, як «торгівельне право», «права людини», «екологічне право», «морське право», «європейське право» і навіть таких екзотичних і вузькоспеціалізованих знань, як «інвестиційне право» або «міжнародне право біженців» тощо, що кожне з таких включає власні інститути та принципи» [24, с. 10].

Торкаючись історичної ретроспективи, слід зазначити, що «окремі моменти зародження міжнародного інвестиційного права можна прослідкувати, починаючи вже з діяльності стародавніх країн, що вели між собою торгівлю й обмінювалися знаннями. Проте з початком колоніального періоду розвиток міжнародного інвестиційного права дещо призупинився, оскільки на цьому етапі достатньо було національного законодавства держави-метрополії. Необхідність міжнародного інвестиційного права знову виникла з закінченням Другої світової війни та остаточного розпаду імперій. Саме тоді міжнародне інвестиційне право виокремилося в окрему науку, проте тоді дана тематика не була детально досліджена» [25, с. 174]. У правовій науці перші праці на тему транскордонних інвестицій видано лише в 50-х роках минулого століття. Визначається такий перелік найперших галузевих наукових робіт, серед яких, зокрема, книга американського автора С. Рубіна (S. Rubin) видання 1956 року «Іноземні інвестиції та правові та економічні реалії», де вперше розглядалися правові та економічні аспекти приватних іноземних інвестицій [26]. У 1965 році вийшла збірка нігерійського юриста Е. Ноугугу (E. Nwoyugu) про проблеми іноземних інвестицій у країнах, що розвиваються [27]. Окремо зазначимо й працю 1967 року В. Бейлджіана «Загальний ринок» як таку, де вперше розглянуто правові аспекти здійснення іноземних інвестицій в Європейському економічному співтоваристві, а ще – першу фундаментальну працю щодо проблем загального міжнародно-правового регулювання інвестицій авторитетного німецько-британського вченого Дж. Шварценберґера «Іноземні інвестиції та міжнародне право», що з'явилася у 1969 році [28; 29].

Таким чином, міжнародне інвестиційне право належним чином відповідає цілій низці умовних критеріїв щодо виділення в окрему галузь, де їх перелік слід

почати з наявності відокремленої групи суспільних відносин як об'єкту міжнародно-правового регулювання [30, с. 628; 31, с. 259]. Поряд з цим слід неодмінно зазначити, що пов'язані з міжнародним інвестуванням суспільні відносини становлять один із ключових елементів сучасної світової економіки, зокрема оскільки від характеру внутрішньої та національної міжнародної інвестиційної політики значною мірою залежить динаміка економічного розвитку держав. Інший важливий аргумент виділення міжнародного інвестиційного права – присутність розгалуженого нормативно-правового фундаменту, що його галузеве спрямування є не лише очевидним, а й прямо визначеним предметами регулювання відповідних міжнародних угод. Та чи не нормативність права, як одна з його ключових властивостей, виражає історичну потребу в існуванні загальних, узгоджених правил і принципів [31, с. 260]?

Оригінальність нормативно-правової бази, що стосується здійснення міжнародних інвестиційних відносин проявляється багаторівнево: з одного боку, в уже зазначеній гібридизації публічно-правового та приватно-правового методів міжнародно-правового регулювання за Вашингтонською конвенцією, системою ДІД та спеціалізованих або регіональних угод, а з іншого, в інтеграції регулювання міжнародних торгових відносин з регулюванням потоків міжнародних інвестицій (інвестиційних заходів у міжнародній торгівлі), що нині реалізовано зокрема через запозичення міжнародними інвестиційними арбітражами тлумачень ключових стандартів і принципів системи СОТ [32, с. 171–174]. Крім того, будь-яка держава може мати і «діагональні» відносини з іноземним приватним інвестором на основі окремих договірних зобов'язань, що часто відбувається в сферах розробки надр, виробництва харчової продукції та ін. Слід зауважити, що таким відносинам характерне протиріччя розвинених держав з державами, що розвиваються з приводу ієрархії норм міжнародного права та внутрішнього права в інвестиційній сфері, адже держави, що розвиваються намагаються залишити більшість аспектів інвестиційних відносин міжнародного характеру у власній юрисдикції. Крапки над «і» в цьому питанні розставляє резолюція ГА ООН 1803 1962 року, відповідно якої «держави та міжнародні організації повинні суворо та сумлінно дотримуватися суверенітету народів і націй над їх природними багатствами та ресурсами відповідно до Статуту та принципів, викладених у резолюції» [33], та позиція МС ООН, скажімо, у справі *Англо-Іранської нафтової компанії*, де 1951 року Суд вирішив, що не має юрисдикції в «діагональному» спорі по заяві Великобританії щодо припинення Іраном нафтової концесії, що належала Англо-Іранській нафтовій компанії [34, с. 148–149]. Така позиція й досі зберігає практичну цінність. Між тим, описане стосовно норм права про міжнародні інвестиції дозволяє вести мову, зокрема про діагональність структури сучасного міжнародного інвестиційного права, де відповідна концепція витікає з економічних чинників, і в тому числі з високої значимості іноземних капіталів як для приймаючої інвестиції держави, так і для держави-експортера капіталів.

Як окремий важливий аргумент щодо виділення та виокремлення міжнародного інвестиційного права особливої уваги заслуговує існування цілого переліку галузевих (інвестиційних) принципів права, що, з одного боку, забезпечують зв'язок між галузевими та міжгалузевими інститутами, а з іншого, виступають правовим маркером регулювання інвестиційних відносин [31, с. 260; 35, с. 530]. Свою реалізацію такі правові принципи знаходять у практиках низки спеціалізованих міжнародних організацій, серед яких ОЕСР, органи ООН (СОТ, МЦУІС, БАГІ) та інші міжнародні установи та комісії, що діють на основі інтеграційних регіональних договорів. Принципи міжнародного інвестиційного права декларуються та рекомендуються до імплементації учасникам відповідних угод. Так, наприклад, Рада ОЕСР 2009 року сформулювала рекомендації щодо національної безпеки для приймаючих міжнародні інвестиції країн, де урядам, що запроваджують інвестиційну політику та заходи, спрямовані на захист національної безпеки, надано узагальнення засад інвестиційної політики. Рекомендувалося канонічне для міжнародного інвестиційного права, й зокрема керуватися принципами недискримінації, прозорості та передбачуваності результатів, пропорційності заходів і підзвітності діяльності державних органів влади [36, с. 2–4]. Звісно ж, галузеві принципи міжнародного інвестиційного права використовуються й інвестиційними арбітражами. Так, наприклад, у справі *Benvenuti & Bonfant SRL проти Конго*, надавши правовому стандарту заборони незаконної експропріації характеру звичаєвого, арбітраж МЦУІС установив, що виплата компенсації при націоналізації є загальновизнаним принципом міжнародного права та справедливості [37, § 464]. Аналогічно, у справі *Southern Pacific Properties проти Египту*, як і в багатьох інших, в якості норми міжнародно-правового звичаю арбітражем МЦУІС застосовано міжнародно-правовий принцип відповідальності держави за незаконні дії її посадовців [38, § 85].

Продовжуючи тему інтеграції міжнародного інвестиційного права в міжнародне економічне право не слід забувати й про загальногалузеві для зазначених галузей правові принципи, яким величезну увагу приділяє ООН. В якості спеціальних принципів міжнародного економічного права рядом актів ООН визначаються зокрема: а) принцип всеучасті – повна й ефективна участь на основі рівності всіх країн у вирішенні світових економічних проблем у загальних інтересах; б) принцип суверенітету держави над своїми природними ресурсами та всією економічною діяльністю; в) принцип преференціального режиму для країн, що розвиваються; г) принцип міжнародної соціальної справедливості; д) принцип вільного доступу до моря для країн, що не мають виходу до нього [35, с. 528]. Крім того, слід згадати принципи, що відповідають режиму найбільшого сприяння та національного режиму, що як відомо, мають помітну представленість як у міжнародному торговельному праві, так і міжнародному інвестиційному, що ще раз доводить стійку життєздатність і правильність інтегративної моделі поєднання підгалузей, серед яких міжнародне інвестиційне право, міжнародне

торгівельне право, міжнародне фінансове право та міжнародне трудове право – у межах галузі міжнародного економічного права.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи, зазначимо: хоча питання виділення й виокремлення міжнародного інвестиційного права і визначення місця останнього в сучасній системі міжнародного права лишається відкритим, найбільш поширеною й обґрунтованою точкою зору є розгляд цієї галузі в якості складової галузі міжнародного економічного права, тобто підгалузі останньої. Поряд із цим, виділення міжнародного інвестиційного права в окрему галузь міжнародного права й уже точно сферу знань, принаймні як аналітичний науково-практичний підхід, – налічує достатній перелік аргументів і факторів впливу задля прогнозування зростання кількості прихильників цього погляду в майбутньому. Серед відповідних аргументів: 1) важливість транскордонних інвестицій для функціонування як окремих національних економік, так і світового ринку в цілому; 2) неординарність правового регулювання, що поєднує, з одного боку, в площині міжнародного права загальний, регіональний і двосторонній рівні, а також національні засоби, а з іншого, з боку функції правового захисту, юрисдикційні й процедурні механізми двох систем міжнародного арбітражу – публічного та приватного, втілюючи їх гібрид; 3) складність нормативно-правового матеріалу, що обумовлюється, зокрема еволюцією тлумачень норм міжнародного права, до чого слід окремо додати про існування цілого переліку міжнародно-інвестиційних принципів права; 4) «доктринальна готовність» до розгляду міжнародного інвестиційного права в якості виокремленої сфери знань та окремої структурної одиниці системи міжнародного права, що витікає з досить тривалої історії розвитку транскордонних інвестиційних відносин, підкріплюючись науковими позиціями. Ключовими аргументами виділення міжнародного інвестиційного права в якості окремої галузі міжнародного права в зазначеному переліку слід вважати наявність власного метода та предмета правового регулювання. Водночас спорідненість міжнародного інвестиційного права та міжнародного економічного права на рівні спеціальних принципів завжди вноситиме особливий інтегративний характер у взаємозв'язок даних структурних одиниць системи міжнародного права.

Із зазначеного витікає, що канонічне інтегративне визначення міжнародного економічного права з авторитетної науково-педагогічної праці, згідно якої, останнє є галуззю міжнародного публічного права, що регулює економічні відносини між державами й іншими суб'єктами міжнародного публічного права, а предметом галузі виступають міждержавні економічні відносини, а також міжнародне економічне співробітництво держав, міжнародних міжурядових організацій, інших суб'єктів міжнародного публічного права в різних сферах економічної діяльності: міжнародній торгівлі, транскордонного інвестування, енергетики, транспорту, зв'язку, інтелектуальної й іншої власності тощо, – слід визначити щонайменше

далекоглядним. Як і виокремлення міжнародного інвестиційного права, як сукупності міжнародно-правових принципів і норм, що регулюють міжнародні відносини з приводу інвестицій, і зокрема ринок капіталів, який функціонує в рамках міжнародної інвестиційної системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В. Конспект лекцій з основ теорії міжнародного права : підручник. Київ : Либідь, 2001. 145 с.
- [2] Буроменський М. В. Міжнародне право : навч. посібн. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 336 с.
- [3] Voitovych S. A. International investment law in the arbitration process. Kyiv, 2019. 272 p.
- [4] Ратушний С. М. Регулювання міжнародних інвестиційних відносин: публічно та приватноправові аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 834–837.
- [5] Muchlinski P., Ortino F., Schreuer Ch. The Oxford Handbook of International Investment Law. Oxford ; New York : Oxford University Press, 2008. Pp. lxxv, 1282 p.
- [6] Майорова Т. В. Інвестиційна діяльність : підручник. Київ : Центр учб. літ., 2009. 472 с.
- [7] Павленко І. І., Варяниченко О. В., Навроцька Н. А. Міжнародна торгівля та інвестиції : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2012. 256 с.
- [8] World Investment Report 2023. Investing in sustainable energy for all. Overview UNCTAD, United Nations Publication, Geneva, 2023. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/wir2023_overview_en.pdf (дата звернення: 18.08.2024).
- [9] Міжнародне публічне право : підручник у 2 т. 2-ге вид., змін. / [Мицик В. В., Буроменський М. В., Гнатівський М. М. та ін.]. Харків : Право, 2020. Т. 2 : Основні галузі. 624 с.
- [10] Dolzer R., Schreuer C. Principles of International Investment Law. Oxford University Press. Second edition, 2008. 433 p.
- [11] Інвестиційне право : підручник / [Жорнокуй Ю. М., Шуміло О. М., Суц О. П. та ін.] ; Харків : Право, 2015. 512 с.
- [12] Бондар К. П. Особливості правової природи арбітражних механізмів міжнародного центру з врегулювання інвестиційних спорів (ІКСІД) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.11, Київ. 2016. 213 с.
- [13] Конвенція про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами (ратифікація від 16.03.2000). URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140396__529104 (дата звернення: 11.09.2024).
- [14] Поединок В. В. Правове регулювання інвестиційної діяльності: теоретичні проблеми : монографія. Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2013. 480 с.
- [15] Mills A. The public-private dualities of international investment law and arbitration. Evolution in Investment Treaty Law and Arbitration. Cambridge : Cambridge University Press, 2012. P. 97–116.
- [16] Vadi V. Proportionality, Reasonableness and Standards of Review in International Investment Law and Arbitration. Monograph Book. Elgar International Investment Law series, Department of Law, European University Institute, Italy. 2018. 352 p.
- [17] Соколова І. А. Правовий режим: поняття, особливості, різновиди : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2011. 180 с.

- [18] Maupin Ju. Public and Private in International Investment Law: An Integrated Systems Approach. *Virginia Journal of International Law*. 2014. № 54. P. 367–435.
- [19] Schill S. W. In Defense of International Investment Law. *European Yearbook of International Economic Law*. 2016. №. 7. P. 309–341.
- [20] Schill S. W. The Multilateralization of International Investment Law. Cambridge Books, Cambridge University Press, 2009. 451 p.
- [21] Jeswald W. Salacuse. The Law of Investment Treaties. Oxford Scholarly Authorities on International Law, Oxford international law library. Oxford University Press, 2015. 479 p.
- [22] Collins D. An Introduction to International Investment Law. 2nd edition. City University London. 2021, 380 p.
- [23] Sornarajah M. The International Law on Foreign Investment. Third Edition. Cambridge University Press, 2010. 556 p.
- [24] Fifty-eighth session, Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law. Report of the Study Group of the International Law Commission finalized by Martti Koskenniemi, A/CN.4/L.682. April 13, 2006. URL: https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_l682.pdf (дата звернення: 20.06.2024).
- [25] Діп І. Ю., Кропова А. С. Еволюція розвитку міжнародного інвестиційного права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Т. 3 № 75. С. 171–174.
- [26] Rubin S. J. Foreign Investment: Legal and Economic Realities. Baltimore : The Johns Hopkins Press. 1956. 108 p.
- [27] Nwougugu E. I. The legal Problems of Foreign Investment in Developing Countries. Manchester, 1965. P. 320.
- [28] Balesjian W. H. Legal Aspects of Foreign Investment in the European Economic. Manchester, Manchester U. P. ; Dobbs Ferry, N. Y., Oceana Publications, 1967. 356 p.
- [29] Schwarzenberger G. Foreign Investment and International Law. London : Stevens & Sons, Ltd. ; New York and Washington : Frederick A. Praeger, 1969, 237 p.
- [30] Місце інвестиційного права в системі міжнародного права. *Проблеми формування та розвитку інноваційної інфраструктури: європейський вектор – нові виклики та можливості* : тези доповідей III міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 14–16 трав. 2015 р.). Львів, 2025. С. 627–628.
- [31] Тумакова М. С. Міжнародне інвестиційне право як галузь сучасного міжнародного права. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 3. С. 257–262.
- [32] The Oxford Handbook of International Trade Law (2e). 2nd edn. / [Bethlehem D. and oths.], Oxford Handbooks, 2022. 1201 p.
- [33] Невід’ємний суверенітет над природними ресурсами : Резолюція 1803 (XVII) ГА ООН від 14.12.1962. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140501___140501 (дата звернення: 29.06.2024).
- [34] Кориневич А. О. Міжнародні спори щодо енергетичних ресурсів у практиці Міжнародного Суду ООН. *Актуальні проблеми політики*. 2011. Вип. 42. С. 145–159.
- [35] Череповський К. В. Справедливий і рівноправний інвестиційний правовий режим як багатшарова комбінація принципів права. *Альманах права*. 2023. № 14. С. 527–531.
- [36] Guidance for recipient country investment policies relating to national security. Recommendation adopted by the OECD Council on 25 May 2009.

- [37] S. A. R. L. Benvenuti, *Bonfant v. People's Republic of the Congo*, ICSID Award of 8.08.1980. ICSID Case No. ARB/77/2.
- [38] *Southern Pacific Properties (Middle East) Limited v. Arab Republic of Egypt*, ICSID Award of 20 May 1992. ICSID Case No. ARB/84/3.

REFERENCES

- [1] Butkevych, V. G., Mytsyk, V. V., & Zadorozhnyi, O. V. (2001). *Lecture Notes on the Basics of the Theory of International Law*. Kyiv: Lybid.
- [2] Buromenskyi, M. V. (2006). *International Law*. Kyiv: Yurinkom Inter.
- [3] Voitovych, S. A. (2019). *International Investment Law in the Arbitration Process*. Kyiv.
- [4] Ratushnyi, S. M. (2022). Regulation of International Investment Relations: Public and Private Law Aspects. *Legal Scientific Electronic Journal*, 11, 834–837.
- [5] Muchlinski, P., Ortino, F., & Schreuer, Ch. (2008). *The Oxford Handbook of International Investment Law*. Oxford; New York: Oxford University Press.
- [6] Maiorova, T. V. (2009). *Investment Activity*. Ministry of Education and Science of Ukraine, Vadym Hetman Kyiv National Economic University. Kyiv: Center of Educational Literature.
- [7] Pavlenko, I. I., Varyanichenko, O. V., & Navrotska, N. A. (2012). *International Trade and Investments*. Kyiv: Center of Educational Literature.
- [8] World Investment Report 2023 (2023). Investing in Sustainable Energy for All. Overview. UNCTAD, United Nations Publication, Geneva. Retrieved from https://unctad.org/system/files/official-document/wir2023_overview_en.pdf
- [9] Mytsyk, V. V., Buromenskyi, M. V., & Hnatovskiy, M. M. (2022) *International Public Law in 2 vol. 2-nd edition, revised*. Kharkiv: Pravo, 2.
- [10] Dolzer, R., & Schreuer, C. (2008) *Principles of International Investment Law*. Oxford University Press. Second edition.
- [11] Zhornokuy, Yu.M., Shumylo, O. M., & Sush, O. P. (2015). *Investment Law*. Kharkiv: Pravo.
- [12] Bondar, K. P. (2016). *Legal Nature of the Arbitration Mechanisms of the International Centre for Settlement of Investment Disputes (ICSID)* (PhD dissertation. National Academy of Sciences of Ukraine Institute of State and Law Named After V. M. Koretsky, Kyiv, Ukraine).
- [13] Convention on the Settlement of Investment Disputes Between States and Nationals of Other States. (2003, March). Retrieved from https://zakononline.com.ua/documents/show/140396__529104
- [14] Poiedynok, V. V. (2013). *Legal Regulation of Investment Activity: Theoretical Issues*. Nizhyn: Aspect-Polygraph Publishing House.
- [15] Mills, A. (2012). *The Public-Private Dualities of International Investment Law and Arbitration. Evolution in Investment Treaty Law and Arbitration*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [16] Vadi, V. (2018). *Proportionality, Reasonableness and Standards of Review in International Investment Law and Arbitration*. Elgar International Investment Law series, Department of Law, European University Institute, Italy.
- [17] Sokolova, I. A. (2011). *Legal Regime: Concept, Features, Varieties*. (PhD dissertation, National University «Law Academy Of Ukraine Names Of Yaroslav Mudroyo», Kharkiv, Ukraine).
- [18] Maupin, Ju. (2014). Public and Private in International Investment Law: An Integrated Systems Approach. *Virginia Journal of International Law*, 54, 367–435.

- [19] Schill, S. W. (2016). In Defense of International Investment Law. *European Yearbook of International Economic Law*, 7, 309–341.
- [20] Schill, S. W. (2009). *The Multilateralization of International Investment Law*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [21] Jeswald, W. Salacuse. (2015). *The Law of Investment Treaties*. Oxford Scholarly Authorities on International Law, Oxford International Law Library. Oxford University Press.
- [22] Collins, D. (2021). *An Introduction to International Investment Law*. 2nd edition. City University London.
- [23] Sornarajah, M. (2010). *The International Law on Foreign Investment*. Third Edition. Cambridge University Press.
- [24] Fifty-eighth session, Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law. (2006, April). Report of the Study Group of the International Law Commission finalized by Martti Koskenniemi, A/CN.4/L.682. Retrieved from https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_l682.pdf
- [25] Dir, I. Yu., Kropova, A. S. (2023). Evolution of the Development of International Investment Law. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*, 3(75), 171–174.
- [26] Rubin, S. J. (1956). *Foreign Investment: Legal and Economic Realities*. Baltimore: The Johns Hopkins Press.
- [27] Nwougugu, E. I. (1965). *The Legal Problems of Foreign Investment in Developing Countries*. Manchester.
- [28] Balekjian, W. H. (1967). *Legal Aspects of Foreign Investment in the European Economic Community*. Manchester: Manchester University Press; Dobbs Ferry, N. Y.: Oceana Publications.
- [29] Schwarzenberger, G. (1969). *Foreign Investment and International Law*. London: Stevens & Sons, Ltd.; New York and Washington: Frederick A. Praeger.
- [30] Voloshchuk, O. T. (2015). The Place of Investment Law in the System of International Law. *Problems of Formation and Development of Innovation Infrastructure: European Vector – New Challenges and Opportunities: Abstracts of the III International Scientific-Practical Conference*. Lviv: Lviv Polytechnic Publishing House.
- [31] Tumakova, M. S. (2009). International Investment Law as a Branch of Modern International Law. *Journal of Kyiv University of Law*, 3, 257–262.
- [32] Bethlehem, D. (2022). *The Oxford Handbook of International Trade Law* (2nd edition), Oxford Handbooks.
- [33] UN General Assembly Resolution 1803 (XVII) «Permanent Sovereignty over Natural Resources» (1962, December) Retrieved from https://zakononline.com.ua/documents/show/140501__140501
- [34] Korynevych, A. O. (2011). International Disputes Over Energy Resources in the Practice of the International Court of Justice. *Current Issues of Politics*, 42, 145–159.
- [35] Cherepovskyi, K. V. (2023). Fair and Equitable Investment Legal Regime as a Multilayered Combination of Legal Principles. *Legal Almanac*, 14, 527–531.
- [36] Guidance for Recipient Country Investment Policies Relating to National Security. Recommendation adopted by the OECD Council (2009, May).
- [37] S. A. R. L. Benvenuti & Bonfant v. People’s Republic of the Congo: ICSID Award (1980, August), ICSID Case No. ARB/77/2.
- [38] Southern Pacific Properties (Middle East) Limited v. Arab Republic of Egypt, *ICSID Award* (1992, May). ICSID Case No. ARB/84/3.

Костянтин Валерійович Череповський

Аспірант

Кафедра міжнародного права

Навчально-науковий інститут міжнародних відносин

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

04119, вул. Юрія Іллєнка, 36/1, Київ, Україна

Kostiantyn V. Cherepovskyi

PhD student

Department of International Law

Educational and Scientific Institute of International Relations

Taras Shevchenko National University of Kyiv

04119, 36/1 Yuriiia Illienka St, Kyiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Череповський К. В. Положення галузі міжнародного інвестиційного права в системі міжнародного права: сучасні погляди. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Том 31. №4. С. 215–229.

Suggested Citation: Cherepovskyi, K. V. (2024) Status of the branch of international investment law within the system of international law: modern points of view. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 31(4), 215–229.

Стаття надійшла / Submitted: 23/09/2024

Доопрацьовано / Revised: 28/11/2024

Схвалено до друку / Accepted: 19/12/2024

Для нотаток

**Journal
of the National Academy
of Legal Sciences of Ukraine**

Volume 31, Issue 4
2024

Responsible for the release of *V. Zhuravel*

Articles are published in author's version

Signed to the print with the original layout 19.12.2024.
Format 70×100/16. Offset paper. Headset Times.
Mind. print. ark. 18,7. Acc. publ. ark. 16. Edition of 100 copies.

Publishing House «Pravo» of National Academy of Legal Sciences of Ukraine
and the Yaroslav Mudryi National Law University
61002, 80 Chernyshevskaya Street, Kharkiv, Ukraine
e-mail for authors: verstka@pravo-izdat.com.ua
e-mail for orders: sales@pravo-izdat.com.ua

Certificate of registration of the subject of publishing
in the state register of publishers, manufacturers and distributors
of publishing products series DK No. 4219 dated 01.12.2011

Produced in the printing house of «PROMART» LLC,
St. Vesnina, 12, Kharkiv, 61023, Ukraine
Tel. (057) 717-25-44
Certificate of registration of the subject of the publishing business
to the state register of publishers, manufacturers and distributors
of publishing products series DK No. 5748 dated 06.11.2017

**Вісник
Національної академії
правових наук України**

Том 31, № 4
2024

Відповідальний за випуск *В. А. Журавель*

Статті друкуються в авторській редакції

Підписано до друку з оригінал-макета 19.12.2024.
Формат 70×100/16. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 18,7. Обл.-вид. арк. 16. Тираж 100 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
вул. Чернишевська, 80, Харків, 61002, Україна
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 4219 від 01.12.2011

Виготовлено у друкарні ТОВ «ПРОМАРТ»,
вул. Весніна, 12, Харків, 61023, Україна
Тел. (057) 717-25-44
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 5748 від 06.11.2017